This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

A 445401

UA
827
.G88

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

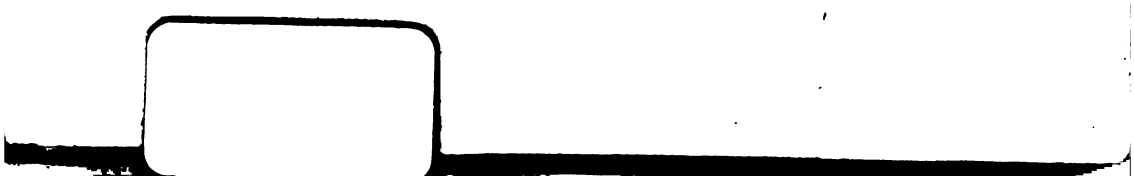

Grujic, Sava.

ВОЈНА ОРГАНИЗАЦИЈА СРБИЈЕ.

с критичким прегледом војне организације старих и нових народа.

ВОЈНИЧКА ШТУДИЈА

Саве Грујића

б. управитеља тополивнице и арт. капетана.

(*Издала крагујевачка друштвена штампарија*).

У КРАГУЈЕВЦУ.

Крагујевачка Друштвена Штампарија.

1874.

UA
827
G88

ЧИТАОЦИМА.

—

Ова књига није могла раније, да се појави као што се по првом огласу могло рачунати. У течају скоро два месеца, кад је требало на њеном довршењу да радим, ја сам непрестано заузет био предавањем своје дужности у војној фабрики. — Затим се десило тако, да сам тај посао морао да радим при најтежим својим фамилијарним приликама. Ја сам га опет морао довршити једно да одржим јавно задату реч, а друго да се не испуни злурадо пророчанство неке господе, која трубише да је оглас на књигу само једна „демонштрација," а да ја бајаги нити сам писао нити ћу написати оглашену књигу. Књига је, читаоче, сад пред вама. Прочитајте је само ладнокрвно, па онда по савести изреците свој суд. Најпосле она вам се може и не допасти, може вам се учинити „утопија," — али ако само ваше суђење буде изван утицаја какве предубеђености, не верујем да ћете пронаћи у њој каквог баука. Биће можда необјашњених мисли, биће мисли без веза, а недостајаће и читавих одсека; али читалац нек узме у обзир само поменуте прилике пишчеве, па ће томе лако објашњења да нађе. Ово не велим ради пардона пред критиком; на против, ја бих желео да критика даде повода расветљењу многих додирнутих у овој књизи питања. Ја ћу задовољан и онда остати, ако би овим побудио кога да покаже друге боље основе за војну организацију Србије.

На Ђурђев-дан 1874. год.
у Крагујевцу.

С. Грујић.

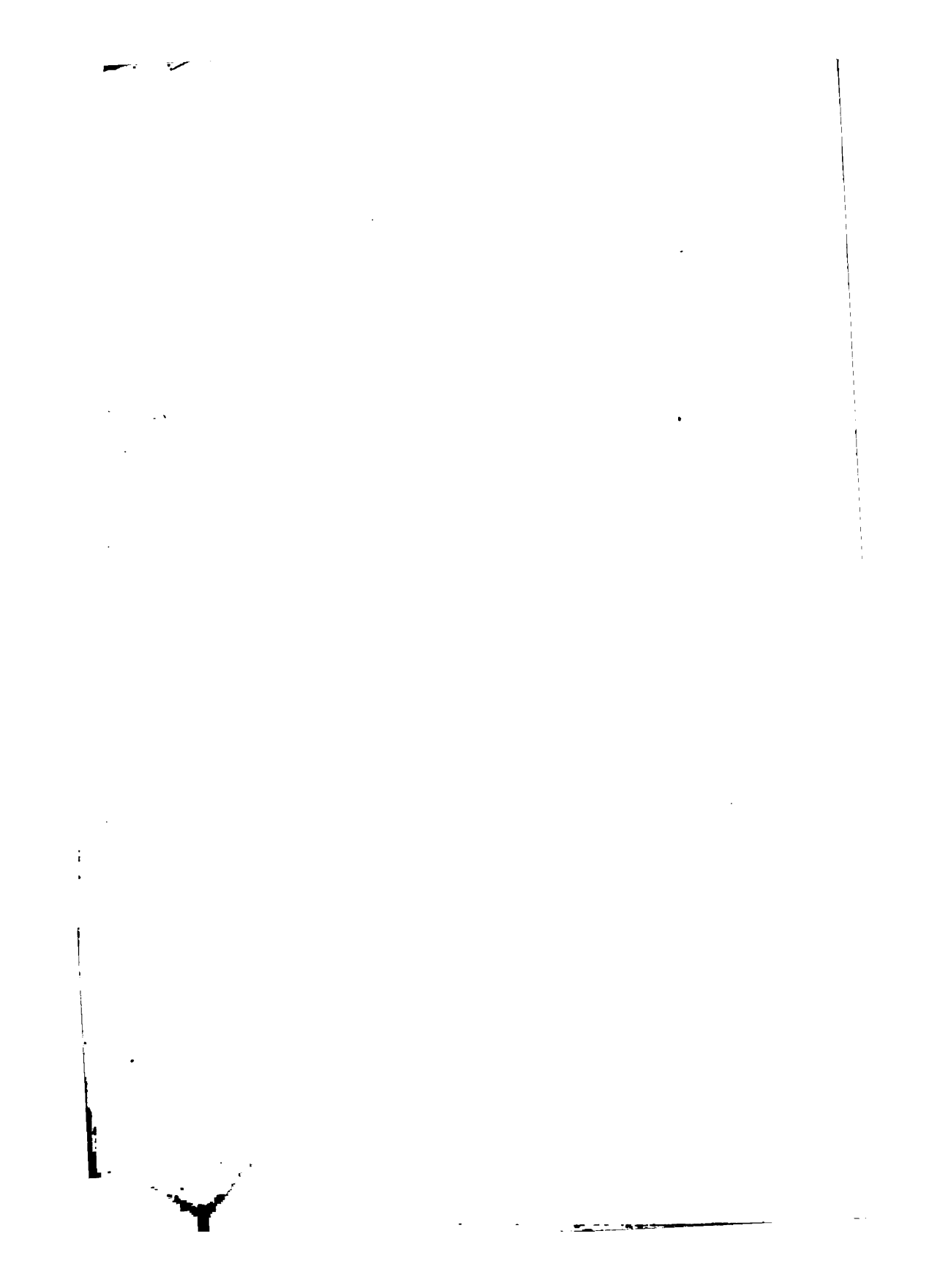

8.64408-230

ДЕО I.

ИСТОРИЈСКИ РАЗВИТАК ВОЈСКЕ.

ГЛАВА I.

ВОЈНО УРЕЂЕЊЕ СТАРИХ НАРОДА.

Војна у најстаријих народа.

Од како је народа на свету, било је и војне. Историја старих народа и не казује готово ништа друго до међусобна ратовања, којима су се старе државе оснивале и разоравале. Кад је која војна предстојала, било то ради одбране или ради завојевања, онда је представник племена или народа позивао све, који су били способни за бој под оружје да саставе војску. Војска је била подељена на неке групе (гомиле), а свака група добијала је свога старешину или изборомъ од стране саме војске или наименовањем од стране врховне власти. Бој се за тим био, — и војна се свршавала победом или ропством. По свршетку крваве борбе, закључивши мир или предавши се, војска се распуштала, и сваки се враћао свом дому и на свој обични посао. Само они ратници, који су се у боју као особити јунаци показали, често су и у мирном времену задобијали особити положај у племену, — те су тако у неких старих народа, нарочито у Индијанаца и Египћана образовали виши ред као војничку касту с искључивим правом на вежбања с оружјем и с ловом.

У старих Јелина.

Споменици старих Грка доказују нам, да је у тог народа било људи, којима је ратовање било обичан занат у животу. Грци с острва и из Јеладе, тако извежбани, често су нудили своје војничке услуге сатрапима и краљевима персијским. Ратну операцију противу Артаксеркса (брата) Кир је предузео с војском, у којој је био најмљени одред (корпус) Грка од десет хиљада људи,

(који су под Ксенофонтом извршили оно у ратној историји знаменито одступање).

Малена Шпарта, налазећи се по свом географском положају близу јаких својих непријатеља, могла се је одржати једино помоћу своје друштвене организације, а она је по Ликурговим законима била нарочито војничка. Шпарта и у мирно време не изгледаше друкчије но као огромни војни стан („логор"). Лов и вежбање у оружју и гимнастика бејаше највећа забава одраслих Шпартанаца. Трговину пак и занате и земљорадњу оставили су двема нижим класама (периоцима и хелотима). Основи тактике и војне дисциплине бејаху јасно обележени у војној уредби Шпартанаца; ратна сила, састојећа се из тешко наоружане пешадије — хоплита, — бејаше подељена на пододељења ради лакшег вођења и употребе у бој; строга послушност и потчињеност млађих спрам старијих бејаше душа војног васпитања у Шпарти. Зато њени синови у борби с непријатељем и нису знали за друго шта до: или победити или изгинути.

Војску дакле у старих народа сачињаваше сав народ; војничко васпитање у старих Грка у Шпарти бејаше развијено да не може више бити, тако, да се о Шпартанцима могло умесно рећи: *народ* је војска.

Војничке установе у Римљана. За прве краљеве.

Римске установе уопште, па и војне, биле су значајне па и поучне. За то не ће бити с горег, да о њима прозборимо мало опширније у овом историјском одељку. *)

Рим је војна подигла. Зато се је морао војском и да одржава, и једино војном је своју власт ширио. Сви грађани, подједнако сви одушевљени за своју отаџбину, стојали су у редовима легиона. Стари „легионци", навикнути на строгу послушност кад су у строју, очврсли радом и напрезањем и извежбани у свима ратним пословима, били су душа војске и моћна узданица римске државе.

*) D. l. Milice Romaine, par Cl. Lamarre 1870.

За пуних пет стотина година није било никакве промене у првобитној установи легиона: војска је била сам грађанин — сам народ; околне су вароши биле покорене и потчињене; куд је год Рим пружио своју моћну руку, све се њему покоравало, — све се клањало јунаштву, родољубљу и врлинама његових војника и њихових војвода. Бијаше то срећно време кад војници не потезаше својег мача на своју рођену браћу, и кад не бијаше друге војне до војне против спољњег непријатеља. Али тада не могаше свак без разлике носити име војника; није било довољно, да се неко роди као римски грађанин, па да може да ступи у редове легиона, већ је за то било потребно, да грађан и још има своју кућу и кућиште, како би више марио за одбрану своје отаџбине. Учествујући посредно или непосредно у издавању закона земаљских, као грађанин са свима правима, Римљанин је као војник боље уважавао своју дужност и гледао да те законе чува и да никоме не да да их гази. Римљани су били грађани и на бојном пољу и на дому; одушевљени вазда љубављу за своју отаџбину и за њену слободу, подједнако су слушали и законе земаљске и заповести својих војвода, подједнако су били вредни и на свом имању, које су обдељавали својим рукама, и кад су ратовали; за то Римљанима и није било тешко остављати земљорадњу, обично своје занимање, па прелазити у бојне редове легионске.

За ово прво време римски легиони у разним ратовима са спољњим непријатељима, као с Галима, Самнитима, с Пирхусом и Картагеном раширише власт и моћ римске републике и на суву и на мору.

Рим бијаше на врхунцу своје војничке славе.

Почетак међусобних ратова.

Али се из силнога војевања и пљачкања подјармљених народа развише временом пороци, у којима се изгубише све римске врлине. У Риму је завладао раскошлук, ужасан разврат, ненаситна жеђ за богатством, преступна чежња за влашћу

без граница и без контроле. И тако се створи згодно земљиште за међусобне раздоре и за непрекидне грађанске ратове. Марије и Сула, две знамените војводе, заслепљени необузданим честољубљем, први погазише законе и поделише Рим на две противничке партаје.

Марије бејаше учеван војвода; он учини ваљане измене у организацији милиције (народне војске); првашњи се построј хастата, принципа и тријара*) напусти, а кохорта се усвоји као главна деоба у легиону. Но почем Марије бејаше и сувише честољубив, то он уврсти у редове легиона последње људе из народа, којима он бејаше прави идол и на које је могао да рачуна у сваком свом себичном предузећу.

Патрицију Сула, тако исто честољубив као и Марије, стаде на чело противне партаје. Да би задобио своје војнике, он им је оставио пуну слободу, да се награбе блага у војни против Митридата, те је тако сам из корена поткопао у њима дисциплину и патриотску оданост према отачбини.

И тако легиони нису више припадали Риму, већ својим ђенералима; — они изгубише свако поштовање према законима земаљским и љубав према отачбини; они нису марили ни за ког другог до за своје ђенерале; па зато су и служили само њима, а не држави; — зато је и букнуо грађански рат, из којег Сула изиђе као победилац.

Овај несрећни пример не оста без подражавалаца. Цезар, Антоније, Октавије, један по један, раздираше утробу својој отачбини; Рим је тонуо у крви својих рођених синова. Из ове међусобне војне изиђе с тријумфом Октавије; на развалинама републике основа се царство с Октавијем Августом на крвавом престолу.

За време ове периоде, од Марија до Августа, римска војска не бејаше више оно, што је била у прва времена. Истина ратна је вештина учинила великих успеха. Знамените војне Цезара

*) Разни родови пешадије.

противу Гала још су и данас предмет војничких студија; но с моралне стране учињен је грдан назадак. Војници истина бејаху одани својим старешинама, али не бејаху више везани за своју отачбину; скупљени онако без избора — с коца и с конопца, — развраћани богатим плачкама побеђених народа, кварени поткупима својих војвода, — легионари бејаху згодно оруђе против народне слободе, — јер народ, у кога нестане свију врлина, нема више ни јунаштва, да дуго брани своју слободу.

Увођење сталне војске.

Пошто се Август направи царем римске државе, он се одмах постара, да се одужи пре свега војсци, која га је на престо уздигла. Он надава земље својим пристаницама; уведе пензије за остареле војнике, те тако приволе легионаре, да се за навек посвете војничком *занату*, — а многобројним данцима од народа осигура касу, коју је за војску основао.

Мецена — оснивач сталне војске.

Овај велики преображај у војсци учињен је по неопходности новог стања ствари у римској држави; такав је преображај доносила собом политика царства, као што се јасно види из предлога, који је Мецена Августу поднео. О томе преображају Мецена је овако говорио: „Чини ми се да је целисходно, да се у свакој провинцији (окружју) држи више или мање војске састављене од грађана из ниже класе и од савезника; та војска да не оставља оружје, већ да су војници у њој као на правом занату; да се војсци спреме зимњи квартири („касарне“) у местима најудобнијим за живот и да се рок службе одреди до извесног узраста (доба). Око нас су свуда унаоколо непријатељи; ми не бисмо могли благовремено притећи у помоћ пограничним областима своје широке државе; а кад бисмо дали оружје у руке сваком за војску способном грађанину, створили бисмо могућност непрестаног цепања и грађанских ратова. Не би добро било ни то, кад бисмо од свију одузели оружје, па им га дали пред саму војну, јер таква војска не би

имала потребног искуства и била би рђаво научена. Моје је дакле мњење: да се уопште грађанима не поверавају ни градови ни оружје, већ да се за војну службу изберу снажни бећари, који нису вични да другим радом себе издржавају, па да се такви људи стално обучавају војној вештини. Од такве би бећарије била најбоља војска, јер би јој војна била искључиви занат; остали пак свет, живећи под заштитом такве сталне страже, одао би се с већим спокојством земљорадњи, трговини и другим мирним пословима, не имајући нужде да оставља свој рад и да одлази на одбрану удаљених граница . . . . . "

Оваке мудре савете Меценине, као што ћемо их често и дан данашњи чути од многих државника и војних аутора, није могао да не послуша Октавије Август, тим пре што зарад одржања у потчињености толиких подјармљених народа и рад одбране од туђе навале (инвазије) опширне царевине, одиста су нужни били многобројни легиони, који би вечно стојали под оружјем.

Гарда преторијанаца.

И тако се створи стална војска, — створи се *касарна*. — Октавије се ослањао на војску, кад је уграбио врховну власт; на војску је рачунао и ради одржања те своје власти. Али као што је за успехе у својим плановима обвезан био највише војсци, то се од ње највише имао и да боји. И доиста, ови „солдати", богато награђени свакад кад год су учествовали у којој побуни (револуцији), радо су пристајали уза сваку нову буну, од које су такође ишчекивали масне дарове. И тако због своје личне сигурности цар је осетио потребу, да има нарочитих „телохранитеља", те је тако добио од ништавног сената одобрење, да уза се и у престоници држи постојану гарду. Тако основа од становника оближњих земаља *гарду преторијанаца*, која својом крајњом самовољом и својим развратом највише допринесе те Рим поче страшно опадати. Преторијанска је гарда добро разумевала своју силу и свој уплив, и зато се на скоро учинила прави госа у царевини.

По смрти Калигулиној настаде раздор између војске и сената. Царева сила још од почетка царства састојала се у војсци; за то солдати нису хтели више да знају за народно представништво, већ су хтели, да држава има само једног поглавара, и да тај поглавар не може бити нико други него поглавар војске. Војска отпада од сената и трговање с престолом.

И тако се у војсци отпоче поткупљивање и трговање с престолом. Клаудије раздаде по 5 хиљада гроша (sesterces) преторијанима на сваку главу и ови га извикаше за цара; сенат је морао да ћути. Клаудије бејаше први, који је тако рећи купио царство; он први даде заразан пример, иза кога доцније насташе најскандалознији и најгрознији призори у римској историји. На престо се долазило само богатим поткупљењем војске; цареви су се мењали непрестано. Најпосле преторијанци продаваше царевину с капитолије преко телала: „ко да више?“ Тако једном после дужег ценкања Дидион Галијанус даде по 30 хиљада гроша на главу и — царство се њему теслими!

Деморализација (покварености) и прекршаји дисциплине и закона још већма учесташе, кад су у редове легиона стали да примају „варваре“ *). Разузданост и силеџилук преторијанаца принуди цареве, да траже ослонца у страним најамницима. Тако је Клаудије II. први у легионе пустио читав чопор Гота, — а доцније је Проб навербовао из Германије 16 хиљада бескућника, које је прикомандовао разним легионима римским. Таква разнородна смеша у војсци сасвим је срушила у њој дисциплину и од легиона направила гомиле разбојника, који су готови били пре на сваки преступ него на одбрану царевине. Бадава су цареви испоклањали пограничне земље официрима и солдатима, да их од варвара бране, кад су варвари већ били у земљи — у редовима саме војске. Вербовање странаца.

Диоклецијан је поделио царство и распар- Раздељење преторијанске гарде.

*) Стари Грци и Римљани, као „просвећени“ народи, називали су све друге народе „варварима“.

чио преторијанску гарду на четири велике војске, да би тако из више центрума дејствујући ослободио земљу од унутрашњих непријатеља: али је ова дееба само још брже убрзала пропаст државе, јер је сваки цар и Кесар*, потпомогнут својом преторијанском војском, пре свега гледао да створи за себе независан положај. Ова је дееба само умножила грађанске ратове.

Пошто смо овако уопште видели, како се војна установа развијала у Римљана, да видимо сад неке важније појединости те установе.

Како се војска образовала („регрутовала").

За време Ромула сви Римљани без разлике, старији од 17. год., морали су да ступе у војску, кад је потреба војне захтевала. Сваки је Римљанин знао свога десетара: сваки пак десетар знао је свог стотинара; а ови опет имали су над собом једног врховног старешину, који је добијао налоге непосредно од врховне земаљске власти. Грађани, који су морали у војску, добијали су оружје пред саму објаву рата преко својих десетара.

Краљ Сервије учини неки преображај у Ромуловој организацији. Народ је поделио на шест класа, од којих прве су четири давале војнике за тешку пешадију; од пете класе бејаше лака пешадија, а шеста, најсиромашнија, била је сасвим ослобођена од војничке службе. И тако војну службу отправљаше имућнији људи; према томе није ни чудо што су они више били заузети за безбедност своје земље и што су се борили храбрије него којекакви бескућници.

По деоби Сервијевој Римљани су уопште имали 198 центурија (сатнија), од којих 18 сатнија било је коњице, а остало пешадија.

Ова система Сервијева трајала је пуне четири стотине година, до Марија. С легионима тако састављеним Рим је раширио своју моћ на све стране и узвисио се до највеће славе. Марије, кад је био први пут конзул, васпоставио је пр-

* Било је једном два цара и два Кесара уједанпут, и сваки имао своју преторијанску гарду.

вашњу уредбу, по којој су у војску ступали сви римски грађани без разлике, па дакле и бескућници.

Начин сазивања (рекрутовања) војске.

Ми се не ћемо упуштати у појединости, како се је војска „под барјак“ сазивала, јер за садање прилике мало шта можемо отуда да узајмимо. У главном напоменућемо, да је се за време републике, у обичним околностима, кад је она објављивала војну, за триест дана од објаве имало да изврши скупљање војске („мобилизација“). За знак да је рат објављен и да се скупља војска, развијао се црвени барјак на врх капитолије; у села су изашиљати телали, а по вароши објавама је обзнањен дан, кад ће војници да се искупе на „зборно место“. На скупу су конзули председавали и по именце прозивали младиће; ове, како су се прозивки одазивали, тако су редом заводили у „велики списак легионски“ са својим именом и презименом и колико је година који служио.

За тим су изабрате старешине за сваки легион, и војници су тако распоређени били, да је сваки легион подједнаке људе добијао.

Војници су се за тим предходно вежбали с оружјем и у строју по својим четама (центуријама), док се нису кренули у поход.

У осталом, сви војници нису били непремено „убројани“ у легионе, већ су неки од њих били у засебним одељењима (cohortes extraordinaires); неки су ишли за војском као „*прекобројни*“ за рад попуњавања погинулих и процалих за време рата; дечаци пак, који нису достигли прописне године (17-ту годину) ишли су поред старијих, да би се учили ратној вештини; — и најпосле у Риму је свагда остајало војника, који су после образовали „*резервне* легионе“ (legiones urbanes).

Три начина сазивања војске.

Овим начином скупљена војска звала се legitima militia — редовна (уредна) војска. У ванредним приликама узимати су у војску сви без разлике, — не изузимајући ни старце ни свештенике. То је био општи устанак, (conjuratio),

који се употребљавао у опасним случајевима ради одбране.

„*Евокација*“ био је трећи начин сазивања војске, по којем је сенат изашиљао комесаре (конквизиторе), који су ишли од села до села, од вароши до вароши, и тако врбовали људе у војску на повољне услове. Овако се радило, кад је претила велика опасност, а нарочито од кад су Талијани постали римски грађани.

Стајаћа војска и њено рекрутовање.

Као што смо напред видели, стајаћа се војска прво у Римљана завела под царем Августом. Сваки је легион имао своју област, у којој су војводе у време рата налазили готову војску, коју је требало само попунити с рекрутима; број рекрута одређивао је сам цар.

Кад су за време Каракале сви становници целе римске царевине добили права грађанства, онда је свака област морала да даје неки број војника или да новцем *откупи* свој контигенат. Ово је откупљивање и бесавесно допуњавање народне војске од стране комесара с последњим људима из римског грађанства донело жалосних и несрећних последица по ваљаност римске војске. Нарочито доцније, кад наста̂ше велика завојевања, богате пљачке, велики луксуз и развратан живот, у Римљана се засуши и патриотско осећање спрам отачбине и љубав према слободи. Онда су људи свакојаким лукавством избегавали војничку службу *) и у војну су стали да отправљају племена, која су негда њихови храбри очеви покорили. . . .

Услови ступања у војску.

По системи Сервија Тулија мушкадија се делила по годинама узраста на три класе: на дечаке (pueros) који су били млађи од 17 година; на момчадију (juniores) који су били између 17 и 46 година; и на мужеве (seniores) којима је било више од 46 година.

*) Тако и пре и у старих Римљана, кад су се људи јако проневаљали, многи су рекрути одсецали прсте на десној руци, што су они звали polles truncatus, и одтуд долази данашња погрдна реч „poltron“ „страшљивица“.

У обичним приликама у војску су се примали iuniores т. ј. онај појас мушкадије између 17. и 46. године. Тако дакле војничка служба у Римљана трајаше 28 година; али се овај период времена могао да одслужи службом од 20 год. у пешадији или 10 год. у коњици.

У ванредним околностима, кад је држава бивала у незгоди, није се гледало на ове границе по годинама; често су узимати у војску и дечаци испод 17. год., — уопште сви који су кадри били да носе оружје. Тако је и пре било за време другог картагенског рата, кад је сенат позвао на оружје све без разлике узраста.

Узраст од 17 год. уопште је стално задржат као време пунолетства војничког за време републике; доцније под царевима ове су се године мењале у граници између 15 и 20 година.

При попису војника такође се гледало на величину стаса рекрута. Римљани су у опште били малог раста; Цезар у својим коментарима о војни с Галима приповеда, како су их непријатељи исмејавали што су малог раста. Као редовна висина (media militaris statura) за време републике била је висина од 5 стопа и 10 палаца (1,727 м.); доцније под царевима ова је мера спуштена на 5 стопа и 7 палаца (1,654 м.), испод које мере није се примало у легионе.

Такође се пазило на здравље и на телесни састав новајлија. Да би војник владао добро оружјем и да би био кадар да издржи све тегобе ратне, морао је бити јаког телесног састава, крепких руку, широких плећа, оштрог погледа и т. д. Зато су Римљани поглавито узимали своју војску из редова *земљорадничких*, који су по природи свога занимања научени на сваку патњу и навикнути на сваку непогоду времена. С тога је земљорадња и иначе у Римљана нарочито била у великом уважењу.

Чаршилије, занатлије и уопште свет седећег занимања није био тако способан за војну службу;

на зато су они обично плаћали неки порез, те тако нису морали да ступају у легионе.

Изузетци од војне службе.

Почем се војничка служба за отачаство сматрала не само као грађанска дужност већ и као особита почаст, — то ову дужност није могао да врши сваки грађанин без разлике, већ су из ње искључивани н. пр. (криминални) осуђеници, они који су били осуђивани за дуг, комендијаши, глумци пропалице и т. д.; ови су за то морали плаћати нешто порезе.

Осем искључавања било је и ослобођавања из војничке службе као привилегија. Неки су ослобођавани од војничке службе због свог вишег положаја у друштву (vocatio justa) или због природе својег занимања, или по нужди, (v. necesseria) или за одличје (v. honoratio), старци, судије, сенатори, виши државници и служитељи Јупитера, доктори болесници, и они који су учинили особите услуге држави.

Пописани војници сматрали су се да су стали у службу пошто су положили *заклетву*, у којој се заричали, да ће отаџбини остати верни, да не ће ништа утајити што у боју нађу или запљене, да не ће изневерити заставу, и да не ће из строја изаћи, осем кад треба да згоде непријатеља или свог друга да спасу. Доцније, за време царева, заклетва се понављала сваке године.

Војничко васпитање у Римљана.

Пошто је у начелу сваки грађанин био војник, то и васпитање војничко било је у једно и васпитање грађанско. Римљани су се вежбали у борењу још из детинства; свакидашњи тежачки живот и онако је у свију развијао храброст духа и тела, те су тако већ по природи били добри војници.

Увођење уредног обучавања („екзерцира“.)

Осем тога конзул Рутилије први је завео уређено обучавање војника, тако звано „*екзерцирање*“ (exercitus). Од тога доба екзерцир је био свакидашње занимање војника, чим су били призвати на оружје. Спрема дакле у једнообразном

руковању с оружјем и у постројавању легиона сматрала се као прва и најпреча потреба у савршенијем војном искуству. Да су Римљани полагали велику важност на војничка вежбања, види се из једне изреке Цицеронове: „Дајте ми једног војника, који би толико исто вредео, колико и онај који се је екзерцирао; тај без сумње не може друкчије но као нека жена изгледати.“

Вежбање се вршило пред народним представницима — трибунима. Под њима су стајали војнички наставници (doctores armorum), који су се рад обучавања бирали међу најбољим војницима. Исто су тако под њима стојали учитељи борења (lanistae), који су се узимали из школе гладијатора, ради обучавања у руковању с оружјем („фехтовању.“) Свака кохорта имала је свога наставника, а над свима наставницима стојао је један врховни наставник (campi doctor).

Војводе су такође присуствовали обучавању војника, па и сами су се вежбали у ратној вештини.

Начин обучавања.

На екзерциру су војници више терета подносили, него што би било и у самом рату. Имајући на леђима терет од 60 фуната (до 15 ½ ока) војници су морали прелазити које ходом а које трчећи даљину од 7—8 часова (35 ½ километара). За време оваких тешких маршева навикавали су их на разне војничке кораке: на обичан корак (gradus militaris), на убрзан корак (plenus gradus) и на трчећи корак (cursus). Обичним кораком војска је лети пролазила скоро 6 километара за сахат; пуним кораком пролазила је 35 килом. за 5 часова. Даље су се војници вежбали скакању и игрању у пуној опреми; најпосле учили су и пливање.

„Једначно“ обучавање.

Пошто су се војници тако телесно извежбали, — дакле пошто су тако рећи упућени у војничкој гимнастици, — онда су их учили руковању с оружјем. Под руководством учитеља (ланиста) новајлије су се сваки дан два пут а

старији војници један пут учили борењу с оружјем: с мачем, копљем и цилитом. Палице и оклопи за оваки вежбање били су тежи од истинског наоружања, па зато је римском војнику било у рату много лакше него на екзерциру.

Лака пешадија под надзором својих наставника (Litones) такође се вежбала да се меће праћке и да гађа стрелом у нишан до на 600 стопа (око 265 корака.)

Заједничко вежбање.

Кад су се овако војници појединце обучили, онда су их упућивали, како ће да раде укупно у строју. Рад тога су их постављали у најпростији строј — у врсту с једнаким растојањима; за тим су удвојавали врсте и пролазили постепено све сложеније стројеве: кару (quadratum agmen.), триугао или клин (cuneus) и круг (orbis); овај последњи строј практикован је, кад непријатељ нападне са свију страна). Свака се кохорта одвојено обучавала и у маршу пролазила све горње стројеве („свршавала „еволуције.““) Затим су стројили легион — или више легиона, и у њиховом строју навикавали су да све кохорте раде по команди и по знацима виших старешина.

Двостране маневре.

По некад су се Римљани учили нападу и одбрани, постављајући један легион против другог с извесним задатцима, — дакле још су се они вежбали „двостраном маневровању“.

Дообa и број војске.

Као војна стратегијска јединица у Римљана бејаше *легион* (legio). Римљани су први поставили систематична правила о попису војске, као што смо напред видели. У легион је могао ступити само римски грађанин с извесним грађанским својствима према узрасту и годинама. Из ратова персијских, у које су Дарије, Ксеркс и др. краљеви водили безбројне хорде, читаве народе, Римљани су за себе извели поуку: да војна сила није у броју, већ у моралној снази и изучености појединца. Зато су они почели да бирају (legere)

рекруте за своју војску, — а отуда је постао и назив легиона.

Онај који је основао Рим био је и оснивач легиона. Римљани су држали, да се установа легиона јавила по божијем промислу. За време Ромула у легиону је било *три хиљаде* пешака, рачунећи по хиљаду људи на сваки *трибус*, и триста коњаника. Доцније се тај број војника у легиону поступно увећавао. Тако је краљ Сервије Тулије додао легиону још један четврти трибус, — те је тако у легиону редовно било по *четири хиљаде* пешака, све до битке код Канне; у овој пак битки — у којој је као што је познато из историје Римљане Ханибал потукао до ногу, — било је по сведочби Полибија по *пет хиљада* пешака у легиону. Јулије Цезар у својим прослављеним ратовима с Галима и у грађанским унутрашњим ратовима имао је легионе такође од ове јачине т. ј. од 5 трибуса. Јачина легиона.

Јачина се легиона у пешадији дакле често мењала; а број коњице од триста коњаника на легион остао је готово сталан изузимајући неке поједине случаје. Ова је коњица била нераздвојна од легиона све до Цезара, а тада се јавља као одвојена од легионара (пешадије). Доцније се број коњице у римској војсци све већма увећавао, нарочито од времена како су редови њене војске умножавали странци и „помоћне“ трупе. Односај коњице према пешадији.

Осем своје легионарске војске Римљани су још имали више мање (често у равном броју са својом) и савезничне, помоћне и својевољачке војске, која није долазила у строј легиона, већ је према легионарној војсци била као неки вид *нерегулашке* војске и била је у својим засебним кохортама.

Важно је још, да напоменемо, како се легион, као виша тактична јединица, делио на мање делове. Легион се делио на десет *кохората;* кохорта је (cohorta) дакле била десети део од легиона, ма која иначе величина легиона била. Знајући из преднаведеног, да се јачина легиона у Деоба легиона.

разна времена мењала, можемо рећи, да су кохорте одговарале садашњим нашим баталионима од 300—500 људи у строју.

По некад су кохорте засебно од легиона добијале нарочите поруке у рату и тада је њихова јачина бивала различна од десетог дела легиона према важности добивеног задатка. Често су у засебне кохорте одвајали отреситије и одважније војнике, као што сада по негде има стрељачких баталиона. Од времена Марија пак прва је кохорта бивала у преваги над осталим, како по броју тако и по каквоћи војника, јер је она била носилац и чувар логионске заставе.

За тим се свака кохорта делила на три *манипуле*, свака манипула (ова је деоба после Адријана престала) на две *центурије*; дакле кохорта је имала шест центурија, (по данашњој деоби ово би били „водови"); свака пак центурија делила се још на *декурије* (десетине).

Деоба коњице.

Коњица је била или као саставни део легиона (equitatus legionis) — и у њој је онда било — као што смо напред видели — свагда по триста коњаника на легион, — или је била за себе род оружја под именом *ала* (ala alarii equites). Дакле према садашњим називима прва би била дивизиона (легионска), а друга корпусна или резервна коњица.

Сагласно с деобом легионске пехоте и коњица једног легиона делила се на десет *турама* (turmes), а свака турма на три декурије (десетине). На овај начин свакој кохорти пехоте одговарала је једна турма („вод"), а свакој манипули једна десетина коњице.

Личава војске и њено заповедништво.

У обичном ратовању један је конзул заповедао војском, која се састојала обично из два легиона пешадије с одговарајућом коњицом и савезничким одељењима. Ово је износило укупно бројну јачину од 18—20 хиљада људи. Често с оваком војском командовала су по два конзула. Овака се војска звала *конзулска* (exercitus consularis), јер је свака провинција имала по једну такову

под командом свога конзула. Такав дакле размештај војске одговарао би садашњој територијалној (окружној) системи размештаја корпуса (или дивизије). Сваки је конзул имао известан број *легата*, који су као виши официри сачињавали његов штаб и у свему стојали му на расположењу.

Број старешина у легиону.

У римском легиону било је према величини његовој 6 до 12 виших старешина (трибуна),
540 нижих старешина пешачких и
60 „ „ коњаничких.

Свега 612 старешина.

ГЛАВА II.

ВОЈНО УРЕЂЕЊЕ У НОВИХ НАРОДА.

Средњевековно уређење.

С пропашћу римске царевине пропали су и легиони. Стару културну државу наследише нови „варварски“ народи, који са собом донеше своје патријархално друштвено и војничко уређење. Услед сеобе ових народа водили су се чести и дуги ратови; војску је тада сачињавао сам народ, као негда што је било у старих народа на истоку.

Из смеше старе римске просвете и варварских обичаја досељених народа, као и из борбе нове хришћанске вере против незнабоштва, створише се у Јевропи нови друштвени одношаји, који су познати под именом *феудалне* системе.

По овој системи људи су се уопште делили на *слободне* и *неслободне*; у прве су долазили дошљаци као победиоци, а у друге побеђени домородци. По занимању пак људи се тада делили на три класе: на војничку, научно-свештеничку и на радничку. У прву класу рачунали су се вазални господари, ритери, витезови, — у опште племство са својим „верним слугама“. Та је класа имала искључиво право и дужност да се вежба у оружју, лову, јахању и гимнастици — као што је негда било у старих народа у Индији и Мисиру. *)

Војска у старих Германаца и Франака.

И ако су ритери били права војничка класа, ипак нису само они отправљали војничку службу, већ се та обвеза и на друге простирала. Тако на пр. у старих Германаца сваки је морао да брани своју домовину, да иде у „ландвер“ (народну војску), да се за војну сам о своме трошку опреми и да се за време рата сам издржава.

*) Weltgeschichte v. Weber 1865.

Само кад је краљ желео да војује за достижење неких својих приватних цељи, тада је он могао да дигне војску само од својих присталица (lerd), који су му били обвезани из буди које милости, и такву је војску сам краљ издржавао.

Војна се оглашавала нарочитим прогласом, који се звао *бан;* ово се име доцније давало и самој искупљеној војсци. *Први је позив* (ban) био, кад се искупљала сама властела, а *други је* (*позив*) био, кад се на оружје позивао и остали народ.*) *Бан се* затим у старих Срба звао и сам војвода тако искупљене војске, а и потчињени поглавица од неке области.

Првобитна германска система опште војничке обвезе за све слободне усвојена је била и у Франака и осталих народа. Ову је систему нешто променио Карло Велики, јер је војничку обвезу свео на људе, који су имали најмање три ланца (Manse) земље и дванаест работника (робова), а то за то, што су војници морали сами да набављају војничку спрему и да се о свом трошку хране. Они пак слободни људи, који су били сиромашнији, плаћали су извесну војницу.

По уставу од 1285. год. у Енглеској је сваки слободан грађанин од своје 15—16 године морао оружан да чува земљу или царство (вазалну област) од спољних насртаја, а тако исто „да спасава краљевство од страног непријатеља“. Та се војска овда онда скупљала ради обучавања, под надзором краљевских комесара; и тек уставом од 1757. год. дошла је под неограничену управу државну.

Војска у старој српској држави.

Кад су се наши предци доселили у данашње српске пределе, они су као и остали народи собом донели своје патријархално уређење у свима друштвеним односајима, па и што се војне тиче. Поглавари племена били су уједно и вође народа у рату с туђинцем; за њима је ишло у бој све

*) Histoire du moyen age par Michels, 1857. стр. 58. и 154.

што је било способно за војну. Дакле војска је била опште-устаначка.

Доцније, кад се одомаћио феудализам и у немањићској држави, и војничка је служба основана на феудалном праву. Властела, велика и мала, на основу тог права, ослобођена је била од сваких других терета и данака, а само је морала да даје војску и да војује под неким условима, које је закон прописивао.

И тако у старој српској држави, као и у другим средњевековним земљама, не бејаше сталне војске, већ се ова искупљала на краљев позив само онда, кад је грозила каква размирица. Ово се јасно види и по одредбама душановог закона, где се о војсци говори. Из истог закона види се, како је тада неразлучан био појам о војсци и о војни, јер се обоје означавало једном речју: „*војска*“; (то не би могло бити, да је војска била и у мирно доба нека редовна установа.)

Међу тим ова војска феудалног времена није била она устаначка војска из патријархалног доба, већ је имала своје законско уређење. У њој је морао да служи свак, који је према извесним условима као „војин“ записан, као што бејаше и у Германаца. Дакле о војницима водио се још раније неки рачун.*) Тако „на царском записани“ војници скупљали су се око својих старешина, чим је краљу (или цару) до невоље било. Онда је он расписивао на све стране „ситне књиге“ својим кнезовима, бановима и војводама, да свак према величини своје државе или баштине диже војску и да иде „на војску“ ради извесне опште цељи. — —

Пропадање ритерства и почетак најамничке системе.

Као што смо напред рекли, ритерство бејаше војнички ред средњевековног друштва. Оно се најпре борило за узвишене цељи: противу насиља и тираније, — зато се и јесте тада *личност* највише уздигла; витезови су се борили за жен-

*) Законик Стевана Душана, издање од Ст. Новаковића 1870. год. чл. 89., 91. и 99.

скиње као слабе и нејаке, за ширење хришћанства, и за одбрану цркве, (сведок су за то толики крстоносни ратови). Све се успомене на јуначка дела „племенитих“ старих витезова и јунака датирају из тог доба средњега века; та су дела више ил мање богато опевана у народној поезији у свију народа.

Али овакав ред људи, којем само борба бејаше циљ, није могао у животу имати већ и за то будућности и морао је кадтад да пропадне. Докле су непрестано мислили на ослобођење светога гроба, дотле су они још и налазили узвишенијега занимања; али кад се обогатише грабежом и пљачком, они су тражили само да се бију, и били су се често онако из обичаја, само да покажу како су силни и јунаци.

На тај начин бесно ритерство развило је ново право, које је у историји познато под именом *право песнице*. Богати замци њихови, који негда бејаху средишта прве хришћанске образованости и уточишта за сиротиње и за оне које бејаху гоњени, постадоше разбојничке бусије. Иза њихових кула и зидина није важила моћ закона земаљских. Ритери су и даље продужили свој војнички занат не осврћући се ни мало: да ли ће бранити заробљену невину девојку или ће разбојнички пљачкати странце који путују.

Но ритерско се беснило није могло дуго трпети; представници државе и цркве већ су гледали, како ће учинити крај бесконачним војнама „за приватне циљи“, за ћеф, какве је по феудалном праву могао сваки властелин да оглашује.

У тој цељи појавише се и разни уговори и наредбе, као: „уговор мира,“ „божанско примирје“, којим се војна забрањивала у посне дане. Краљеви француски издаваше и пооштраваше више пута наредбу: да ни један властелин не може да води „приватну“ војну, за време док би трајала

„краљевска војна“ (1245.—1318.*) и т. д. — С друге стране, с благословом римских архипастира и у интересу растећег државног ауторитета, употребљавана су и друга често насилничка и грозна средства, којима се ишло на коначно уништење разбојничког ритерства и њиховог реда.

И тако ритерство, морално већ искварено и материјално још упропашћено, послужило је као врло згодан материјал разним власницима и разним партајама за постижење њихових частољубивих намера. Ритери су за паре нудили своје услуге у исто време обема противничким странама и пристајали су уз онога који је обећавао и давао више. Оваке су пак услуге често нужне биле како папама тако и светским владарима, а награбљеног блага у њих бејаше доста, те су могли најамнике добро и уредно да плаћају.

Тако се поступно претвори у *најамничку систему* феудална војна установа, која се као што видимо осниваше на општој служби свију слободних грађана. Као негда у старој Грчкој, тако се у другој половини средњег века образова нарочита класа људи — од „блудећих ритера“ и бескућника, — која је сматрала војну као свој занат. Оваквих је људи највише долазило из Швајцарске и омањих немачких држава.

Тако је год. 1238. германски цар Фридрих II. у Италији војевао против Ломбарда помоћу Сарацена и *најамничких* чета. Мало доцније у Италији за време Карла IV. (усљед поткупљивости самога цара) власт је немачка изгубила сву важност и тада се отпочела унутарња борба између тамошњих (независних) кнежева и слободних градова зарад ширења својих земаља. У овој међусобној војни место прећашње грађанске војске прво се отпо-

*) Histoire du moyen age стр. 361. Из овог јасно видимо, како је по феудалном праву било: државне или краљевске војне, кад се у интересу целе земље војевало, и „приватне војне“, коју је владар и сваки властелин могао за свој сопствени рачун да води, као што смо на пред по војничкој установи и у Германаца видели.

чеше да употребљују најамничке трупе. Њихове воће (Condotieri) често су решавали битке у своју корист, отимајући тако власт и државу од оних, којима су бајаги дали заклетву, да ће их верно послужити.

У битки код Мариљана 1515. г., која је назвата циновском битком, тукли су се Швајцарци против Швајцараца, почем су они били главна најамничка војска како Франца I. краља француског, тако и Карла V. цара немачког.

У опште Швајцарци и Немци, који су се први почели служити ватреним оружјем, „лиферовали“ су свим земљама најбоље војнике.

Постанак стајаће војске.

Из ове најамничке системе врбовања војске на западу постала је доцније установа *стајаће војске.* — Она се најпре показала као преко потребна заштита својих људи од кесецилука најамничних војника.

Стајаћу је војску у Јевропи први завео Карло VII., краљ француски г. 1439. У свом „вечном указу“ он оправдава ову нову установу потребом: да се учини крај самовољи и лоповлуцима његових војника. Рад тога је он установио петнаест коњаничких чета (gens d'arme), које је тако поделио, да је свака варош добила по једно одељење од 15 до 30 људи. Та су одељења била са свим на терету вароши и околних општина, по којима су размештена била.*) Према задаћи ових коњаника, која је изложена у краљевом указу, и према начину распореда по земљи, види се, да је ово била војска ради одржања полицајског реда у земљи.

Дакле прва стајаћа војска бејаше *жандарска.* Доцнијим једним указом Карло је установио редовну војску „слободних стрелаца“, које су саме општине врбовале и издржавале као и жандаре. Лудвик XI. као да се није много уздао у војску слободних стрелаца, јер ју је на брзо уништио

*) Weltgeschichte v. Weber стр. 187. и 214.

и место ње заиео најамничку чету од Швајцараца, Француза и туђинаца.

У осталом *стајаћа* се војска појавила за читаво столеће раније на истоку, у малој Азији у Турака, него што је у Јевропи заведена. Тамо је ова установа поникла око 1330. год. под султаном Орканом. То су они силни јаничари, које је доцније Мурат I. још боље умножио и дисциплинирао. Јаничари бејаху у толико поузданија војска, што су као малолетно хришћанско робље за раније напојени мусломанским фанатизмом, (а цељ им је војевања била уништење „неверних", све у славу Мухамеда и корана.) Против такве војске борише су се западњачке најамничке гомиле, помоћу којих се Византија у малој Азији бранаше од Турака.

Начин рекрутовања.

Стајаћа се војска на западу обично попуњавала својевољцима из своје или из туђе земље. Била је особита врста трговаца (recriteurs), који су држави набављали („солдате".) За оваке су се обично продавали људи из нижих друштвених слојева и страни бегунци, који су често умакли из своје отаџбине због својих преступних дела. Било је наравно и таквих, који су на војну службу гледали просто као на згодан занат. Особито је стајаћа војска добродошла била материјално пропалим ритерима, јер им је осигурала сва виша места у војној јерархији. Они су управо овој јерархији и дали кастички значај, који се и дан данашњи јако опажа у официрског реда јевропске војске.

Услугом туђих најамника служиле су се нарочито деспотске владе, које немадоше доста вере у своје поданике, или које за своје освајачке планове нису могле да нађу довољно војске у својој земљи.

Овај начин рекрутовања путем најма и слободног уписивања трајао је неколико векова. Он се највише развио за време грађанских и религиозних ратова у средњој Јевропи. За време тристогодишњег рата између католика и протестаната, знаменити Валенштајн, богати племић

чешки, продао је своје услуге немачком цару Фердинанду II., под условом: да својом великом најамничком војском од 50 хиљада људи, коју је скупио о свом трошку, сам независно управља, и да се за ову услугу сам награди од завојеваних земаља.

Пописна војска.

Најамничка система трајала је све до велике француске револуције; она управо заузима у историји нови век, то јест време од средњег века, кад је по феудалном праву сваки слободан човек морао да војује, па до најновијег доба, које се у Јевроии почиње првом француском револуцијом. За време ове револуције и у војсци је учињен тај значајни преображај, што је најамничка система врбовања одбачена и на место ове проклamована *пописна* система (conscription), која је потом усвојена и у другим земљама. Нова система васпоставила је општу војничку службу за све грађане с извесним ограничењем што се тиче година узраста и друштвеног положаја. У осталом с овим није ни мало измењен положај војске у држави. Војници нису само више били најамници, али су остали опет „солдати". —

Родови оружја.

Требало би да сад напоменемо што год о унутрашњем строју средњовековне и најамничке војске, али о томе немамо тако систематичних података као за римску војску. За наш предмет биће корисније, да те податке поцрпемо из устројства садашњих војних установа, о којима ћемо говорити у следећем одељку ове књиге. Овде ћемо само да напоменемо, да је у средњем веку коњица у ратовима играла велику улогу; у ритерско време то је био омиљени род оружја, а с њим је везан био и појам о кавалерству. У папској војсци били су главно коњаници. За време првог крстоносног рата бејаху притиснуте никејске равнине војском од 400 хиљада, у којој бејаше 100 хиљада самих коњаника, а остало пешадија.

Артилерија, као нов и трећи род оружја, појављује се тек на крају XV. века под Карлом VIII.,

краљем француским у ратовима против Италије; но топови су као ратне машине још из раније познати и били су употребљавани при разним опсадама, само су се прво у овом рату појавили као пољска артилерија. —

Закључак из историјског прегледа.

Пошто смо у главним цртама изложили основе војне организације у старих и нових народа, можемо сад да изведемо општи закључак, и то:

О општој војничкој служби. У прастара времена војничка је служба била општа. Народ сав, способан за бој, ишао је на војну за својим поглаваром, образујући тако *устаначку* војску. Временом оне личности које су се у ратовима одликовале задржавају искључно право на ношење и употребу оружја. Тако постаде војничка каста у Индијанаца и у Египту. Доцније у старих Грка, под упливом друштвеног уређења, које бејаше нарочито војничко, образовала се особита класа људи, која је војну као занат сматрала; па зато су таки људи нудили за паре сваком своје услуге. Тако су и персијски краљеви имали *најамничке* војске.

Ово што рекосмо о старим народима повторило се истим редом и у нових народа, који се доселише у Јевропу. За време сеобе бејаше и у њих најпре патријархална војничка система т. ј. *устаначка.* Затим, кад су се у Јевропи настанили, и кад су покоривши староседиоце начинили друштво од *слободних* и *неслободних* људи, онда је војничка служба падала само на слободне људе. Ови слободни људи, одликовани јунаштвом и другим врлинама, састављали су *ритерство* као вишу класу, којој бејаше задатак борба, а главно занимање вежбање у оружју и лову. Ритерство је одговарало дакле војничкој касти, што негда постојаше у старих народа. И као што најпосле у стара времена Грци „лифероваше“ најамничке чете туђим господарима, тако исто Швајцарци и Немци продаваше своје ратничке услуге владарима нових народа.

Римска историја износи нам још лепших примера поступног развијања и промена војничке установе. Тамо се јасно виде све ове поступности, које споменусмо, и види се њихова логична свеза с политичним уређењем друштва у разна времена. Испрва у Риму бејаше народно војничко уређење; по Ромуловом закону у случају рата сваки је Римљанин морао да војује. Ову је установу краљ Сервије још боље дотерао, пошто је ослободио од ове службе шесту, најсиромашнију, класу (то јест пролетаре.) Овако рекрутована војска из народа, очврсла пољским сеоским радовима, била је неодољива сила старога Рима. Овако је било све дотле, докле је војска била само обрана народне слободе против спољњег нападача; али чим је славољубље и завојевачка страст овладала Римљанима, одмах су према томе наступиле и измене у војсци. У грађанском рату добру би услугу учинили и бескућници; зато је Сула и њима отворио приступ у легионе. Римска се војска, по установи првих краљева и републике, скупљала само ради војевања и на краће време ради вежбања; но доцније се показа нужда царевима, ради личне безбедности, да је војска непрестано уз њих и у њиховим рукама, за то се и установи *преторијанска гарда*, као прва стајаћа војска. Тада је још Мецена, министар Октавија, првог императора римског, разложно доказао као „политичку непоречну потребу“ да се војска нарочито врбује од голе бећарије, која би готова била свашта да учини у земљи, као и ван земље, кад јој се заповеди, и ... добро плати; осим тога: да се та војска држи постојано на скупу, како би држала у запту покорене народе. И тако се усвоји *најамништво и стајаћа војска.*

Ми смо напред из историјског прегледа видели, како се бројно стајаћа војска множила и какве је улоге она играла у разним унутрашњим смутњама и превратима. Овде ћемо само да напоменемо, како је с осиљавањем те нове установе моћ Рима све више опадала и како је импера-

торски просто дочекао ту судбину: да га негда верно и одано војинство продаје „на добош.“

И у нових се народа установа стајаће војске показала као логична последица најамничке системе врбовања војника. Најамничка пак система врбовања ушла је у обичај на основу феудалног права о војни. Знамо, да је по том праву било двојаке војне: *војне за народне*, *опште интересе*, кад је сваки слободан грађанин морао да војује, и приватне војне (la guerre privée), које су водили владари и феудске поглавице за своје личне интересе, и то само са својим личним присталицама и о свом трошку. Према томе они су ступали у погодбу с људима, који су нудили своје ратничке услуге, кад су им ове услуге потребне биле.

Дакле најамничка система била је последица приватног права војне из феудалног времена.

Кад се временом утврдио ауторитет, државни на развалинама феудализма, онда је за вазалне господаре престало приватно право војне; краљ или цар имао је искључно право на војну, не правећи више разлике између својих приватних и државних интереса, почем је он и држава био једно и исто (l'etat c'est moi). У уставној Енглеској искључиво право на војску круни је ујамчено уставом од 1757. год.

За апсолутну владавину најамничка система војске била је врло згодно оруђе; зато се је она тамо једнако и практиковала све до прве француска револуције. Установа стајаће војске по томе било је само питање времена и новаца; начелно је она усвојена још кад је најамничка система врбовања почела да се употребљава.

Уставом од 1790. год. у Француској је заведена *народна војска*, а конскрипцијом војничка служба за све. Тешке унутарње прилике, у којима се тада Француска налазила, и непрекидне савезничке војне с поља, нису допустиле, да се установа народне војске у земљи утврди, као што се уставом желело. Положај војске у држави остао је готово непромењен. Закон о општој

војничкој служби спасао је истина Француску од коалиције; али није уклонио могућност, да се створи који диктатор и узурпатор највише државне власти. Стајаћа дакле војска остала је као нешто наследно у непрекидној свези с најамничком системом. Њен правни положај није у основу промењен; главни је напредак учињен што се на место најамне бећарије почели у војску да примају људи из народа, на основу закона о општој обвезној служби.

У колико је учињен напредак с коншкрипцијоном (пописном) системом, што је војска приближена народу, признав овоме право и дужност да се сам бори за опште интересе, (макар се то често и злоупотребљавало), у толико је ова система неправедна била, што је дељено то право и дужност грађанима коцком или лутријом. Коншкрипција је потекла из узвишеног начела, да је *сваки* грађанин обвезан, да се бори за своју земљу и за њене интересе, као што мора да подноси и друге материјалне жртве; но почем се тадашња система *стајаће* војске није могла да сложи с *општом* војничком службом, (јер није било могуће *све* који су за војничку службу издржавати по *више* година у касарни), то је учињен проналазак, те се војничка служба почела делити само на оне од пописаних који су коцку извукли. Наравно да ово нимало није било у сагласности с општом (војничком) обвезом; — и она у ствари није постојала све до најновијег времена, — изузимајући Пруску, Швајцарску и Србију. Тек последњих десетину година, услед великих успеха пруске војске свуда је с малим изузетком усвојен закон опште војничке службе за све, и то лично, без замене и без откупа, почем је свуда уведено нешто налик на народну војску. Обавезна се служба у *стајаћој* војсци међу тим и даље коцком одређује.

И тако опет видимо, да се с овом најновијом изменом у војном закону није задовољно закон праве опште војничке службе, као што би доно-

сила собом грађанска једнакост; но поред свега тога ипак је учињен велики напредак, што је готово свуда народна војска, макар за сада у другој линији, уведена као система народне одбране, и што се рок службе у стајаћој војсци једнако смањује.

Имајући у виду овај закон развијања војне организације, можемо слободно закључити: да није далеко та будућност, кад ће се стајаћа војска стопити с народном војском у једну систему, у које ће с једне стране бити војничка изученост и спрема као у стајаће војске, а с друге стране јевтиноћа, бројна надмоћност и правна једнакост, као што је може бити само у народне војске. Оваку војничку организацију ми желимо нашем отачаству и њој су посвећена наша даља расматрања.

ДЕО II.

ОСНОВИ ВОЈНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ.

ГЛАВА III.

УСТРОЈСТВО ВОЈСКЕ ЈЕВРОПСКИХ ДРЖАВА.

Изложив у првом делу кратак историјски преглед развијања војне установе од најстаријега времена до нашега века, прелазимо сад на други део ове књиге, у ком ћемо се упознати с основима војне организације неких јевропских држава, који би по нашем мњењу за нас били од интереса како научног тако и практичног. При изучавању страних војних организација за нас није од толике важности да знамо апсолутне величине њихових разних родова оружја и струка, него је важан јединични састав и *односна величина* њихова. На то ћемо овде и да обратимо своју пажњу.

1 ОРГАНИЗАЦИЈА АУСТРО-УГАРСКЕ ВОЈСКЕ.

Војна обвеза. Дооба војске. Рок службе.

У Аустро-Угарској војна је служба од 1869. год. обвезна за све, лично без замене.

Војска се дели на стајаћу, на морнаре, „ландвер“, попуњавајућу резерву и „ландштурм“ (устаначку војску). Попуњујућа резерва служи за замену у рату погинулих и пропалих војника, а „ландштурм“ се диже у крајној опасности земље нарочитим царским указом.

Војничка служба у Аустрији траје свега 12 год., и то: 10 година у стајаћој војсци и 2 год. у „ландверу“. Десетогодишњи рок стајаће војске одслужује се три године у месту, а седам година у резерви на отпусту.

Који не извуку коцку, да служе у стајаћој војсци, они сав рок од 12 година одслужују у „ландверу“.

У „ландверу“ је наоружање, спрема и вежбање по истим прописима, као и за стајаћу војску.

Официрски положај у војсци и у држави.

Официре за „ландвер“ поставља цар.

Сваки официр после једне године службе у стајаћој војсци има право да више не служи, и тада се преводи или у резерву или у „ландвер“. Официри, који су свршили коју школу као државни питомци, обвезани су, да служе стално према времену школовања од 4 до 10 год.

Кад официр сам да оставку или кад се отпусти из државне службе, остаје опет према свом чину обвезан, да сноси војничку службу, кад би то потреба захтевала.

Мађарски хонвед (народна војска.)

Хонвед мађарски има 82 баталиона и 32 ескадрона, и подељен је на 6 војних округа.

Стубљина (кадар) једног хонведског баталиона износи 100, а једног ескадрона 40 људи; — хонвед треба да има на 500 официра. Хонвед се сваке године обучава 14 дана по четама, а сваке друге године по три недеље у баталионима.

За обучавање рекрута и вршења полицајске службе у земљи у мирно време налази се под оружјем по једна чета од сваког баталиона и по један ескадрон од сваког полка (од 4 ескадрона). Војска је наоружана (пешаци и хусари) новим пушкама системе Верндла.

Санитет (лекарска струка.)

Војска је подељена на 33 дивизије; свака дивизија има по 2 бригаде. Према овоме санитет састојећи се из 12 болничарских чета, а свака чета из 6 водова, распоређује се тако, да од 11 болн. чета 33 амбулантна вода и 33 вода с резервним материјалом долазе подељени на 33 дивизије; а 12-та чета долази на резервну коњицу. Дакле у рату свака дивизија добија 1 вод амбулантски и 1 вод болничарске резерве с материјалом. Осим овога имају још 2 болничке чете као депо у резерви.

Болничка чета има 4 официра и 226 болни-

чара. Један амбулантски вод има 3 лекара, 1 официра и 19 болничара. Свега при овим болничарским четама има 83 официра, 409 лекара и 3690 болничара; свега: 3882 човека.

На сваку бригаду долази по пола болничког вода с четворо болесничких кола, која с војском у бој иду. Иза дивизије на „превезној станици“ налази се 1 вод болничара, с троја у четворо упрегнута болесничка кола.

Цео војно лекарски кор аустријски броји 877 људи на дејствујућој служби. Осем овога броја на случај рата рачуна се још на помоћ 3—400 оних слушалаца медицине, који по општој војничкој служби морају доћи у војску.

Родови оружја. а., пешадија.

Аустрија има 80 пешачких регимената, свака регимента има 5 редовних и 1 допуњујући батаљион (Ergänzungsbataillon); сваки редован батаљион (Feldbataillon) дели се на четири, а допуњујући на пет чета.

У редовном стању прва су три батаљиона као целина регименте; 4-ти и 5-ти батаљион наоде се у кадровом саставу и под командом нарочитог вишег официра, као „резервна команда“. За време рата и ови се батаљиони доводе на бојни састав и тада иду за региментом као *њена реверва*, називајући се резервном региментом исте нумере као и активна.

У ратно доба има у чети свега 236 људи, међу којима су 180 прости, 4 официра, 4 пионира, 3 болничара и 36 нижих чинова.

Кад је мир, у чети је 98 глава.

Састав је регименте у рату овакав:

а., активна регимента (1., 2. и 3. батаљион) има свега 2,901 војника и 64 официра.

б., резервна регимента (4. и 5. батаљион) има свега 1.904 војника и 44 официра.

в., допуњујући батаљион (6-ти) 1.130 војника и 25 официра.

Свега: 5,935 војника и 133 офиц. — 6068 људи.

Осем овога активна регимента има једног региментског лекара, 4 лекара, и 7 кола (двоја за

ствари, двоја за храну, једна за муницију и двоја за штаб.)

Резервна регимента има: 4 лекара и 1 кола за штаб.

Сврх овог свака регимента има још по двоја, а сваки самосталан батализон по једна кола за пренос меса и других потреба.

Наоружање пешадије.

У аустријској војсци постоје две системе озадних *пушака.* Прво је усвојена Венцлова система, и по овој су прерађене прећашње пушке на кацсли. Затим је за пушке сасвим нове с малим калибром (цеви уске од 11 м. м.) усвојен систем Верндла. Обе се системе и сад находе у војске, али се пушке Венцлове сматрају као прелазно наоружање к оружју с малим калибром.

Сваки војник носи с Венцловом пушком у поласку по 60, а поднаредник по 20 фишека, а с Верндловим карабином први носи по 72, а други по 24 фишека.

Вежбање пешака.

Рекрутовање се врши под јесен; сваки батализон прима број рекрута, који му одговара у мирно време; остатак рекрута предаје се резервним командама, где се узастопце вежбају 8 недеља, а после се отпуштају кући до потребе, да се њима попуне недостатци или на случај рата ради мобилизације регименте.

Распоред је тактичног вежбања код пешадије тако удешен, да се до 1-ог Маја основно изучава и свршава до батализоног, а до краја Септембра (почев с батализоним) изучава се и свршава сав пешачки екверцир. Дакле цела школа пешачка мора да се пређе за годину дана, рачунећи ту и зимње месеце, кад се изван касарне не чине вежбања.

Стрелци.

Аустрија има нарочиту врсту лаких пешака у својим стрељачким батализонима. Њих има два рода: тиролских стрелаца 1 регименту, — и линејних стрелаца у 33 батализона, т. ј. за сваку дивизију по 1 батализон.

Бојни је састав тиролске стрељачке регименте овакав: 218 официра и 10,032 стрелца — 10,250 људи.

Бојни је састав линијског стрељачког батаљона овакав: 30 официра и 1431 стрелац=1461 човек.

Аустрија има 41 регименту коњице и то: 14 регим. драгона, толико исто хусара и 13 регимената улана. 6. коњица.

Једна регимента у рату има 6 ескадрона редовних, 1 ескадрон резервни и 1 допуњујући.

Регимента се још дели на 2 дивизиона, сваки по 3 ескадрона; дивизионом командује виши официр, а тако исто и са 2 ескадрона, кад одвојено дејствују.

Ратни је састав ескадрона: 171 војник са 150 коња. У овај број војника долазе: 5 официра, 16 нижих чинова и 150 простих војника, међу којима су 20 без коња за разне службе у ескадрону. Према томе ескадрон има управо 130 катања.

Ратни је састав коњаничке регименте овакав:

Штаб региментски	има	4	офиц.,	5	војн. и	9 коња.
6 ескадрона	— —	30	„	870	„	900 „
1 резервни ескадрон		5	„	145	„	150 „
1 допуњујући	— —	5	„	145	„	150 „
Свега:		44	оф.,	1165	вој. и	1209 коња.

За вожење фуражи и пртљага регимента има 17 разних кола.

За вежбање коњаника прописано је такође, да се до конца Јуна свршава с ескадроним учењем, рачунећи ту и рекрутску и ремонтску школу, а до конца Септембра с дивизионим па навише. Дакле и код коњице тактично се вежбање свршава за годину дана. Вежбање коњаника.

У свакој регименти по један вод (и то 4-ти у 6-том ескадрону) извежбан је пионирској служби, а тако исто ради веће независности коњице и сваки ескадрон има по 5 људи извежбаних у поменутој служби.

За вршење војно полицајске службе у рату Аустрија нема нарочиту струку жандарску, већ за то свака регимента одваја једног официра и 7 подофицира, који су као прекобројни придати

резервном ескадрону. Затим се ови поделе ради вршења своје дужности тако, да свака пешачка и коњичка дивизија добије по 3 жандара, а сваки корпус војске по једно жандарско одељење од 1 официра, 1 поднаредника и 6 редовних жандара.

Наоружање коњице.

Осем сабље сви нижи чинови наоружани су по једним озадним пиштољем, војници озадним карабинима, а улани копљима. За пиштољ се носи по 15, а за карабин по 30 метака.

в., артилерија.

Артилерије у Аустрији има 13 регимената с пољским батеријама и толико исто градских баталиона.

Регимента има: 4 4фунт. пољске батерије
3 4 „ јахаће „
6 8 „ пољских батер.

Свега: 13 батерија пољских, и осем тога још има — — 1 допуњујућу батерију и 5 муниционн. колона.

Батерија је у ратно време овако састављена:

4фунт. пољска (возећа)			4 оф.,	166	топџија и	109	коња.
4	„ јахаћа — — —		4 „	186	„ „	147	„
8	„ пољска — — —		4 „	196	„ „	147	„
допуњујућа батерија			6 „	224	„ „	109	„

Дакле: артиљ. рег. има 97 оф., 3558 људи и 2795 коња.

Батерије имају по 8 топова.

Градски баталиони нису сви једнако састављени; у састав неких баталиона рачунају се брђанске батерије, којих у ратно време има свега 10. Без ових батерија састав баталиона од 6 чета био би: 43 официра, 1449 људи и 1 коњ.— Брђанске батерије пресечно имале би по 3 официра, 80 људи и 42 коња.

Сваки војни корпус, састојећи се из 3 дивизије, добија по једну регименту артилерије, с изузетком 1 јахаће батерије. Кавалеријска дивизија добија по две јахаће батерије.

Тактично образовање артилерије мора да се у свему сврши до краја Јула, изузимајући гађања у нишан, које се по том до јесени врши.

г., Техничке трупе.

Техничке се трупе деле на две гране, на: *пионирску* и на *инжинирску*.

1-во. Пионирска струка има једну пионирску регименту од 5 пионирских баталиона; сваки се баталион састоји из 4 редовне, 1 резервне и 1 допуњујуће чете и 1 резервног пионирског прибора.

Ратн. је састав оваквог баталиона: 32 официра, 1.123 човека и 100 коња.

Регимента у ратном стању с допуњујућим четама и одељењима гвозденог пута (свега 10 по оф. и 46 људи), с пољским телеграфом и слагалиштем, има свега 202 официра, 7545 војника, — 501 коња и 105 кола, међу којима су 50 с 4, а остала са 2 коња упрегнута.

Пионирска регимента стоји под шефом генерал-штаба, и у рату се чете одвојено употребљују при војним коровима, дивизијама и општој резерви војске.

Пионирској регименти припада 40 мостовних редовних и 8 резервних екипажа. Једна екипажа за мост од 28 хвати дужине има 14 четворосprежних кола с разним саставним деловима и справама.

2-го. Инжирска је струка одвојена од пионирске 1868. год. Она стоји под вишом командом инжинирског ђенерал-инспектора. Задатак је ове службе чисто служба по градовима и око подизања нових утврђена и утврђених станова (логора).

Инжинерије има 2 регименте. Свака регимента броји у рату по 5 редовних четворочетних баталиона, 4 резервне чете и 1 допуњујући баталион од 5 чета.

У целом инжинерија се састоји из 66 чета с 14.418 људи.

Закључак.

Укупна бојна сила аустријске редовне војске у време рата представља се у овим цифрама:

а, Пешадија. Линијских пешака: 456.080 војн.
Стрелаца — — — 66.724 „
Граничара — — 49.714 „
Свега — — 572.518 војн.

Регулаша без граничара: 522.804 војн.

По новој организацији ова цифра треба да нарасте до 800.000 пешака.

б, Артилерија: Батер. пољ. и јахаћ. 169 = 1352 топа.
„ брђанских — 10 = 60 „
Свега 179 бат. = 1412 топова.

в, Коњица: 49,569 коња и толико људи.

У рату 1866. г. приметило се, да је Аустрија сразмерно према другим земљама слаба у кавалерији, и по том се појавила тежња, да се иста увећа.

г, Техничке трупе: 14.418 инжиниерије.
7.747 пионира.
Свега 22.165 људи

д. Возарија: 25.221 војник, који би образовали 42 ескадрона возарска, у 6 возарских регимената.

Односај родова оружја. Према горњим бројевима даје се извести следећи односај родова оружја у округлим цифрама, и то: на 1000 пешака долази: 95 коњаника, 48 возара, 40 од техничке трупе и $2^3/_4$ топа.

2. ОСНОВИ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ПРУСКЕ ВОЈСКЕ СА СЕВЕРНИМ НЕМАЧКИМ САВЕЗОМ (до 1870. г.)

Војничка обавеза.

Пруска, а с њоме сада и остала Немачка, има:

а, *стајаћу војску*, у којој се служи 7 година, и то 3 год. у месту, а 4 год. на отпусту у резерви.

б, „*ландвер*“ (народну војску), у којој се служи 5 година, пошто се одслужи 7 год. у стајаћој војсци.

в, „*ландштурм*“ (устанак), куда долазе сви способни за војну између 17. и 42. год., а не служе у две горње категорије.

У Немачкој је сваки обвезан да лично, без замене, у војсци одслужи, док је у узрасту од 20. до 28. године.

Док су људи на отпусту у резерви, имају обучавања која трају највише 8 недеља.

„Ландвер“ се такође у течају 5 година може два пут да позове на учење, које би трајало 8 до 14 дана.

Добровољци о свом трошку и по издржаном

испиту примају се у војску на службу од годину дана.

Учитељи основних школа служе у месту само шест недеља.

Војници који се владањем и знањем препоруче задржавају се, ако желе, и даље на служби по учињеном с њима уговору, да као подофицири служе.

Официрски кор дели се на: *а.* ђенерале, *б* више официре, *в.* капетане и *г.* субалтерне официре. Официрски кор.

У Немачкој официрски се кор попуњава само младићима, који су војничке школе свршили, или се за то нарочито спремали. У рату за особите заслуге могу и поднаредници за официре произведени да буду. С 42% официрски се кор попуњује из кадетских школа, а остало се допуњује младићима из богатих и племићских (јункерских) кућа, пошто најпре у војсци прослуже око 1½ год. и пошто положе јункерски и официрски испит и од официрског кора за официре препоручени буду.

Коњи се набављају куповином по средњој цени од 150 пруских талира (око 48 дук. цес.) и од 3 године. За војничку службу ти се коњи најпре 1—2 године дресирају у ремонтним деповима, па се после одашиљу војсци на употребу. Набавка и дресура коња.

За ремонтирање немачке војске 1869. године, када она имађаше на служби 63,718 коња, потребно је било да се набави 6432 нова коња.

Из практике се дознало да број ремонтских коња, које ваља сваке године приновљавати, износи око ⅒ од целог броја на служби наодећих се коња.

Ђенерал-штаб дели се: на велики као управну грану војног министарства, и на трупне ђенерал-штабове код војних корова и дивизија. Војничке струке. а. ђенерал-штаб.

Велики ђенерал-штаб има свега 47 официра стално; осем овог броја овамо се годишње командује по 30—40 официра на практику у служби ове струке.

Трупни штабови имају следећи број ђенерал-штабних официра.

1., код 13 војних корова по 3, свега 39
2., код 28 дивизија — — по 1, „ 28
3., код артиљер. инспекције 1, „ 1

Свега — — 68.

Дакле с онима код великог ђенералштаба свега има 113 ђенерал-штабних официра. У осталом начелник ђенерал-штаба сам бира себи официре за штабне послове.

Пруси се држе тог правила: да ђенералштаб треба да је непрестано у тесној свези с трупом. Зато се официри из њега редовно изашиљу у трупе и обратно из војске командују се ђенералштабу на практику.

6, Санитет. Сваки војни кор има по 3 болничарске чете, од којих једна је резервна. Свака чета има 3 официра, 9 лекара, 155 болничара, 6 болничких и 4 теретна кола. Поред овог сваки кор има *12 пољских болница*, 1 одељење резервног лекарског персонала и 1 реверни депо материјала.

Једна пољска болница у стању је да у себе смести *200* болесника, имајући 8 лекара и 8 болничара с 5 кола.

Сваки војник у рату носи уза се нужну количину материјала за један превој обрањеног места.

Пруска са северним савезом имађаше 1869-те године 595 војних лекара и 691 лекарског помоћника, свега дакле 1286 људи, који лече или управљају лекарском струком. Лекарима стоје на услузи болнички помоћници, који дају лекове и по лекарском настављењу извршују над болесницима ситније операције.

У време рата војска добија још помоћи од „приватне лекарске „добротворне“ дружине“, која тада добија своју одвојену организацију под контролом државнога комесара.

2. Трупа. 1. Пешадија. Северни савез имађаше 118 пешачких регимената и — — — — — — 18 стрељач. батаљона.

У свакој регименти има по 3 линијска батаљона, а сваки батаљон има 22 официра, 1002

војника и 44 коња. Дакле једна пешачка регимента као виша пешачка тактична јединица, којом управља један полковник, има у рату свега: 69 официра, 6 лекара, 3017 војника и 146 коња.

2. Коњица.

Коњице има свега 76 регимената; свака регимента има 4 редовна и 1 резервни ескадрон.

Ескадрон има 5 официра, 150 коњаника, — 172 коња и 2 кола.

Једна коњичка регимента са штабом и с 4 ескадрона има свега 23 офиц., 602 војника, 713 коња и 11 разних кола.

3. Артилерија.

Савез је имао свега 13 артилеријских регимената с једним хесенским одељењем од 4 батерије. Свака регимента има 4 одељења, и то 3 одељења пешачке и 1 одељење јахаће артилерије. Свега је дакле било 163 возеће и 39 јахаћих батерија — 202 батерије.

У састав једне батерије, и то пољске, долазе: 4 официра, 139 топџија, 128 коња, 6 топова и 11 разних кола за транспорте; јахаћа батерија има 4 војника и 83 коња више од пешачке.

Градске је артилерије било: 9 градских регимената по 8 чета.
4 градска одељења — по 4 чете.
и 2 фајерверкерске чете.

Свега дакле: 88 градских чета, које долазе у састав градске и опсадне артилерије.

Градска чета има 4 официра и 100 људи.

У најновије време артилеријска регимента ојачана је с још 2 батерије.

4. Инжинерија.

Било је у војсци савезној 13 пионирских батаљона, с 1 четом хенсенском; сваки батаљон од 4 чете. Између тих чета једна је чета понтонска, 2 саперске и 1 минејска.

Чета се састоји из 5 официра, 200 војника и 19 коња.

5. Возарије (трен).

Возарије је било 13 батаљона по 2 чете с 1 депоном; поред овога била је још 1 хесенска возарска чета.

6. Ландвер.

У „ландверу“ је било: 97 регимената по 2 батал., свега 194
12 резервних батаљона — 12
4 гвардиска ландвер. батал. 4

Свега ландверских батаљона 210.

Ландвера има управо толико: да *свакој линејској регименти одговара 1 регимента ландвера.*

У састав једног војног немачког кора долазе: 2 дивизије армијске (свака дивизија из 2 бригаде), 1 дивизија коњаничке гарде, 1 регимента артилерије, 1 стрељачки баталион, 1 пионирски баталион, 1 возарски баталион, 3 болничарске чете и 12 пољских болница. Састав једног војног кора.

За време последње немачко-француске војне Северна Немачка, односно Пруска, располагала је оваком и оволиком ратном силом:

А. Активна војска (Feld-Truppen).

1., по вишим штабовима	543	оф.,	31	чин.,	3754	војн.,	4203	коња и	187	кола.	
2., пешака	8538	„	1116	„	384.656	„	14.998	„	2152	„	
3., коњице	1748	„	304	„	51.476	„	55.893	„	532	„	
4., арт. с колонама мун.	1200	„	277	„	49 802	„	50.061	„	5129	„	и 1212 топова.
5., пионира	323	„	98	„	13 554	„	6.164	„	924	„	
6., возарије	410	„	3331	„	30.233	„	24.284	„	4012	„	
7., резервни муниц. парак	15	„	1	„	583	„	97	„	259	„	

Свега: 12.777 оф., 5158 чин., 534.058 војн., 155.700 коња, 13.195 кола и 1212 топова.

Б. Допуњујућа војска (Ersatztruppen).

За све родове: укупно 3280 офиц., 1054 чинов., 182.940 војн., 22.545 коња и 234 топа.

В. Гарнизонска војска (Besatzungstruppen)

За све родове укупно: 6376 офиц. и чиновника; 198.678 војника, 15.684 коња и 234 топа.

Свега укупна убојна сила:

	АКТИВЕ	ДОПУНЕ	ГАРНИЗ.	СВЕГА ЉУДИ	КОЊА.
У виших штабова	4328	1787	—	6115	4506
Пешадије	394.318	145.944	140.924	684.178	15 352
Коњице	53.528	18.991	10.208	82.727	82.744
Артилер.	51.279	9.516	43.542	104.334	57.939
Пионира	13.975	3.315	7.380	24.670	6.164
Админ. трупе и трен — — —	34.573	7.721	—	42.294	27.225

Свега дакле:
551.993 актив. вој. с 1212 топова.
187.274 допуњ. „ с 234 топа (резерва.)
205.054 гарниз. „ с 234 топа (посада по град.)

Укупно: 944.321 војника с 1680 топова и 193,930 коња.

У овом укупном броју војника налази се 28.645 официра и војних чиновника.

На 1000 војника дејствујуће (активне) војске долазе 24 официра — (Пруска 1866. год. имађаше 30 официра), 2 лекара, 10 званичника цивилних, 292 коња, 25 кола и $2^1/_4$ топа.

Бројни односај струка и родова оружја.

На 1000 пешака долази: 135 коњаника, 130 од артилеријске струке, 35 од инжинерске струке, 88 возара и административне трупе и $2^1/_2$ топа.

На 1000 војника дејствујуће војске долази: 340 резервних ($^1/_3$ од активе) и 371 гарнизоне војске ($^3/_8$ од активне.)

По попису од 1867. год. у северо-немачком савезу било је до 30,000.000 душа. Према овом броја укупна сила у солдатима редовним за време рата износи 3%, а у мирно доба 1% од целог становништва у земљи.

Да се из мирног стања пређе у ратно потребно је да се број војске мирног времена од 300,000 људи увећа за 640 000. Овај се број попуњује са изслуженим људма у течају од 9 год., јер годишњи контигенат изслужених износи у округлој цифри 90,000; дакле за 9 година 810.000. Од овога да се 15% одузме на пропале: 135.000 (што се по искуству за 9 год. дознало), остаје 675,000.

Годишњи контигенат војно-обвезних младића, који су напунили 20. ту годину, износи: 0,87% од целог броја становништва. Од овог контигента у средњу руку 45% способни су за војничку службу, а 55% због разних телесних недостатака нису способни. Око 3% двасто-годишњака налази се у иностранству, изван домашаја војничке обвезе. —

Начин обучавања пруске војске.

На свршетку прегледа немачке војне организације да кажемо штогод о тактичној спреми њене војске. Ова се има да сврши у течају од 9 месеци прве године службе. Ми ћемо да изложимо поредак обучавања у њеној артилерији

онако, како се то практиковало за време наше службе у њој; остали родови у течају истог времена још комотније пролазе исте течаје, почем је служба њихова простија.

Обучавање артилерије дели се на следећих пет периода или школа:

I. *Рекрутску школу.* Ова траје за време зиме од Новембра до Марта месеца. За то време војници се уче: 1., јединачном и врстачном учењу; 2. познавању оружја (топова), муниције и прибора; 3. екзерциру на самом топу по команди и без ове; 4. марширању и пешачком постројавању фронта и колоне у кругу чете; 5., јахању у манежу; 6., гимнастици; 7., руковању с ножем ради параде и одавања почасти; 8., тежачким пословима у батерији; 9. црквеној паради и спреми за ову.

II. *Пољска вежбања.* С почетком пролећа после црквене параде отпочињу се вежбања у пољу у овом поретку: *1.*, јахање с једним и с 2 коња; *2.*, вожење празног лафета; *3.*, вожење с топом без и са прислугом; *4.*, постројавања и друге еволуције у пољу запрегнуте батерије без обзира на месност; *5.*, мајска парада и спрема за ову.

III. *Ратно вежбање* траје од прилике од почетка Маја до половине Јуна и састоји се: *1.*, у вожењу и еволуцијама по сваком земљишту с ползованьем месности у бирању позиција; *2.*, у бивакирању и логоровању; *3.* у гађењу фашина и т. д., што је за шанчеве (батерије) нужно као и подизању истих.

IV. *Гађање нишана* (стрељачка школа). За време овог одела ради се следеће: *1.* спремање бојне муниције у пољу (у пољ. лабораторији), 2. подизање ноћних батерија; *3.* пуцање дневно и ноћно у нишан по одређеном програму, с бивакираньем.

V. *Пуковска учења* проста и с тактичним задатцима (по тактичкој идеји); повторавања батеријских еволуција, бивакирања и логоровања.

VI. *Маневри* под јесен, у Септембру месецу, у којима се завршава цело војничко обучавање,

бивају у овом поретку: *1.* маневри чисто артилеријски с уображеним другим трупама, и 2. сложени маневри сједињених родова оружја у малом и великом.

---

3. ВОЈНА ОГРАНИЗАЦИЈА У ИТАЛИЈИ.

Војничка обвеза.

По закону од 1869. год. сваки је Талијанац по навршетку 20. године обвезан да служи у војсци.

Г. 1859., кад је Пијемонт војевао за јединство Италије, имађаше у њему 62.000 редовне војске с 30 до 40.000 резерве и с патриотским гарибалдиним својевољцима. За тим 1863. год. Италија имађаше 273.000 редовне и 107.000 резервне војске.

До 1869. год. војничка је обвеза настајала од навршења 21. год. Годишњи контигенат овог узраста износи до 110.000 из броја целокупног од 248.000 који морају да служе. Дакле број неспособних и ослобођених износи од 60 до 94% према целокупном броју душа у Италији (без римске области.) Од 24,000.000 војној служби обвезних 21. годишњака мушкараца било је преко 1%.

Дјеба војске.

Према времену службе и обучавању војска се талијанска дели на: I. *категорију* (активну) и на II. *категорију* (резервну).

I. категорија опет се дели на: soldati d' ordonanza, који служе 8 година у месту и soldati provinziali који служе 5 година у месту и 6 на отпусту.

II. категорија служи 5 година, али обучава се само 40 дана у месту, па се после отпушта кућама; доцније је овај рок од 40 дана повећан на 5 месеци, и одслужује се у једној или више година. Осем ове редовне војске Италија има још нередовну војску *у народној гарди*, која је само за унутрашњу гарнизону службу, — и *у мобилној гарди*, која би мало више вредела и за ратне цељи.

Народна се гарда сама издржава; од државе добија само наоружање. Мобилна пак гарда добива све од државе, а официре из стајаће војске.

Законом од 1869. год измењено је време службе у категоријама, у намери, да се редовна војска ојача. Према томе закону годишњи контигенат рекрута дели се на три категорије, тако да у 1. категорију дође колико је за стајаћу војску потребно, а остало у друге категорије.

I. категорија служи 4 год. у месту, 5 на отпусту и 3 у резерви.

II. категорија 6 година; (у течају овог времена само 5 месеца долазе на службу.)

III. категорија такође је обвезна на 6 год.; али се за то време сазива само на 40 дана ради обучавања. По овој новој организацији рачуна се да ће Италија имати редовне војске до 620.000 људи.

Родови оружја.

Пешадије има 80 регимената; свака регимента броји четири четворочетна баталиона.

За тим има 5 берзагљерских (стрељачких) регимената, свака с 19 четворочетних баталиона.

Баталион у рату има 694 главе, — у миру само 300.

Коњице има 19 регимената; у свакој регименти по 6 ескадрона. Ескадрон у рату има 142 коњаника с 5 официра.

Артилерија: 5 регимен. пољских по 16 батер. = 80 батер.
3 „ градске по 14 чета = 42 чете.
1 „ понтонира од 8 чета.

Састав батерије у рату није сталан; он се мења од 4 до 8 топова, а према томе и људство и коњи. Саставу од 6 топова одговарало би:

Код пољске батер. 186 људи и 138 коња.
„ јахаће „ 210 „ 200 „
Градска чета има — — — — 175 људи с 4 офиц.
Понтонска чета има — — — 210 људи с 4 офиц.

Пионира има 7 баталиона; сваки баталион има у саставу по 4 чете; свега 28 чета. Свака чета: 4 офиц., 175 људи и 11 коња.

Возарије има 12 чета, које у рату укупно броје:
144 офиц., 6700 возара и 8400 коња, поред депова од:
10 „ 660 „ „ 840 коња.

Административна трупа има 99 официра и 2300 људи.

Укупан преглед италијанске војске, кад је на ратној нози:

а, активне војске:

	официр.	војника	нестројева	возар. коња,	коња	топова.
Пешадије у 365 баталиона:	6890	249.060	5785	1700	332	—
Коњице у 114 ескадр.	703	16.188	551	16.188	1064	—
Артилер. у 80 бат. од 6 топ.	405	14.768	473	11.324	—	480
Технич. трупе у 36 чета.	189	6588	101	—	348	—
Возарије и админ. трупе.	243	—	9000	—	8400	—
Свега актива: — — — —	8423	286,604	15.910	29212	10144	480.
б. гарнизоне трупе	234	7.380	886	—	150	—
в. резерве (депо).	1912	12.997	3465	—	840	—
Цела ратна сила: — — —	10,569	306,981	20,261	29.212	11.134	480.

Бројни односај родова оружја.

Из горњег сумарног прегледа можемо да изведемо следеће бројне односаје:

На 1000 војника у дејствујућој војсци има: 28 официра и 130 коња.

На 1000 пешака дејствујуће војске долази: 66 коњаника, 60 артилериста, 26 од техничке трупе, 35 возара и административне трупе и око 2 топа.

Према активној трупи, резерве за попуњавање убијених и гарнизонске војске има врло мало, тако да од прве 60, а од друге само 27 глава долази на хиљаду дејствујуће трупе.

Наоружање. Талијанска пешадија наоружана је пушкама острагушама, које су претворене на ову систему од старих пушака минијевог система. Дакле ово је наоружање прелазно.

Артилерија има топове, који се спред пуне, четири фунтовне бронзане, оваке, као што су наши тешки пољски топови. Ове су топове пре 2 године почели да замењују с озадним калибрима од 76 m. m.

4. УРЕЂЕЊЕ ЈУЖНО-НЕМАЧКЕ ВОЈСКЕ.

Пре најновијег француског пораза јужно- [redacted] имадоше своја особита војничка [redacted] иако се пак основа немачко царство,

или боља рећи, од како ове земље дођоше под хегемонију пруског краљевства, од тада се и у њих уведе војничка система ове земље. Војводство Баденско и пређе је већ имало пруско уређење.

Међу тим бројни одношај војске ових земаља, које су по величини ближе нашој домовини, имају за нас великог значаја; зато ћемо се у овом прегледу и ограничити само на цифре.

а. Баварска. На својих 4.824.421 душу Баварска је 1867. год. имала на: 42.000 момака, који су 20. год. навршили били. То је испод једног процента, а око 0,87% од целог становништва Од овог броја на 0,53% било је способних за војничку службу, 0,30% неспособних за ову, а ако 0,04% одсутних. Према томе за војничку службу способних 20-то годишњака било је 25,570, а то је управо 60% од целог броја двaестогодишњих мушкараца. Од овог броја способних за службу држава је коцком узимала годишње на 16.000 рекрута; преко овог броја остали су долазили у резерву и „ландвер."

Баварска има 16 пешачких регимената, свака 3 батаљона и на сваку регименту по 1 батаљон стрелаца. Сврх овога свакој се регименти додају по 2 батаљона „ландвера". Батаљон има 4 чете; свака чета дели се на 4 вода.

Две пешачке регименте чине бригаду.

Коњице разног рода има 10 регимената од 5 ескадрона; 2—3 регименте образују коњичку бригаду.

2 пешачке и 1 коњичка бригада састављају једну армијску дивизију, а 2 дивизије један војни кор. По томе Баварска има 2 војна кора.

Артилерије има 4 регименте, 1 радничку и 1 фајерверкску (лабораторијска) чета. Свака регимента има 8 батерија, 1 опсадни парк (с опсадним топовима), 4 градске батерије и 1 возарски ескадрон — Две артилер. регименте састављају артилеријску бригаду.

Баварска има још једну *инжинирску* регименту, која се дели на 2 дивизиона, а сваки дивизион састављен је из 3 чете. Даље овој реги-

менти припадају 4 градске инжинерске чете с једним возарским одељењем.

Даље на сваку армијску дивизију долази по 1 санитетна чета с 1 болничарским и 1 административним одељењем.

Укупна бојна сила Баварске износи:

	Активна.	Резерва.	Посада за градове.	Коња.
Виши штабови —	206 офиц.	336 офиц.	—	340
	500 чинов.	191 чинов.	—	—
Пешадије — — —	50,626 људи	20,724 чов.	18,352 главе	844
Коњице — — — —	5.830	1,750 човека	—	7090
Артилерије — — —	7,075	2,124 људи	3.272	754
	196 топова	48 топова		
Инжинирске трупе	1,444	364	840	668
Возар. и адм. трупе	3,382	268	150	1926
Свега: — — —	69.260	25,805	22.614	11.622

Свега: *а.* у активној војсци 69,260 глава, међу којима је 1812 офиц., 608 чиновника, 14.832 коња, 1994 кола, 192 топа.

б. у резерви: 25,805 људи, међу којима је 471 офиц. и 289 чиновника, 2404 коња и 48 топова.

в. посада (гарнизон) 22,614 људи, од којих су 564 офиц. и 68 чиновника.

Целокупна дакле сила Бавар. износи 117.679 људи.

Из горњих бројева можемо да нађемо следеће односе:

На 1000 људи активне војске долази: 373 резервне и 327 гарнизоне војске. Даље долази: 26 официра, 9 чиновника, 217 коња, 29 кола и $2^4/_5$ топа.

На 1000 пешака у активној војсци долази: 115 коњаника, 140 артилериста, 28 пионира, 67 возара и админ. трупе и $3^4/_5$ топа.

Наоружање. Пешадија баварска има врло добре озадне пушке системе Верда, а пољска артилерија озадне топове пруске системе.

---

6. Виртемберг.

Краљевина виртембершка на 1,778.479 душа целог становништва има 15—16.000 двaестогодишњих момака; а то ће према оном горњем укупном броју душа изнети око 0,87%, као и у сев. Немачкој и Баварској. Од целог пак броја 20-тогодишњака за војну службу способних има до 52%.

Убојна сила виртембершка дели се на активну, допуњујућу (Ersatztruppen) и гарнизоне, и то у следећем размеру:

	АКТИВА.	РЕЗЕРВА.	ГАРНИЗОН.
Вишњи	30 офиц.	9 офиц.	13 офиц.
Штабови	22 чинов.	6 чинов.	9 чинов.
	194 човека	24 човека.	58 људи.
Пешадија	16062 човека. (15 батал.)	5241 —	4230 (4 батал.)
Коњица	2200 (13 ескадр.)	596	167
Артилер.	1881 (9 батер.)	527	1140 (4 град. бат.)
Пионира	347 (2 чете)	66	210
Возара	1340	71	226

	АКТИВЕ.	РЕЗЕРВЕ.	ГАРНИЗОНА.
Свега:	22 076 (овде су 449 офиц. и 140 чинов.)	6540 људи. (Ту је 139 офиц. и 16 чинов.)	6064 (ту 125 офиц. и 31 чинов.)
	6262 коња,	368 коња,	520 коња
	54 топа и	12 топова,	2 топа
	570 кола	92 кола	35 кола.

Према овоме на 1000 дејствујуће војске долази: 300 резервне, 275 гарнизоне, 283 коња, 26 кола, 20 официра и 2 $^{1}/_{5}$ топа.

На 1000 пешака пак долази: 137 коњаника, 117 топџија, 22 пионира, 83 возара и 3 топа.

Виртембершка је војска наоружана пушкама и топовима пруске системе. У осталом обучава се и спрема по пруској регули.

в. Баденска.

Баденско војводство има 1,438 872 душе и у том броју око 12.500 двасто-годишњих мушкараца. Дакле и овде овај број износи 0,87% од целог становништва, као и у осталој Немачкој.

Цела Баденска војска саставља једну армијску дивизију, која има дејствујуће, резервне и градске делове, у следећој количини:

А. АКТИВЕ	Б. РЕЗЕРВЕ	В. ГАРНИЗОНА.
16.656 људи (ту су 405 офиц.)	8659 људи (ту су 150 офиц.)	9640 људи (ту су 203 офиц.)
5241 коњ		
439 кола	982 коња	240 коња
54 топа	12 топова	6 топова.

Према овом на 1000 људи активне војске долази: 520 резерве, 580 гарнизона, 24 официра, 350 коња, 26 кола и 3¼ топа.

Наоружање, спрема и обучавање у баденској војсци већ је одавно удешено по пруској уредби.

5. ОРГАНИЗАЦИЈА БЕЛГИЈСКЕ ВОЈСКЕ.

Војничка служба.

Сваки белгијски грађанин, који наврши 19. год., подлежи војном попису. Из целог броја пописних одваја се коцком потребан контигенат за редовну војску.

Белгијска се војска дели: *а*, на сталну, *б*, на допуњујућу (резерву) и *в*, на народну војску (garde civique.) Из годишњег контигента од 13.000 две се хиљаде одмах одвајају за резерву.

Рок је службе у стајаћој војсци 10 год. и то 5 под барјаком, 3 год. у резерви и 2 год. на отпусту. Резерва се скупља у две године један пут на месец дана ради вежбања и смотре. Обвеза службе у народној војсци траје од 20. до 50. год.

Састав и редови оружја.

Белгијска се војска састоји из 16 полкова пешака; сваки полк с 3 баталиона активна и 2 резервна, осем једног (карабинског) који има 4 баталиона. По 2 полка образују бригаду и по 2 бригаде армијску дивизију. Дакле Белгија има 8 бригада у 4 дивизије. Даље има 7 коњаничких полкова у 2 кавалеријске дивизије, 5 артилеријских полкова, међу којима су 3 градска и полк инжинирске трупе од 10 чета.

Баталион пешачки дели се на 6 чета, у којима се рачуна по 150 људи ратног састава.

Полк коњички има 5 ескадрона с резервом (cadre des depot). Ескадрони лаке коњице имају по 175, а тешке по 185 коњаника. Један полк артилеријски састоји се из 10 батерија возећих, а други полк из 4 батерије јахаће и 5 возећих. Батерије имају по 8 топова; дакле у оба полка има 19 батерија са 152 топа.

Укупан преглед белгијске војске у ратном стању представљају ови бројеви:

Штабови	252	офиц., —	војника	498	коња
Пешадије	2104	„	73,340	616	„
Кавалерије	345	„	4,218	6417	„
Артиљ. пољске	137	„	7,679	4813	„
Градске арт. и 5 чета раденич.	216	„	9.807	—	2 чете возара, 1 чета понтонира, 3 чете радника.
Пук инжинир.	115	„	2.128	—	
Батаљон административни	85	„	1,622	—	
Свега:	3425	официра,	98,794	војн. и	12.344 коња.

Овој сили има се додати у ратно време и *први позив* (premier ban) народне гарде, који броји на 30.000 људи.

Из горње таблице можемо извести следеће односаје:

На 1000 војника редовне војске долази 31 официр, 114 коња, $1^1/_2$ топ и 2 лекара.

На 1000 пешака долази: 98 коњаника, 60 артилериста пољских, 134 артилериста градских, 29 инжинир. трупе и 2 топа.

На 1000 коња долазе: 4 марвена лекара.

Белгијска је пешадија наоружана пушкама остратушама, које су прерађене од старих (по системи Албини-Терсена). Народна гарда наоружана је новим остратушама, системе Конблена, (Comblain), која спада међу најбоље садашње системе. И за осталу војску прерађене пушке сматрају се као прелазно наоружање, за којим ће доћи наоружање с пушкама каквог новог модела, а малог калибра.

У артилерији Белгија има челичне топове пруског система и калибра.

Белгија по своме географском и народном положају нема такве спољне мисије, коју би морала оружјем да остварава. Она је потоме *неутрална* земља и као таква она је удесила своју војну организацију нарочито у обранбеном смислу, и на устројство земаљске одбране сразмерно највише троши. За

то у погледу земаљске одбране њена организација заслужује особиту нашу пажњу, и ми ћемо се њоме користити, кад на тај предмет дошли будемо.

6. ВОЈНА ОРГАНИЗАЦИЈА КРАЉЕВИНЕ ДАНСКЕ.

По организацији од 1867. год. Данска се војска састоји: *а*, из редовне војске с деповом, *б*, резервне војске и *в*, допуњујуће војске.

Војничка обвеза у Данаца почиње се с 22. год. У војску се уписују не само способни за оружје, него и они који се могу да употребе на друге какве војничке послове.

Време је службе у редовној војсци 8 година, а толико исто и у резерви, али у ствари војници не остају дуже у касарнама, него што је за тактично њихово обучавање најнужније; затим се за остало време отпуштају кућама и призивљу се само за време годишњих логорних вежбања.

Ново уписани рекрути обучавају се, односно служе, у месту оволико: коњаници $20^1/_2$ месеци, возари 15 месеци, пешаци 7 месеци, пољска артилерија 5 месеци, инжинирска војска 5 месеци, градске и радничке трупе 4 месеца.

Пошто истече горње време, онда се људи отпуштају кућама, осем нижих чинова, који се вежбају у пешадији још 9, а у артилерији и инжинерији још 12 месеци.

Данска има *у редовној војсци*,	резерви	и допуњујућој:
Пешака — — 16.800	8.000	8.800
Коњице — — 2.040	—	—
Арт. пољ. — 1.503 са 72 топа	500	—
„ градс. — 2.400 — —	—	1.200
Инжињ. трупе 500 — —	500 —	—
Свега 23.243 актив.,	9.000 резер.,	10 000 доп.

По овим бројевима видимо: да на 1,000 људи редовне војске долази резерве 385, допуне 420 и 3 топа. — —

7. ОРГАНИЗАЦИЈА ШВАЈЦАРСКЕ ВОЈСКЕ.

По гласу савезничког устава у Швајцарској *стална војска не сме да постоји.* По томе војна снага Швајцарске организована је у *народној* војсци (милицији).

Сваки швајцарски грађанин од 20. до 44. год. мора да служи у војсци.

У годинама обвезним за војну службу, т. ј. од навршене 20. до навршене 44. год. налази се свега $36\frac{1}{2}\%$ од целог броја швајцарских мушкараца, а од овог броја само је 51% способно за војничку службу.

Број војске према целом броју душа у земљи утврђен је на $4\frac{1}{2}\%$.

Војска се дели на *активу* (Auszug) и резерву. У активну војску долази 3%, а у резерву остали $1\frac{1}{2}\%$ од прописног броја према целом становништву. Дакле актива је два пут јача од резерве.

Што преко $4\frac{1}{2}\%$ пређе, а нађе се као способно за војску између 20. и 44. год., то долази у „ландвер."

Служба у активној војсци траје од 20. до 34. год, у резерви од 34. до 40., а у „ландверу" преко 40., и они који нису уврштени у она прва два реда.

У пројекту од 1868. год. војно је министарство предложило савезничком већу, да војничка обвеза траје од 20. до 45. т. ј. 25 година; да се величина војске не ограничава с $4\frac{1}{2}\%$ од целог броја душа него целим бројем способних за војну службу између 20. и 45. год., да у резерви и „ландверу" буде раван број тактичних пешачких јединица с активом, (према чему би се 25. годишња служба поделила тако, да 7 год. долази на активну, 8 на резерву и 10 на „ландвер").

По овом предлогу војног министарства војна би сила Швајцарске износила на 215 000 војника, а то је 8,4% од целог броја швајцарских душа, и тај би број био подељен у овакој сразмери: 87,730 активне (Auszug), 49,765 резерве, 65,360 „ландвера" и око 12,000 прекобројних.

Кад се састављају тактичне јединице војске, кантони су независни, једно за то што тако доноси њихово друштвено уређење, а друго за то, што сваки кантон сам издржава свој контиренат, изузимајући државне опште расходе на администрацију, на оружање, утврђења и т. д.

Родови оружја у швајцарској војсци стоје овако:

На 1000 пешака долази: 124 артилериста, 92 стрелца, 32 коњаника, 26 инжинирске трупе и $2^1/_4$ топа.

За број топова услед искуства последњих ратова увидело се да је мален, па зато се предлаже повишица на $2^1/_2$ на хиљаду пешака. Према најновијем искуству тај би број имао још више (до $3—3^1/_2$) да се повиси.

Јачина тактичке јединице.

При деоби војске на тактичне јединице и родова има се у виду, да се 15% више урачуна од прописне јачине, пошто се искуством дознало, да од прилике око тога се броја показује доцније недостатак према пописним списковима, и да се најпре узму људи за специјалне родове, па онда за пешаке.

Прописна јачина тактичних јединица овака је:

Батаљона пешачког од 6 чета по 120 људи	737	гл.
Батерије пољске од 6 топова	165	„
„ брђанске „ „	128	„
Стрељ., возар. саперске и позиционе чете	120	„
Понтонирске чете	100	„
Ескадрон коњанички — из 3 вода	101	„
Телеграфска чета	88	„
Паркова чета	80	„
Ескадрон (guide)	32	„

Предлаже се, да се стрељачке чете, које сад чине засебне тактичне јединице, споје у стрељачке батаљионе по 4 чете у сваком, и да по томе и за стрелце батаљион буде тактична јединица.

У швајцарским војничким новинама *) го-

*) Schweizerische Militär-Zeitung, Num. 51. и 52. од 1872. год.

ворило се, да су пешачке чете од 120 љ. према искуству последњих ратова врло слабе, и да би их требало ојачати поделив баталион на 3—4 место на 6 чета. Ови умесни разлози без сумње наћи ће у земљи одзива.

Осим горе побројаних родова оружја, који образују засебне тактичне јединице, има још пионира и болничара, који обично улазе у састав чета, но који се по потреби могу и у засебне делове издвојити. Тако на пр. свака пешачка чета има по 2 пионира; они скупа у баталиону састављају одељење од 12 људи с поднаредником. На случај потребе из ових се пионира и саперних чета може у час склопити по 1 пионирски баталион на сваку армијску дивизију. Даље свака чета има по 2 болничара за службу код амбулантских болница.

Вежбање војске.

Војска се швајцарска вежба у *рекрутској школи, повторним* и *зборним* вежбањима.

Сваки ново-уписани војник мора најпре да прође кроз рекрутску школу, па да се после уврсти у активну војску (Auszug), као спреман војник.

За разне родове оружја рекрутска школа траје различно; тако: пешачка и стрељачка траје 36 дана, коњичка 57 дана, а артилеријска и инжинирска 50 дана.

Пошто војници прођу рекрутску школу, тада се, као што рекосмо, преводе у редовну војску, и докле су у овој, они се скупљају на повторна вежбања која трају: за пешаке, стрелце и коњицу 8 дана сваке године, а за артилерију и инжинерију 14 дана сваке друге године.

Кад војници одслуже у активној војсци прописано време (од 7 год.), тада се преводе у резерву и као резервисте сви се родови оружја скупљају опет на годишња повторна вежбања, која трају за све једнако 8 дана. На ова учења пешадија и коњица долази у кадровом, а артилерија и инжинирске трупе у целом саставу.

Због теже и скупље службе у коњици рок је у њој за активну и резервну периоду сведен свега на 10 година. После десетогодишње службе коњаник се преводи у „ландвер“ и више се на учење не позивље. Остали родови оружја с преводом у „ландвер“ скупљају се годишње на 1 дан ради смотре и гађања у нишан.

Осем рекрутске и повторне школе, које су нарочито за војнике, постоје још сваке друге године зборна вежбања од свију родова оружја по бригадама, и сваке године маневре у скупу једне армијске дивизије, најмање до 10 дана. У овим се вежбањима даје нарочито вишим старешинама прилика, да се практично боље утврде у маневровању с истима.

Изван означеног времена за вежбање људи и старешина, официри се још сами старају да у извесним приликама своје ниже чинове поучавају у стрелби, у тумачењу екзерцирних правила, решавању малих тактичних задатака, екзерцирању и т. д. За ова практична вежбања они се користе сваким скупом, сваким сабором, а нарочито су за то добре *стрељачке дружине*. За то се официри по целој Швајцарској и заузимају ревносно за оснивање таких дружина, којих је 1867. год. било на 327 *са* 8785 чланова. Држава сама иде на руку оваквим дружинама пружајући им неке помоћи у новцу и муницији. Тако је исте године на награде издала преко 50 хиљада гроша.

Наставни окрузи.

Швајцарска је подељена на 9 дивизијских округа, који се уједно и као наставни окрузи сматрају. На сваки округ долази око 1200 рекрута годишње, а за вежбање њихово округ има једног вишег и 8 млађих наставника. На тај начин на сваког наставника долази по 40 до 50 рекрута, а додав још по 2 старешине сваком наставнику, онда на сваког учитеља дође највише по 20 људи. Искуством се дознало, да се једновремено још добро може да изучи оволики број људи од једног наставника.

Старешине (официри) и њихова спрема.

За спрему старешина војсци и за даље образовање њихово постоје: *а.*, „кадетске школе" за пешадију, *б.*, кадетске школе за специјалне родова оружја, *в.*, централна војничка официрска школа у Туну, и *г.*, официрске беседе на разним војничким зборовима. Све ове школе не трају дуже од неколико недеља; у централној школи и др. предаје се 6 недеља; у специјалним курзовима 5 до 9 недеља.

Нико не може да буде старешина (официр) у војсци, који није као поднаредник прошао кроз војничку школу, и за таковог препоручен од надлежне власти.

У официрску централну школу командују се официри из разних штабова, официри и кадети артилеријски и инжинирски, официри пешачких штабова и четовође ескадрона стрелаца. Преме стручностима школа је подељена на неколика класа, а предавања се ограничавају искључно на предмете, који се односе на службу војничку као: на тактику, познавање земљишта и цртање планова, на науку о оружју с теоријом пуцања и јахање с познавањем коња.

Осем побројаних школа за даље усавршавање официра у својим струкама много доприноси само удруживање официра. У Швајцарској нема тога официра, који није члан овог или оног клуба, и поред тога члан које стрељачке дружине, не рачунајући што као грађанин учествује можда још у неколико других друштава. У официрским стрељачким клубовима уз забаву иду редовно и јавна предавања из војничких наука.

Сврх свега за практично обучавање и оцену официра служе писмени задатци, које добијају од својих бригадних командира. Решење се ових задатака по том претреса и шиље дивизионој команди ради даље оцене.

Официри се деле на: *а*, *кантоналне* или официре *тактичних јединица*, који су при трупама појединих родова оружја, и на *б*, савезничке официре, а то су они који командују већим те-

лима од једне тактичне јединице, одељењима сједињених родова оружја, и по разним штабовима војне управе. Први долазе на терет округа (кантона) а други на терет савеза (целе Швајцарске.) Осем војничке спреме официри добијају према времену службе извесну плату према прописној тарифи.

За команданте већих војних тела од једне тактичне јединице т. ј. за бригадире и команданте одвојених делова и утврђених места (градова) узимљу се пре свега окружни официри, који су командовали мање трупе.

За вршење ошање службе при штабовима и по канцеларијама свагда се од војске командују млађи официри на једну или више година. У звању ађутанта могу ти официри остати док су још у чиновима испод мајорског, а кад више унапређени буду, одмах се враћају кући т. ј. својој команди. При генерал-штабу има толико официра, колико је потребно за састав војничког штаба и да још сваки дивизијски штаб и друге независне трупе добију по 1 начелника за своје штабове. Генерал штаб се рекрутује од официра свију родова оружја.

Састав већих војних тела.

У Швајцарској је највећа стратегијска јединица *дивизија*. Она је састављена из пешачке бригаде, 4 батерије, 2 ескадрона, 2 чете инжинирске трупе, 2 паркове чете и 3 болничарска одељења.

Пешачка бригада има 6 баталиона и ради лакшег управљања дели се на полубригаде, које имају своје нарочите команданте. Поред ових 6 баталиона бригада има по један баталион стрелаца

Санитет.

Лекарска је струка при војном министарству. заступљена *у лекарском штабу*, који независно управља овом струком у сваком правцу: и у медецинском и административном. На челу штаба стоји главни војни лекар; преко дивизионих лекара он управља свом струком код војске. Дивизионим лекарима опет подвласни су лекари бригадних штабова, који поред дужности бригадног лекара врше још дужност шефа амбуланта бригаде,

Осем ових штабних и амбулантних лекара при војсци се налазе трупни лекари, и то на сваку тактичну јединицу по један; — а какве су тактичне јединице у Швајцарској, то је напред речено.

Наоружање. Наоружање Швајцараца вазда је било по најбоље у Јевроии. Још у стара времена они су били на гласу стрелци и као такови су врло добро плаћани били, докле је трајала најамничка војничка система. Као ваљани стрелци они су имали врло добро оружје. У новије време Швајцарци су први оценили преимућство малог калибра пушака, па су усвојили још пре него што су остраге пуше почеле да се заводе у војсци.

Садашње су пушке швајцарске све озадњаче. Најновији је модел карабин Ветерли, који спада у разред магазинског оружја, т. ј. кога је механизам тако удешен, да прима у себе већи број фишека (од 6 до 10), који се узастопце могу да избаце. Пре ове системе Швајцарци су претворили своје старе пушке за „ландвер“ на систему Милбанк-Амлера, и у некој количини усвојили нову озадну пушку системе Мартинија, која такође спада међу најбоље савремене обрасце.

У пољској артилерији Швајцарска је имала 4фун. и 8фун. олучне топове који се с пред пуне. У последње време усвојен је нов бронзани озадни 4фун. топ, који ће поступно да замени оба горња у пољској артилерији. На упоређеним пробама, које су чињене у Швајцарској, овај је топ показао врло добре резултате. —

Завршујући овај преглед швајцарске војне организације имамо приметити, да се од неколико година у њиховој војној журналистици често полемише и том приликом претресају разне тачке постојећег устројства. Тако неки су против тога, да се број активне војске и резерве ограничава на $4\frac{1}{2}\%$ од целог броја становништва, већ траже да се уписивање у војску чини без ограничења процентима, онако како донесу прописне године. — Било је предлога да се време рекрутске школе

уопште за све родове оружја подужи за 60 дана, да се повторне школе за дејствујућу војску годишње повисе на 14 дана, за резерву на 8 дана; „ландвер“ пак да се сваке треће године скупља на четиридневна вежбања и смотре. Препоручује се, као што је напред речено, дооба батаљона на 3 место на 6 чета, како би свака чета према садашњој потреби могла самосталније дејствовати. Препоручује се попис коња као и у Немачкој, који би се у случају рата по извесној оцени на службу могли узети. — Предлаже се, да се у попис узму и следеће две класе испод 20 година т. ј. младићи од 18. и 19. године, како би на случај рата они одмах образовали депо за дејствујућу војску и т. д. и т. д.

Сви ови и овима слични предлози врло су умесни и јамачно ће они наћи потребног одзива код људи, којима ће бити поверена задаћа коначне ревизије војне организације швајцарског савеза. —

Ми смо се мало више задржали око војничког уређења швајцарског, једно с тога: што је оно уопште препоручљиво за сваку мању земљу, којој треба многобројна војска а која располаже са слабом финанцијом, а друго и с тога: што је уређење наше народне војске слично са швајцарским, па је за нас ово још и поучно, кад се с њим боље упознамо.

Прим. Још би требало, да кажемо коју о војној организацији двеју важних земаља: Русије и Француске; но почем најновија организација њихова, која се тек сада уводи на основу о п ш т е војничке службе, није још остварена, то нам није од практичне вредности, да о њима сада говоримо. — Организација пак турске војске и хришћанских народа на балканском полуострову, као ствар која има за нас великог интереса, биће предмет о с о б и т е штудије, коју ћемо доцније изнети.

ДЕО III.

ВОЈНА ОРГАНИЗАЦИЈА СРБИЈЕ.

Приступајући к предмету војне организације Србије најпре ћемо изложити поступни ток развијања садање организације, па ћемо онда на основу свега изводити своје закључке о новој организацији или о реорганизацији данашње системе. У првом одељку само ћемо у главним основима да наведемо како се је развијала наша војска, у колико је то за нашу цељ непосредно потребно. Подробна пак историја тог развијања остаје за себе врло занимљив и поучан предмет, за који би се имало доста повода желети, да се од другог ког, (више у те ствари посвећеног) лица на свет опширно дело појави. — За нашу цељ довољно ће бити, да се главније тачке тог развијања изнесу.

ГЛАВА IV.

КАКО СЕ РАЗВИЛА ДАНАШЊА НАША ВОЈНА СИСТЕМА.

Као што нам је познато, Србија за време првог и другог великог устанка борила се за своје ослобођење с *устаначком* војском. Кад'но „земан дође војевати“, — када „пуче пушка на сред Шумадије“ и „даде абер на све четир стране“, и над се „крсташ барјак на Такову разви“ — онда се диже „бутун Шумадија“ и отпоче се у два маха величанствена борба за „крст часни и слободу златну“. Устаначка се војска борила за ослобођење, и она га је најпосле извојевала у другом

орцима у ратовима за српско осло-

бојење било је људи, који су служили у аустријској војсци, па су знали, да за успех војне није довољно само јунаштво и одушевљење, већ је потребан и неки ред и нека извежбаност. Ова је потреба постала очевидна, нарочито кад су наши ударали на Турке у неколико прилика поред редовне руске војске, па су могли да виде, како „регула“ у војске много значи.

Јамачно упливом тих људи и услед ратовања заједно с Русима „правитељствујући совјет“ поручује неком руском официру *Новокрштенову**), да од Београђана уреди „народну војску“. Овај је официр послат био у Србију од руског врховног заповедника још у почетку војне на доњем Дунаву, као војни изасланик, да одржава свезу између Срба и руског главног стана. Пошто је у Београду подуже поживео, он је успео, да задобије нелимит уплив код „совјета“ и војвода, те су му, поред организације духовног синода (!), поручили, да организује и народну војску и да 250 људи извежба у свему редовној војничкој служби. Пошто је таква радња Новокрштенова прелазила пределе његовог изасланства, то га је тадањи руски конзул *Родофиникин* одвраћао, да се тако далеко не меша у српске ствари. Али је покрштени Арнаутин на сваки начин желео, да буде организатор српске војске, па је одважно приступио овом трудном послу. Пошто су пописали све Београђане, онда су их поделили на команде, одредили им официре и капларе и почели да их „муштрају.“ Мушта је наравно била арнаутско-драконска, несагласна с духом и потребом народа нашег и као таква она је на скоро морала да изазове јавно негодовање у војника. Против такве „регуле“ Београђани су се жалили Радофиникину и овај је морао да их уверава „како то није наређивао руски цар, нити је ко желео, да их направи солдатима; већ да се по жељи њиховог врховног војводе

*) „Војени зборник“ од 1865. год. чланци капетана Дубровина.

хтело, да се они уче и привикавају војничком строју, што би им у рату од користи било.“ — Из овог објашњења руског пуномоћника види се јасно, шта је желео „совјет“, кад је овластио Новокрштенова, да уреди „народну војску“, — али „поручик“ једне регулашке војске ту је поруку разумео онако како је сам био васпитан, па је зато и српску војску почео да кроји по туђем калупу.

Није нам познато, како је и у колико је ово војничко вежбање по Србији раширено било, али смо слушали, да су неке војводе имали рукописна екзерцирна правила, по којима су упућивали своје људе „војничком строју.“ *)

После нове пропасти Србије кнез је Милош опет отпочео и срећно довршио војну за ослобођење с усташком војском. За дуго он није заводио никакве војничке „регуле“, пошто је према тадањем стању Србије ван ове поставио себи задатак, да мирним путем, у пријатељству с Портом, утврди извојевана права и слободу.

Тек 1827. год. кнез је Милош почео, да ради на уређењу редовне војске. Те је године прво искупио неколико хиљада бећара из Турске и изабраних момака из најзадружнијих и најбољих кућа у Србији. Ту су војску вежбали немачком „зекциру“ по аустријским правилима, јер су и учитељи њени били пребегли каплари из границе. Главни јој је команданат био неки Мијаило Грумац, за кога причају, да је био добар официр. Војници су били у народњем оделу, наоружани аустријским карабинима и врло угледни и отресни момци.

У почетку 1830 год. кнез Милош распусти ову војску и заведе „телесну гарду“, у којој је било око 200 момака одабрани по стасу и угледу, из целе Србије из задружних и имућнијих кућа. Гарда бејаше прва војска уређена по начину стајаће војске; она је била обучена у аустријске граничарске мундире и учила се пешачком екзерциру, по аустријским правилима, а под управом такође

*) Покојни Цветко Рајовић причао ми је о томе, јер је он био „прапоршчик“ те војске.

аустријских каплара, који бејаху к нама пребегли (као: каплар Сава, Благоје, Мата и Марко). У јесен те исте године дође у Србију *Момировић*, као руски официр, па пошто је од кнеза постављен био за командира гарде, то је одмах у овој учинио тај преображај: што ју је преобукао у руску униформу, и отпочео да је „зекцира“ по руским правилима „без флигелмона“, но „по броју.“

Овако је трајало до 1832. год. Те год. место Момировића ступи у српску војску опет један руски коњанички официр, неки *Павлов*. Тада кнез Милош увећа своју гарду с једним ескадроном коњаника, које је Павлов поред пешака екзерцирао. На скоро затим дошао је *Хранисављевић*, те је предузео од Павлова команду над ескадроном.

У јесен 1833. год., јамачно по предлогу ових официра из руске војске, кнез Милош одабере из своје гарде 10 пешака и толико исто коњаника, а 10 назначи за топџије, па све те одабране момке пошље на вежбање у руску војску, која у то време стајаше у Влашкој и Бесарабији. *) Ови наши *први војнички питомци* осташе у руској војсци неки до половине, а неки до краја 1836. г. Кад су се они вратили у Србију, кнез Милош постави их за официре и одмах рекрутира 2,000 момака, од којих најпре установи два ескадрона и две батерије, остали остану у пешацима, те се тако образује као један полк. Овако подељену војску, одевену и наоружану по руском пропису, вежбали су наш *први* официри строго по руским правилима службе, која су собом донели, придржавајући се чак и руске команде.

Устројство војске од 1839. год.

За ово устројство војске од 1836. г., као и за предходећа, нису постојала никаква писмена наређења, нити је било каквих прописа, нити се знало време служења. Наредбе о томе кнез Милош издавао је усмено и по своме нахођењу. „Писано устројење гарнизоног војинства“ тек је

*) Један је од отих првих питомаца мој уважени пријатељ г. *Гиja Јеремић*, који ми је и саопштио ове податке о војсци кнеза Милоша.

изашло 1839. год., пошто је Србији дат устав, којим је поред осталог кнезу допуштено да држи „*гарнизоно* војинство за полицију и за предохрањење доброг поредка и мира земље од сваког нападенија и од сваког нарушенија“ *)

По устројству од 1839. год за свако окружје заведена је по једна рота гарнизоне војске, а у горе поменутој цељи према уставу. Роте су пре свега рекрутоване из округа, коме су припадлежале, па тек кад њихов округ није имао довољно рекрута, онда се узимало и из ближњег округа. Четири роте састављале су један батаљон. На тај начин било је свега 4 батаљона. Онај батаљон, што је био са штабом у централном месту државне управе, имао је 5 рота.

Војска је стајала под главним штабом и начелником војске, а све опет под министром унутрашњих дела. Главни штаб делио се на два одела, на: службени и комесаријатски.

Пешачка гарнизона војска имала је свега 63 официра, 312 „унтер-официра,“ 102 значара и добошара и 3672 редова војника.

Цела српска граница с турске стране, од ушћа Дрине до ушћа Тимока, подељена је била на 4 дела. Сваки батаљон добио је по један део границе да чува и на њему кордон да обдржава. Штаб се батаљона обично налазио у окружној вароши спрам средине свог дела границе. За кордонску службу на граници сваки је батаљон изашиљао по једну роту на 3 месеца. Три четвртине људи од сваке друге роте отпуштало се својим кућама. При ротним штабовима налазило се дакле увек ради полицајске службе свега 65 људи, за које је требало и касарна у окружном месту да се подигне.

Прва рота, што је при централној управи била, вазда се у половном саставу налазила, а друга је половина ишла на три месеца на отпуст кући на измену.

*) Зборник закона ч. I.

Ради вежбања рота се сваке године у пролеће скупљала у месту свог штаба на 15 дана у потпуном броју. Тако исто с јесени сваке године баталиони су се скупљали са својим потпуним ротама, осем роте на пограничној стражи, те су се у месту својих штабова за 15 дана вежбали баталионом екзерциру. Дакле у години дана цело војинетво на скупу није било дуже од месец дана.

Само рота у месту централне управе добијала је од правителства сву спрему и „сав мундир;“ остале роте од „мунд ра“ добијале су само капу поред оружја и плату док су на дејствителној служби.

Осем пешака у месту централне управе установљена је једна полу батерија од 6 топова с 4 официра, 154 војника и толико коња колико је за један вод потребно. Топџије су се рекрутовале из свију округа према броју глава.

У војску су се уписивали људи (за артилерију само нежењени) од 18. до 25. године. Рок је службе трајао 4 године, и то за топџије без измене у месту. Од војничке службе ослобођавали су се само ученици виших школа и „уредне“ трговине.

Кад су војници на служби добијали су на руке поред тајина још 3 цванц. у име „продовољства“, па су се сами хранили. Војници на граници место тајина добијали су по 1 оку кукурузног брашна. — Новце за војску ротни су командири узимали из окружног казначејства. —

Из овог уређења видимо, како је војска од 1839. год. била управо граничарска војска или милиција. Она је била више на отпусту, него под оружјем. Ради вежбања скупљала се у години свега на месец дана. За све 4 године војничке службе војска се управо 4 месеца вежбала. Као милиција имала је од државе наоружање, а од мундира (одела војничког) само војничку капу.

Само једна рота при централној управи с музикантима и топџије образовали су *сталну војску*, јер су они имали сву спрему редовне војске и

служили више у месту, — топџије нарочито без измене.

Исте године, кад је изашло ово прво „устројство“ војске, издат је и први *закон војни* заједно с изводима истога. Закон је био општи за дисциплинарна и субординациона (кривична) дела, а било је у њему и правила за унутрашњу службу.

Уређење војске од 1845. год.

Новим уређењем војске од 1845. год. *) замењено је оно од 1839. год. и по овом „устројству“ војска је пре свега *гарнизона,* и као таква она је у смислу устава заведена „ради обдржавања полиције и чувања доброг поредка и мира земље.“

У војсци је било три рода оружја: пешака, топџија и коњаника. Дакле новим устројством додат је један род оружја (коњанички) више. Бројно је војска подељена на родове овако:

2010 пешака у 2 батал. по 4 роте од 240 људи,
250 топџија з. 1 батерију са 6 топова и
203 коњаника за 1 ескадрон од 110 коња.

Свега је било војске заједно с војном бандом, штабом и официрима на 2529 људи.

У војску су се рекрутовали људи између 18. и 30. год. Рок службе од 4 год. остао је као и пређе.

Војници свију родова отпуштали су се кућама по половини прописног броја, и то свака три месеца на измену; дакле као што је пређе постајало за ону роту при централној управи.

Војници добијају од државе потпуну спрему у оружју, оделу и „продовољству.“ Тим је „устројством“ први пут одређена количина хране за једног коња у 3 оке зоби и 6 ока сена дневно, и у подробности све што припада једном војнику с рсковима службе. И по овом устројству војници добијају на руке тајин и 3 цванцика на продовољство, да се хране, где хоће.

Војска је такође стајала непосредно под управом главног в. штаба, као саставног дела министарства унутр. послова. Штаб се делио на 4

*) Зборник закона ч. III.

одељења, на: фронтово, економно, судско и лекарско. Сва се војска налазила у месту централне управе.

Кад упоредимо ово устројство с оним првим од 1839. год., онда ћемо у главном видети, да се новим устројством укинула граничарска војска с ротним штабовима по унутрашњости и с баталионима ближе граници, почем је управо више имала задатак да „брани земљу од нападенија“ него „за полицију“, а место ње знатно је умножено „гарнизоно воинство“ у месту „централног правленија“, па му је и самим устројством задатак строго према уставу одређен „да чува добар поредак и мир земље“. Устројством дакле од 1845. год. у Србији је коначно утврђена система *стајаће* војске с пасивним задатком ограниченим на гарнизонску и полицијску службу у земљи. Очевидно да је на тај начин овим устројством учињен велики назадак на путу развијања наше убојне спреме, која би се по граничарској системи од 1839. год. целисходним преображајем лако могла да развије до предела свеопште уређене народне одбране.

Устројство војске од 1860. год.

Међу тим ово друго устројство од 1845. год. трајало је све до 1860. год. Ове године покојни кнез Милош или управо кнез Мијаило, у договору с велико-госпођинском скупштином издановo устројство војске *), којим је уједно завео *народну војску*. Кнез је Мијаило добро разумео, да значај Србије на истоку поглавито зависи од оне велике мисије, коју јој историја и положај на балканском полуострву намењује. Али та се велика мисија може остварити само с великом и добро уређеном војском, а таква је војска могла бити у самом народу. Дакле новим устројством таква се војска желела да створи.

Овим устројством први пут цељ се војски одређује не по формули, коју је стари устав високе Порте прописивао, већ по задатку који би

*) Зборник закона ч. XIII.

јој предстојао изван земље. Војска је заведена „за сигурност земље," она је „ одбрана отачаства". Као такова она је морала бити грађанска установа, јер „*као одбрани отачаства сваки је грађанин њој не само морао но и имао право да иршада*", пошто је навршио 18 година.

Оваквом правилном и независном одредбом задатка српске војске уопште, а нарочито установом *народне* војске, постављен је широки темељ нашој садањој убојној спреми; у исто време јасно је показана циљ, за којом она има да тежи.

Даље ново „устројеније војске" после опште дефиниције о војсци и њеном задатку, прелази специјално на „устројство *стојећег војинства*", наговестив, да ће о народној војсци изићи доцније нарочито уређење, као што ћемо ниже видети.

Стајаћа војска установљава се „ради полиције, ради предохране доброг унутрашњег поретка и мира, као и *да би се учитељи за народну војску добили*". У свези с установом народне војске видимо, да је и задатак стајаће војске у главном да буде школа за наставнике прве војске.

(Прва половина циљи, да је „стајаћа војска ради полиције и одржања доброг поретка и мира у земљи," држимо, да је само наговештена из лојалности према Порти и старом уставу, који је тако опредељење војске одобравао.)

Стајаћа се војска састоји из свију родова оружја. Пешадија у 4 баталиона сачињавала је један полк. У батаљиону су биле 4 роте, свака по 150 људи. Коњице је било 2 ескадрона, у сваком по 160 људи и 143 коња. Артилерије је било 3 батерије (1 брдска) и чета пионира. Служба у стајаћој војсци трајала је 3 год. без измене.

Према доцније издатом „закону о рекрутовању стајаће војске" *) у ову су се узимали момци пошто су 20 год. навршили. Узимање у војску било је на три начина: *а*, позивом т. ј. конскрип-

*) Закон о рекрутовању стајаће војске од 16. Марта 1862. год.

цијом момака од 20 год., који су после вукли коцку, почем се од њих само мален број узимао; *б*, својевољним уписом, и *в*, поновљеним уписом после одслуженог рока.

Стајаћа војска стојаше под управом гл. војног штаба, а сва српска војска под управом гл. војне управе, која је пре годину дана*) из војног одељења министарства унутрашњих дела као засебно министарство образована.

Буџет за овако организовану стајаћу војску прорачуњен је у следећим оделитим сумама.

Глав. војн. штаб с	10	људи и	11	коња	стајаше	6.085	тал.
Пешадија —	„ 2433	„	17	„	„	198.687	„
Коњица —	„ 324	„	293	„	„	53.943	„
Артилерија	„ 436	„	289	„	„	62.566	„
Пионири —	„ 250	„	2	„	„	19.968	„
Војна музика	„ 76	„	—	„	„	10.596	„
Особити трош.	„ — — — — — — —					7.000	„
Свега:	3529 људи, 611 коња, 358.845 т. год.						

За оволику и оваку војску по распореду овог устројства потребно је 129 официра (међу којима 8 виших), 9 војн. лекара с 4 помоћника, 4 марвена лекара и т. д. Сва су ова лица ушла у горњу општу суму целога људства.

Уређење народне војске од 1861. год.

У предидућем уређењу, где се опште о војсци говори, напоменуто је, да ће нарочито „устројство“ за народну војску доцније следовати. Оно се и појавило 17-ог Августа 1861. год.**), које је издао покојни кнез Мијаило у договору с преображенском народном скупштином.

Народна је војска, сагласно с напред изложеним „устројством“, „заведена за обрану земље и за одржање права кнежевине.“ Она је састављена из свију Срба без разлике, између 20. и 50. године.

С обзиром на економне интересе народа, — да се не би једновремено одвајао знатан број људи од обичног свог занимања, — народна се војска дели у две класе. Прва класа мора увек тако

*) Зборник закона ч. VII.

**) Српске новине од 1861. год. од броја 120.

бити извежбана и спремна, да се одмах на војну кренути може, а друга у толико да је уређена, да на скоро за првом поћи може.

Прва класа треба да износи једну четвртину пореских глава.

Војска се оружа, одева и издржава о свом трошку, односно о трошку дотичних општина.

Она се састоји из свију родова оружја као и стајаћа војска.

Тактичне јединице војске образоване су по територијалној системи тако, да су општине образовале чете, срезови баталионе, а окрузи полкове, ескадроне и одељења радничка. Према том саставу број команада био је овај: 17 полкова пешака, 17 ескадрона пешака, 17 одељења пионира, и 6 батерија, које су искључно имале да се рекрутују у Београдском и Крагујевачком округу.

Ради вежбања и управљања народном војском Србија је била подељена на 5 војних округа или команада, које су се звале:

1. *Дрино-Савска команда*, из шабачког, ваљевског и подринског округа.

2. *Јужно-Моравска* команда, из округа ужичког, чачанског и крушевачког са штабом у Карановцу.

3. *Тимочка* команда из округа алексиначког, црноречког, књажевачког и краинског са штабом у Зајечару.

4. *Источно-Моравска* команда из пожаревачког и ћупријског округа са штабом у Свилајенцу.

5. *Средоточна* команда из округа београдског, смедеревског, јагодинског, рудничког и крагујевачког са штабом у Крагујевцу.

Осем команада гл. штабова постоји при сваком начелству војно одељење, којем је шеф окр. официр. Војног одељења у округу задатак је да врши рекрутацију, води спискове и преписку око народне војске свога округа, а такође у извесно време да вежба наставнике за исту.

Обично вежбања војске бивају недељним и празничним данима, и то по правилима прописаним

за стајаћу војску. Поредак вежбања одређен је тако, да се најпре уче по четама до плотунске школе, а затим се преводе у стрељачку школу. На ове се две школе највише полаже, почем отуда поглавито зависи снага народне војске. (За добре стрелце одређене су биле награде). Кад људи сврше четно учење, онда се скупљају у срезу једаред у две недеље на 2 дана зарад баталионог учења. — Сличан се распоред чини с вежбањем коњаника и топција.

По свршетку вежбања појединих родова оружја полк у округу прави с коњицом и батеријама јесење маневре на 15 дана. Више пак полкова могу се на маневру сазвати, кад указом владалац нареди.

За обезбеђење војске с храном на случај рата установљавају се магацини по општинама, који се снабдевају прирезом на оне, који из разних недостатака не учествују лично у војној служби. Ови изузети од војне службе такође према могућству помажу друге сиротније, који су у војсци, а такође дају стоку и кола ради транспорта.

Према овом устројству укупна снага народне војске у I. класи и по командама била је овака и оволика:

	пешака	коњаника	топција	пион.	свега.
I. Дрино-Савска команда	7425	400	—	159	7984
II. Јужно-Моравска — —	9613	517	—	208	10.338
III. Тимочка — — — —	8210	441	—	176	8.829
IV. Источно-Моравска —	12284	661	1.200	263	14 410
Свега:	45 844	2467	1.200	985	50.500

људи, у 62 баталиона, 26 ескадрона и 6 батерија.

Људи су подељени на родове оружја по сразмери: да од 100 војника буде 93 пешака, 5 коњаника и 2 пионира. Чете према величини општина могле су да буду од 75 до 100 људи, а 6 до 8 таквих састављале су баталион. Артилерије је било тако несразмерно мало, да је одмах друге године од 6 повишено на 12 батерија, међу којима су биле 3 батерије 12фун. топова*) и 1 брђанска

*) Зборник закона ч. XV.

батерија. Овај је број батерија у будуће владалац могао да преиначава према потреби.

Осем овог 1862. год. учињене су још неке измене у овом устројству народне војске, као: да се топције рекрутују из свију вароши, а по потреби и околних села; да владалац одређује бројни однošај родова оружја и тактичних јединица; да топције и коњаници долазе само у I. класу, те тако да у овој буде 52 ескадрона (25 општ.), а за II. класу да се образује толико исто полкова колико их буде у I. класи; да избор и потврђивање нижих и виших чинова у свему чине војничке власти, само у споразумевању с полицајном и т. д.*)

Осем наведених измена и допуна у устројству стајаће и народне војске, те исте 1862. год. произашле су и многе измене у вишој војној управи и заведене су неке нове војничке установе, које до тада не постојаху.

Тако указом од 5-ог Маја место дотадашње главне војне управе установљено је војно министарство, које се делило на 3 одељења; *1.*, општевојно с два пододељења: лично и стварно; *2.*, административно, и *3.*, војно-контролно.**)

Те је године основана лабораторијска чета за справљање муниције при војној лабораторији;***) установљена је војна седларница за потребу војске и занатлијска школа при војној фабрики у интересу развића заната у земљи, за коју се одавно потреба осећа да се преустроји, почем овако не даје повољне резултате. (То ће преустројство без сумње скорим и изаћи, пошто је довољно и свестрано надлежним путем претресано).

Исте је године изашло „устројство штаба стојеће војске“, с начелником војске на челу у место начелника ђенерал-штаба као помоћника министровог по устројству вој. министарства.****)

Друге, 1863. год., издат је „*закон о замени*

*) Зборник закона ч. XV.
**) Зборник закона ч. XV.
***) Зборник закона ч. XV.
****) Ту опет.

рекрута", који је сасвим у противсловљу стајао с основним законом од 60-те год. јер се у реченом закону о војсци изречно каже: да сваки српски грађанин не само мора већ да има и право да припада војсци као одбрани земаљској, а овамо овај нови закон допусти, да се чини трговина с тим грађанским правом и с том грађанском дужношћу. По закону о замени рекрута не само, да се је сваки могао да замени или откупи од војне службе у стајаћој војсци, већ се тим путем такав господин ослобођавао да и у *народној* војсци не служи све дотле, док је замена за њега у касарни. То је очевидно противно било начелу свеопште војничке обвезе и права, а нарочито на спрам народне војске, које је начело законом од 1860. год. освештано. Али овај закон о замени, који је таку очевидну аномалију у р. ду нашег војног законодавства правио, пошто је да Бог-ме усвојен из простог подражавања Француској, морао је да се укине макар и после 9 година, — и опет подражавајући осталим велесилама, које после пораза Француске усвојише закон свеопште војне обвезе (без замене.)

Г. 1863. укупан број ескадрона у народној војсци сведен је од 52 на 33 с тим, да коњицу даје само I. класа исте војске.

Устројство војске од 1860. и онс за народну војску од 1861. год. није дуго важило, — свега 3 године. Место та два устројства и уређења војног штаба од 1862. год. издат је 1864. год. нов закон о устројству војске, који у главним основима садржи ове одредбе:*)

Закон устројства војске од 1864. год.

Војска је одбрана отачаства и потпора законитости. Она се дели на *стајаћу* и *народну*.

Кнез је поглавар војске; он одређује јачину и број појединих делова разних родова оружја. Број целе војске одређује се према потреби годишњим буџетом. Министар војни командује и

*) Зборник закона ч. XVII.

администрира војском у име кнеза, а на своју одговорност.

У *стајаћу војску* уведени су и *жандари* пешачки и коњички, и тако се она делила на 4 струке: пешачку, коњичку, артилеријску и жандармерију.

Генералштабна и инжинирска струка укида се, а заводи се место њих *штабна струка*, којој припадају још аудитори и војни економи.

Понтонири долазе у састав артилерије.

У више тачака (§ 9. — § 27.) излажу се права и дужности начелника стајаће војске у главном, као што је било у засебном устројству од 1862. год.

Даље закон излаже одредбе односно болница и лекара. Болница има сталних, привремених и слагалишта за болничке предмете (апотеке и депови). *Болничари* се рекрутују најпре из својевољаца; њихов број има се тако удесити: да на 10—12 болесника дође 1 болничар с нужном резервом за кућну, замену и т. д.

Говорећи о војној јерархији закон одређује 11 степени (чинова), почев од редова па закључно с полковником. Даље се прописује најмање време службе у једном чину и начин унапређивања: по избору и старешинству; о разном стању официра, њихова плата и пензија; о инвалидима и т. д.

Народна војска нарочито је за одбрану земље и састоји се из свију Срба између 20. и 50. године.

Она се дели на две класе: на I-ву и II-гу. Прва класа не може бити већа од четвртине (¼) свију мушких глава између 20. и 50. године.

Пешаци образују општинске чете од 64 до 112 војника; по 8 чета у срезу образују батаљионе, а 2—4 батаљиона у округу састављају *легију*. Коњаници састављају се најпре по срезовима у чете, па онда у коњичке ескадроне. Топџије и пионири узимљу се из вароши. Комордија одређује се толико да 1 дође на 10 пешака или топџија и 1 на 5 коњаника или пионира.

Место 5 војних округа овим је законом Ср-

бија подељена на 6; шести је округ образован из средоточне команде од округа београдског и вар. Београда. При војном министарству находе се инспектори за народну војску место тадашњих команданата војн. округа; а при начелствима окружним постоје војна одељења као и пређе.

У народној војсци постоје 7 степени или чинова почев од редова па закључно до команданта легије. Чинови одговарају према положају и команди онима у стајаћој војсци.

Вежбања се чине недељом и празником и то с пролећа 1-ог Марта до 15. Јуна и под јесен од 1. Септембра до 15. Новембра, а то би износило свега 30 дана годишње. Војска по округзима осем тога скупља се у јесење логоре ради маневровања најдуже на 8 дана. Велики маневри бивају кад кнез заповеди.

Народни војници, кад су на скупу под оружјем, подлеже у свему под војне законе.

То су у главном опредељења закона о устројству војске од 1864. год. Тај закон и данас важи, али са знатним изменама, које су у течају времена наступиле. Ми ћемо у главном да споменемо следеће:

Исте године највишим решењем установљено је *возарско одељење*, као нарочита и нова струка војске, која је међу тим стављена у састав артилеријских трупа.*)

За тим 1865. год. додато је и устројству војске опредељење о *марвено-лекарској* струци. У ову струку долазе сталне и привремене марвене болнице; ковачнице код сваког дела војске где су коњи; персонал лекарски и поткивачки. Број последњих одређује се годишњим буџетом.**)

Ове је године највишим указом установљено *инжинирско* одељење, као засебан род оружја, коме такође величина није одређена, него је стављена у зависност од годишњег буџета.***)

---

*) Зборник закона ч. XVII.
**) Зборник закона ч. XVIII.
***) Исто.

Највеће пак измене претрпело је ово устројство од 1864. г. 1870 год. под владом намесништва. Тим је изменама оне скорије постало устројство 1870. године. На име: тада су укинута опредељења: да се генерал-штабна и инжинирска струка спајају у општу штабну; о деоби војске у опште на стручности, — њихове јединице и величина (што је остављено владаоцу); све о начелнику и штабу стајаће војске; све о образовању и деоби народне војске заједно; укинути су војни окрузи, инспектори за ове и војна одељења код окруж. начелства; укинута опредељења о чиновима у народној војсци; о јесењим зборовима и маневрама, а обучавање празником и недељом замењено је роком од 25 дана највише у години; укинуто је опредељење: да је I. класа равна ¼ мушких глава од 20.—50. год; јачину ове класе одређиваће владалац. Додато је пак као ново постојећем устројству чин „*генерал*“, где се о војној јерархији говори, те је тако у овој јерархији 12 степени постало.

На оваким се основима налази садашња наша војна организација. Из овог кратког прегледа могло се видети, да је од времена 1827 год., кад је први пут кнез Милош почео на уређивању војске да ради, па до 1870. год. било свега 9 разних организација; дакле у средњу руку свако је трајало не дуже од 5 година. Без сумње овако често мењање организације морало је неповољно дејствовати на саму тактичну спрему војске и на сталност војне установе у нас уопште. Но ипак боље је лошу организацију и пре променити, него ли оставити да се на њој и даље војне установе развијају. А да војна организација буде што сталнија, што боља, потребно је: да је израз општег политичног, друштвеног и економног положаја самог народа, за који се удешава.

ГЛАВА V.

ОПШТА НАЧЕЛА ЗА ОРГАНИЗАЦИЈУ СРПСКЕ ВОЈСКЕ.

Свака земаљска установа треба да има јасно одређену циљ, јер од тога зависи тачна одредба дужности и права држављана спрам таке установе. Даље циљ установе треба да је израз друштвене потребе, јер иначе сама установа била би излишна.

Према овако положеном начелу можемо се упитати: да ли је војна установа неопходна држави? не би ли се могло без ње опстати?

На ово питање природан је одговор; да је војна установа последица саме војне и као таква она мора постојати. — А зар друштва не могу бити без војне? Зар она не могу своје спорове да решавају мирним начином, путем договора, већ у таким случајевима морају да се лаћају групе материјалне силе и да једно друго разоравају?

У теорији ово се питање решава у прилог мирног расправљања међународних спорова; што више у најновије време видели смо неколико примера, да су такови спорови и решени међународним изборним судом. У самој ствари ови примери тек нам дају наду, да ће у далекој будућности овако мирно решавање постати општим правилом, кад сви народи дођу до такве умне висине и материјалног благостања, да се сматрају и уважавају као браћа највеће породице, којој је име: *човечанство*. То је наша премда удаљена мета, за којом се журимо; али на путу до те мете борба је неизбежна у друштву и међу народима. Она је условљена садашњим друштвеним положајем народа, који допушта господарење и тиранију ови

вично јачег над слабијима под разним изговорима: „историјског права," „цивилизаторске мисије" ит.д.

Ми Срби нарочито се налазимо у таком тешком географском положају. С једне стране Турска подржава своје право врховног господарења над нама на основу својег победилачког, азијатског, права, т. ј. права јачег над побеђеним, и још можда ласка себи да опет придобије „београдски пашалук;" с друге стране господа Немци и Мађари — живећи у тој заветној мисли, да су они носиоци просвете на Исток, — непрекидно мамузају мање народности, о зноју којих се размећу, и тиме јасно исказују апетит: да би у својој „навали на Исток" („Drang nach Osten") желели да и нас тако цивилизирају као нашу браћу у Војводини. У таком положају налазећи се Србија мора да буде спремна за отпор, на који би ма с које стране изазвана била; мора дакле да има војску.

Војска је Србији у осталом потребна не само због пасивне одбране, већ и за довршење коначног ослобођења српског народа у Турској. Истина у Србији има доста наивних патриота, који верују у моћ дипломације, да ће ова „без боја" и „без капи крви" ослободити хришћане у Турској; било је и таквих, који пре две три године утврдо вероваше, да ће Србија Босну и Херцеговину за цело добити као „пешкиш" на тањиру. Али то су бајке за лаковерну децу и сентименталне ћифтинске дипломате; — озбиљан Србин мисли: да што је на сабљи отето, сабљом се само и повратити може. На овако ослобођење српски народ има право, упркос „пријатељском" савету г. Андрашија и других великих дипломата, што по небу политичном „ведре и облаче": да је Србије задатак, да се *мирним* путем, а под скутом гарантних сила, развија на путу просвете и културе. — За осигурање своје будућности Србија не може никако да се ослони на „благонаклоност" таких гарантних сила, које онако тек од шале могу досудити њу као „презент" каквој другарици за узајмне услуге учињене у сличном смислу.

Да овако што није немогуће, то је се сваки могао уверити из две последње јевропске војне, у којима се отимаше и „поклањаше“ читаве државе и области, нити се тада ико осврташе на жеље народа, који у тим земљама живљаше, тобож као слободни грађани у својој отачбини. Па имајући све то у виду Србија мора још пре но друге земље да има војску, којом ће не само да се брани, већ и да осигура своју будућност, која се састоји у ослобођењу остале наше браће у Турској.

Друштвена потреба војничке установе за Србију опредељује дакле и њену циљ и положај у друштву, а та је циљ: *да брани отачаство и да му осигура бољу будућност.*

Према овакову задатку српске војске јасно се одређују права и дужности држављана спрам ње. Права су та: да се ни један пуноправни грађанин не може из ње да искључи т. ј. да она не сме у држави да буде као каква *кастична* установа с извесним привилегијама, већ да је то грађанска општа својина; дужности су пак те: да је сваки грађанин обвезан, да лично или материјално таквој установи служи. Дакле *војничка обвеза и по праву и по дужности општа је за све грађане.* Овакав одношај грађана према војсци једини је, који одговара грађанској равноправности; — сама пак војска од слободних грађана никад није била страшило већ штит унутрашње слободе и најсигурнија потпора престола. О томе имамо сила примера из светске историје. 3. Војничка обвеза.

Стоји ли наша војска на овом земљишту народне равноправности?

Ако погледамо на наше војничко законодавство, кога смо развитак напред изложили, онда ћемо видети да је закон од 1860. и 1861. год. најбоље и најправилније одредио положај војске у држави и грађана спрам војске, почем је определио: да је „*војска одбрана отачаства и потпора законитости*, и да *војсци као одбрани отачаства сваки српски грађанин не само да је дужан већ и да право има припадлежати*“.

Ова законска одредба врло је значајна, и потпуно одговара демократском духу нашег народа и његовом вајкадашњем праву: да је *сваки Србин војник*. С обзиром дакле на овај закон могли би тврдећи да одговоримо на више постављено питање; али с обзиром на доцнију замену истог закона од 1864. год., а нарочито с обзиром на непрекидно увођење у нашу војску разних обичаја из јевропске војске, за коју смо видели да је остала у непрекидној свези с најамничком и ритерски кастичном системом прошлих векова, с обзиром на све то, лако може бити да наша војска временом изгуби свој народни жиг и да постане такође као нека копија западњачке војске. Да овака последица не наступи, треба се држати основног начела о војсци изложеног у закону од 1860. и 61. год. и уклонити све оне уредбе у нашој војсци које су у њој пресађене из туђих установа, а никако нису у хармонији с њеним историјским развитком, нити с њеним грађанским положајем у држави.

Тада ће начело опште војничке обвезе доћи у сагласност с нашим општим државним устројвом, које се оснива на грађанској равноправности свију држављана, а не ће изгледати и оно као подражавање страним земљама, које га усвајају тек у последње време, пошто су осетиле потребу да имају огромне војске.

3. Начин вршења опште војничке обвезе.

Општа војничка обвеза захтева да *сваки* грађанин *лично* учествује у војничкој служби. Изузетак може бити од личне обвезе само у случају телесних недостатака или ако је ко млађи или старији од извесних пределних година, међу којима се иначе човек признаје као способан за службу. При општој војничкој обвези није могућа ни замена с другим лицем, јер при такој системи нема грађана, који би био способан за службу а не би је упражњавао; нити може бити откупа, почем се та обвеза само *лично* отправљати може.

Поред оваких захтева опште војне обвезе за без разлике, ми смо видели, како се законом

о откупу и замени увела била у нас практика савршено противна народним појмовима: да је сваки Србин војник, и противно закону од 1860. год., који овај правни појам народа освештава. Таква несагласност у законодавству могла се је појавити из простог обичаја подражавања западњачким приликама, губећи из вида, да су те прилике тамо прикладне биле за систему *стајаће* војске, за коју се досуђивала служба *коцком* а не општом војничком обвезом, и да наша *стајаћа* војска није могла имати никако значај и положај западњачких војска, почем је она школа за народну војску, као што је изриком закон од 1860. год јасно определио. У духу овог закона потребно је било непремено реорганисати нашу стајаћу војску, чим је народна војска уведена, како би она одиста била војничка школа за народ, а не опет да остане у оном смислу „гарнизона“ установа, кад још начело опште војничке обвезе, с установом народне војске нарочито, није коначно добило закону силу.

Како закон о општој војничкој обвези захтева: да сваки грађанин мора *лично* да врши војничку службу, а пописна (коншкрипциона) система такову службу досуђује само онима, на које коцка падне, то је очевидно, да ова два закона сад долазе у противусловље. У јевропским земљама, где је само коншкрипција важила, а стајаћа војска главна сила била, гледају да ово противусловље с увођењем опште војничке обвезе које како изравнају с измишљањем разнога рода војске и службе у њој.

На тај начин, кога коцка мимоиђе, те не дође у касарну у стајаћу војску, тога дочека закон о општој војној обвези, па га пошљу у резерву, „ландвер,“ народну гарду и т. д. Очевидно да ту не може бити ни спомена о равноправности у вршењу неке опште обвезе, кад се та обвеза досуђује с два различна мерила.

У нас пак, где убојна снага лежи у народној

војсци, а малена стајаћа војска главно је ратна школа за народ, коншкрипција с коцком нема смисла и јавно противуречи како закону опште војничке обвезе тако и задатку наше стајаће војске као школе, јер у школу треба да иду или сви или по избору, а не по вољи лутрије.

4. Опште војничко вежбање.

Општа војничка обвеза доноси собом опште војничко вежбање. Војничка је служба такве природе, да у приликама од човека тражи највећу жртву — жртву самог живота. Али оваке су жртве свагда мање, кад се човек у сличним приликама уме да влада, како правила ратног искуства прописују. Зато је држава дужна да сваком грађанину, од кога потребује личне жртве, даде могућности, да се извежба ратној вештини. Иначе би општа војна обвеза била присиљавање људи на посао, за који нису спремни, — била би обвеза: да се гине без сигурности на победу.

Где постоји општа војничка обвеза, ту нема смисла, да се војничко вежбање дели од грађанске наставе, јер је и једно и друго сваком грађанину од потребе. У такој држави не би биле од потребе нарочите школе (осем шпецијалних) за службу простог војника, већ би довољна била ваљана годишња вежбања и „логори“. Али и поред тога, што је свуда готово општа војничка обвеза усвојена, само се на овај начин још не може младеж да спреми за војнике, јер у данашња времена још незнатан њен део пролази кроз школу. Потребно би најпре било да држава пронађе начина, како би свако чељаде без разлике дошло у школу, па онда би како општа војничка, тако и општа грађанска настава остварена била.

То је време јамачно за нас још далеко, па зато се сада морају ради војничког вежбања да призивљу одрасли момци на извесно дуже или краће време, ширећи међутим војничко васпитавање код младежи, колико год садашња система школовања допушта.

Дакле војничко васпитање може да се отпочне још од детињства; но војничка вежбања с употребом и руковањем оружја, као и остале ратне тегобе, изискују неку физичну снагу, која се тек у одраслијих момака налази. Године узраста с којима се почиње војничка обвеза, па по томе и војничко вежбање, није у свију народа једнако. У Римљана, као што смо видели, то се време колебало између 15. и 20. год, али је обично с навршетком 17. год. почињао узраст војничке обвезе. У средњем веку овај се период отпочињао с 18. год. Данас се у Јевропи време војничке обвезе почиње различно, између 17. и 22. год., али је средњи и *обичан узраст призива на службу од 20. год.* Ове су године у нас усвојене.

5. Време призива на војничка вежбања и службу.

Но одкако је војничка обвеза као општа ушла у ред осталих грађанских дужности, то би природно било, да се она отпочиње онда, кад и грађанска пуноправност, јер грађанска права и дужности имају само пунолетни. С гледишта дакле сагласности у законодавству потребно би било, да се у нас ова два узраста војничке обвезе од 20. год. и грађанске пунолетности од 21. год. изједначе, и то тако: да се ова друга спусти на ону прву меру, — јер ко је кадар и дужан да брани своју отачбину, тај треба у њој и да ужива сва грађанска права. Дужностима грађанским, а особито тако озбиљним, као што су војничке, треба да у подједнакој мери одговарају и сва права, јер би иначе у самој ствари наступила неједнакост и кастична подела поред свега законом освештаног начела равноправности.

Својевољно могу се у војничку службу уписивати и млађи од овог узраста, али не испод 17. године.

Има два начина војничког вежбања: први је, по коме се ново-уписници коцком у извесном броју (свагда неколико пута мањем од целог контигента) узимљу на дуже време (обично на 3—5 година), те се тако једнако узастопце вежбају и врше друге службе мирног времена. По свршетку

6. Начин учења.

рока сталног вежбања и службе војници се отпуштају и више се редовно не вежбају. Овим се начином вежбају *стајаће* војске. По другом начину сви рекрути без изузетка пролазе у неколико недеља само основну школу вежбања у месту, а после се сваке године до извесног узраста скупљају на још краће време ради повторавања, логоровања и маневровања. Овим се начином изучава милиција т. ј. уређена народна војска.

Први начин уопште даје боље спремљену војску, али је контигенат, који кроз сталну војску прође, тек неки део (обично $^1/_3$ — $^1/_2$) од целог контигента способних рекрута; цео контигенат није могуће неколико година стално у касарни одржати, зато што сваке године дорашћује нов појас. Другим начином вежбања долази се истина до мање спремне војске, али зато кроз школу војничку пролазе сви способни, кад дорасту за војничку обвезу и много је јевтинији тај начин од од оног првог.

За нас би потребно било, да се усвоји такав начин војничког вежбања, који би у себи сједињавао добре стране и једног и другог споменутог начина који сада постоје, — т. ј. који би давао *задовољавајућу војничку сарему целом нараштају способних 20-то годишњака*, а да се тиме не отерети државна финанција. Тај би се начин састојао у *редовном* војничком учењу у војничкој школи свију двасто-годишњака, којој би школи течај био мањи од године дана, и у годишњем повторном учењу старијег нараштаја.

7. Трајање војничког учења и деоба војске на класе.

Питање је сад: колико је времена најмање потребно, те да се војска довољно тактично спреми?

Ако се обратимо к војној организацији европских држава, коју смо напред излагали, онда ћемо видети, да је тамо тај најмањи рок између 4 и 9 месеци. Одиста ми смо видели, да прописи за аустријску и немачку (пруску) војску постоје, по којима се сва рекрутска и тактична школа

вежбања војске мора редовно да прође и неколико пута да повтори у течају 9 месеци за време прве године службе. У Данској и Шведској то најкраће време за потпуно вежбање протеже се 4—6 месеци. У Швајцарској пак оно није дуже од 5—8 недеља. С обзиром дакле на ове рокове вежбања, и с обзиром на то, што се по екзерцирним правилима иностране војске много времена троши на споредне ствари, које немају праве везе с бојевом спремом (као н. пр. „тихи корак", тесачни „темпови", разни парадни маршеви и т. д.), с обзиром дакле на обоје, ми смо мњења, да би *течај наше војничке школе од 4 месеца био довољан.* Према овом року морала би се — разуме се — и наша правила упростити, а цело учење да се подели на школе ограничене на прописно време.

Рекрутација из свију без разлике за војничку службу способних 20-то годишњака имала би се извршити сваке године у Марту месецу, да би се учење отпочело 1-ог Априла а свршило до 1-ог Августа. За то време морала би се проћи рекрутска школа и тактично вежбање с маневром у једној бригади завршити.

Овако изучени војници преводе се затим у војску I. класе, која се ради повторавања екзерцира, пуцања, логоровања или маневра скупља сваке године под јесен на 8 дана. Ради већих маневара за вежбања војске, а нарочито виших команданата, бивају сваке друге године скупови у кругу дивизија на 10 — 14 дана. У праву војску спадају сви српски грађани, способни за службу војничку, од навршене 20-те па до навршене 34-те године.

По свршетку 15-то годишње службе у првој класи војници се преводе на 10 година у II-гу класу (од 35. до 45. год.). Док су у овој класи војници сваке године излазе у Марту за време рекрутације на 1 дан у четне зборове ради смотре и гађања у нишан, а сваке друге године на

4 дана у јесен ради тактичног вежбања у батаљонима поред војске из I-ве класе.

После 45-те год војници из II-ге класе преводе се у резерву, у којој остају опет 10 год. т. ј. до навршетка 55. год. За време трајања службе у II-гој резерви војници се из почетка скупљају сваке године у јесен на 1 дан ради смотре и гађања у нишан.

Дакле крајње границе војничке обвезе и војничке службе у нас биле би 20. и 55. година. Те границе нису одвећ удаљене, јер знамо, да је у Римљана војничка обвеза трајала једнако од 17. до 60. год., а и сад у неким земљама између ових година траје војничка обвеза (кад је отачаство у опасности) за војске општег устанка (Landssturm)

Да објаснимо значај горње деобе војске на две класе и на резерву.

Готово све иностране војске деле се на три класе: на активну, која се непрестано находи под оружјем; на резерву, која се позиваље под заставу само на кратко време ради екзерцира (иначе се находи код куће); и на земаљску одбрану, која служи обично само за одбрану отачаства у пределима његових граница, а по некад се додаје и активној војсци. Резервна се војска придаје активној, чим се нареди мобилизација војске (спрема за рат); она ништа друго није но разлика између редовне војске у мирно и ратно доба, јер се та војска — кад није рат — из економних узрока при системи стајаће војске не може сва на окупу да држи. У неким земљама резерва је друкчије спремана и оружана — обично лошије; — но овака система није добра.

На резерву се ослања дејствујућа војска; за то резерва треба да је у свему изучена и наоружана као што је и стајаћа војска.

Наша II. класа војске била би у овом последњем смислу резерва за I.-ву класу. Изучена као и ова, ако не и више (почем дуже служи), а тако исто по могућности и наоружана, II. би класа

бяла једнаки саставни део војске с I-вом и овој би била свуда сигуран помагач.

Почем је резерва у овом смислу потребна само у ратно време, то би се деоба наше војске на две класе у мирно време чинила само ради олакшице народу, у даљем вршењу војничке обвезе, као што је из истих побуда и закон од 1860. и 61. год. усвојио садању поделу народне војске на две класе. Ми даље предлажемо, да се заведе и 3-ћа класа војске између 45. и 55. год., која би као резерва имала да поседне земљу и да је брани од упадања, кад би прве две класе као активна војска оперирале изван земље. Резерва би дакле за нас значила у једно време оно исто што значи „ландвер" и посадна трупа — (Besatzungstruppe) у другим земљама.

При опредељивању година службе за обе класе и у резерви ми смо се такође управљали према односају који за ту поделу постоји у јевроп-ским војскама, а имали смо и то на уму, да I. класа буде што снажнија. Из изложених организација у Јевропи може се уопште извести, да резерва (или допуњујућа) с посадном војском (или ландвером) износи од прилике толико исто или до $^3/_4$ дејствујуће војске, а то ће приближно бити и по нашој деоби. —

8. Бројна снага војске уопште.

Бројна снага неке војске уопште зависи од њене организације, од државне политике, од насељености земље и од финанције.

Ако је организација војске таква, да по њој за извесно време кроз војску прође већи број момака, онда је ту могуће имати у месту непрестано мање војника и опет за извесни број година изучити и спремити *већу* војску *о истом* трошку, него по другој организацији, по којој годишње мањи број пролази војничку службу. За објашњење овога рецимо: да једна омања земља има потребу у редовној војсци од 10,000 л., и да има сваке године од прилике толики исти број 20-то годишњака, који су способни за војску. Ако се ту уведе таква система војничке наставе, да се

призна 4 годишњи рок службе у месту као неопходно потребан, онда се у тако велику војску, од 60,000 способних 20-во годишњака, не ће више годишње од $^1/_4$ на службу узети, а $^3/_4$ или сасвим отпадају или се преводе у резерву, ландвер и т. д. У такој војсци онда има по $^1/_4$ момака од 20—21 — 23 и — 24. годишњег узраста и годишње се толико исто т. ј. највише до 15,000 отпушта као ислужени војници. При таквој системи на пр. после 10 год. држава би имала староуписаних око 125 хиљада (одбијајући дакле 25 хиљ. на умрле и пропале.) Ако се пак система упрости и усаврша тако, да је за службу довољно 1 година, онда ће годишње у војску ступати цео контигенат 20-то годишњака, и за 10 година било би око 500.000 староуписних т. ј. војске од изучених војника; дакле 4 пута више но у првом случају. Даље скраћивање рока службе не увећава број староуписних, већ се то скраћивање чини само из економних узрока, имајући по искуству могућности, да се и за краће време могу спремити ваљани војници.

Даље број војске зависи од политике државне. Велике и просветне земље, које нису у опасности од споља, немају потребе у великој војсци, мањ ако су одушевљене за освајањем, светском диктатуром, и ако желе да војском одржавају извесни притисак над својим народом. Државе освајачке и народи који силом хоће да владају над другим народима, да држе по градовима јаке гарнизоне, како би ове друге народе држали у потчињености, имају потребе у великој и стајаћој војсци. Најпосле велика војска треба и мањим народима, колико ради одржања њине независности, толико и ради осигурања њине будућности, кад би ова била у опасности, као што је то случај код наше отачбине.

Спрема и учење војске потребује велике материјалне жртве, па зато је њен број у таквој зависности од државних финанција. Војни буџет јевроски варира између $^1/_4$ и $^1/_3$ целог државног буџета; с овом сумом могу веће јевропске државе у мирно

време још да издржавају и обучавају војску, која не износи више од 1% целог становништва у земљи, — мање пак земље с подобним жртвама и по тој системи нису у стању да издржавају ни толико.

9. Величина српске војске.

Ово су општа посматрања о величини војске једне земље. Што се Србије тиче, то смо већ напред рекли, да је њен положај и политичан задатак такав, да она мора да има велику војску и да је *број ове раван броју свију за оружје способних Срба*, јер је по предању и закону у Србији сваки грађанин војник. Да се оволика војска може да спрема и издржава, потребно је, да се њена организација доведе у сагласност с финанцијом, а њено учење да се управи и ограничи само на ратне потребе.

Да видимо сад колика би наша војска могла да буде.

Попис људства од 1859. год. показује да је тада у Србији било 1,108.668 душа; по попису од 1866. год. овај се број подигао до 1,213.576; дакле у течају од 7 год. дана број душа у Србији увећао се за 104.908 душа, или просечно за 1 годину дана близу 15.000. После 1866. год. у Србији није чињен попис, али према наведеној размери годишњег прираштавања, можемо узети, да је за последњих 8 год. цео број душа у Србији порастао до *1,340.000* душа, у округлом броју. На овој цифри ми ћемо да оснивамо наше даље прорачуњавање.

Укупан број 20-то годишњих мушкараца колеба се, као што смо код јевропских држава видели, између 0·87% до 1% од целог броја душа у земљи. Ово колебање поглавито зависи од веће и мање разлике мушког и женског насељења. У нас, где је број мушкараца у приличној сразмери над бројем женскиња (око 213 мушкараца на 200 жена) можемо узети, да на 1,340.000 душа има 1% т. ј. 13.400 мушкараца, који су напунили 20-ту годину. Овај се проценат приближно слаже и с одношајем 20-то годишњака према целом броју

мушкараца у Швајцарској, где средње на 51 мушкарца долази један 20-то годишњак; јер према овом ми би на својих 690 000 мушкараца, сразмерно ономе од 1859. год., имали до 13.500 двадесето-годишњих момака. Дакле за Србију можемо узети да је број 20-то годишњака раван 1% од целокупног броја душа, а то, као што рекосмо, износи 13.400. Оволики би био уједно годишњи прираштај новајлија за нашу војску, кад би сви 20-то годишњаци способни били за војничку службу; али као што смо се напред уверити могли, знатан проценат од овог општег броја отпада због болести, телесних недостатака, веће или мање строгости прописа за примање рекрута, због неких изузетака из друштвених обзира и т. д. Уопште у јевропским земљама важи као правило, да је 50%, дакле тек половина, од целог броја годишњег прираштаја војно обвезаних момака способно за војничку службу, а друга половина да отпада као неспособна.

Где је мања насељеност, а војничка обвеза општа за све, ту су и правила о примању рекрута мање строга, но у великим државама, а нарочито што се тиче раста војничког. Тачна испитивања једне војничке комисије у Швајцарској показала су, да је од целог броја 20-то годишњака најмање 70% способних за војничку службу.*) Зато ако за нас узмемо, да су од целог броја годишњег прираштаја за војску $^2/_3$ способне (66%), а $^1/_3$ неспособна, то можемо бити уверени, да смо још испод праве границе способних рекрута.

Према овакоме одношају способних за војску 20-то годишњих момака, било би око 8.800 глава. Толики би дакле био број рекрута, које би Србија имала годишње да потпуно спреми за војску.

За опредељење броја способних за војничку службу, нараштаја старијег од 20. год., ми смо се послужали законом зависности ове способно-

*) Über Verbesserungen und Ersparnisse im eidgenössischen Wehrwesen, von J. Stämpfli, 1866. год.

сти од 20 година узраста, који смо закон најпре извели према датима за швајцарску војску. Према томе закону определили смо следећу таблицу броја војника у разном узрасту у округлим цифрама:

За депов (подмладак војске.)		За редовну војску.		За резервну војску.		За посаду (III. класа).		За последњи призив.	
године узраста	број глава	године узраста	број војника.	године узраста	број војника.	године узраста	број војника.	године узраста	број глава.
17	9.950;	20	8.800;	35	5.200;	45	4.130;	55	3.130;
18	9.530;	21	8.460;	36	5.060;	46	4.000;	56	3.030;
19	9.130;	22	8.130;	37	4.930;	47	3.900;	57	2.930;
		23	7.860;	38	4.800;	48	3.800;	58	2.800;
		24	7.530;	39	4.730;	49	3.730;	59	2.730.
		25	7.260;	40	4.600;	50	3.660;		
		26	7.000;	41	4.530;	51	3.560;		
		27	6.730;	42	4.400;	52	3.460;		
		28	6.500;	43	4.330;	53	3.330;		
		29	6.260;	44	4.260;	54	3.200;		
		30	6.000;						
		31	5.860;						
		32	5.660;						
		33	5.530;						
		34	5.330;						
Свега: 3,	28.610;	1 ,	102.910;	10,	46.840;	10,	36.770;	5,	14.620;

Дакле Србија има (најмање) способних за војску и то:

а. Уређене војске:

1., За редовну војску: 102.910 глава.
2., За резерву — — 46,840 „
3., За посаду — — — 36.770 „

Свега — — 186,520 глава.

б. Неуређене војске:

1., у депову: — — — 28,610 глава.
2., последњи призив — 14,620 „

Свега: 43,230 „

Свега редовне и нередовне војске: 229,750 глава.

Према овом рачуну Србија у крајњем случају имала би бар 230 000 војника способних да бране своју домовину. Ова цифра ни мало н је претерана, јер је у њу ушао тек 1 борац у го-

динама међу 20. и 50. на 8 душа целог становништва земаљског, а по тачној оцени више поменуте швајцарске комисије на $6^3/_4$ целог становништва долази један редован војник из класе од 20. до 50. год. — Придржавајући се ове швајцарске размере можемо узети, да би Србија у случају крајње опасности, кад би непријатељ у земљу продр'о, могла дићи на ноге силу од 250.000; дакле на $1/_4$ милиона бораца. И то, читаоче, још не би био општи устанак, кад се дигне „кука и мотика"; то је тек та крајња сила, за коју се држава још из раније има да брине, којој ваља да набави сву ратну спрему и да је према истој цифри има још у резерви! —

Прва класа наше народне војске по садашњем устројству износи на 99.000. Практика рекрутовања ове класе показала је, да се она попуњује људима од 20. до 35. године., и да се ретко тај предео прелази. По нашој горњој таблици нараштај способних за војничку службу између ових година износи на 102.000; дакле ова је цифра врло близу садашњој величини I. класе наше народне војске, — што је опет доказ да је наш рачун правилан и у осталим својим резултатима.

УНУТАРЊА ДЕОБА ВОЈСКЕ.

Основи деобе војске на родове оружја и стручности.

У ратовима људи су се свагда борили или *пешице* или јашећи на коњу. — служећи се при том или *ручним* *) или *метним* оружјем. Тако исто од најстаријих времена борба се водила или на отвореном пољу, или око *утврђених* места и

*) Ручним оружјем зовемо оно, којим се непријатељ на близу, на дохват руке, поражава као: сабља, копље, бајонет и т. д.; што се сада зове *хладно* оружје).

Метно је оружје, којим се непријатељ *бацањем* поражава на далеко, као што је: џилит стрела, машине за разбијање градова, или садашње *ватрено*: пушка и топ.

градова. У овој разноликости борења лежи први основ деобе војске на 4 рода оружја, и то на: *пешадију, коњицу, артилерију и инжинерију.* Даље сама нега, издржавање, учење и администровање војске у опште, изазвало је потребу још у другим разним војничким одељењима, као што су: санитетско, возарско, административно, техничко и т. д, која одељења образују разне војничке *стручности.*

Бројни односај родова оружја.

Како родови оружја тако и војничке стручности стоје по својој бројној величини у некој међусобној сразмери, која поглавито зависи од форме земљишта (да је ли н. пр. равно, бреговито и т. д.), од начина ратовања, богатства земље и непријатељске организације.

Пешадија је род оружја, који се најлакше набавља, спрема и издржава, који је способан за борбу на *сваком* земљишту, где се само борба може развити, и који уопште има главног удела на решење битке. Зато пешадија и јесте први и најглавнији род оружја, по ком се удешава величина осталих родова.

У јевропским војнама обично се пешадија дели на: *линијску, лаку* и *стрелце.* Овака деоба при садашњем развићу тактике и пешачком наоружању нема довољног оправдавања, јер се сад од пешадије уопште тражи: лакоћа, вештина у гађању и борење у расутом строју. У нас ова деоба пешадије не постоји.

Коњица много зависи од земљишта; у брђанским, — шумовитим и испресецаним пределима, — она готово нема никакове бојне вредности, и ограничава се само на стражарну и извидничку службу. У таким земљама коњица је у врло ограниченом броју (н. пр. *у Швајцарској* и Италији.) Тако исто коњица је односно слабија у земљама мање богатим, јер се она теже опрема и издржава, а тако исто слабија је у војскама, које су уређене више за одбрану земље, а не за спољне операције. Уопште величина коњице у јевропским

војскама колеба се у широким границама између $^1/_{15}$ и $^1/_7$ од величине пешадије.

Критичари последњих пруских ратова (од г. 1866. и 1870.) налазе, да је Аустрија у првом рату слаба била у коњици. Величина ове бејаше $^1/_{12}$ од пешадије. У последњем опет рату Пруска је имала сувише коњице, која износаше око $^1/_7$ од пешадије. Зато при садашњем наоружању за норму величине коњице може се узети $^1/_{10}$ од пешадије. Узимајући пак у оцену наше земљиште и наше богатство, као и односну величину коњице турске, можемо број коњице до $^1/_{12}$ од пешадије признати као довољан, као што је та сразмера приближно за нашу војску и усвојена.

Артилерија је уопште још више везана за земљиште, него и коњица, јер се не може да прође свуда с колима, куд се може на коњу. Али с друге стране на само дејство артилерије много је мање од уплива испресецано и бреговито земљиште, него што је то случај код коњице, код које је покретност први услов за дејство. Даље сагласним удешавањем калибра, преносних средстава (употребом брђанске артилерије), овај је род оружја (и што се своје подвижности тиче) сада мање везан за земљиште но пређе. По томе једно због ове олакшице у преносу и због мањег уплива земљишта на само дејство, као и с друге стране због јаког бојевог значаја овог рода оружја — како за напад тако још више за одбрану, — артилерија је приближно у свима земљама односно једнако заступљена.

Разлика може бити поглавито из економних узрока, јер је артилерија врло скуп материјал, који свакој земљи није лако набавити и издржавати. — При садањем наоружању може се узети као најбоља јачина артилерије $2^3/_4$ — $3^1/_2$ топа на хиљаду пешака и коњаника, и за сваки топ треба рачунати 20 коња и 25 људи.*) Из историје ра-

*) Организација артиљерии, академ. записки полк. Демјаненкова.

това дознаје се, да су нове војске (скоро састављене) обично употребљавале више артилерије, почем је познато, да ово оружје јако дејствује и на душевно расположење војника.

За нашу војску и наше прилике препоручили би бар 3 топа на хиљаду пешака и коњаника. У последње време и Русија је усвојила ову јачину артилерије не рачунајући ту још митраљезе

Служба артилерије у *опсадном парку* тако је различна од службе у пољу, да су последњих година — нарочито од последње војне — написане читаве књиге,*) у којима се доказује прека потреба, да се опсадна и градска артилерија организују са свим као засебан род оружја, јер се вели, да између ове и пољске артилерије осем балистике нема ничега заједничког. Ми нарочито обраћамо пажњу читалаца на ово, јер у нас многи држе, да нам не требају ссобите стручности за опсадну и градску артилерију и да ће пољски артилеристи то све знати и умети, кад потреба изазове на посао, који он иначе можда никада практиковао није.

Ми смо већ одавно били тога мњења, да опсадни парак треба благовремено организовати, како би се служба у њему стручно изучавала.

Величина опсадног парка и састав његов зависи од обима и јачине градова, који би се имали опсађивати. При опсади н. пр. Браиле Руси су имали 62 оруђа, при опсади Варне 76 оруђа, а при опсади Силистрије 96 топова. Ми јамачно не ћемо опсађивати веће градове, али ће сигурно сад непријатељ имати на градовима боље топове.

По најновијој организацији један руски опсадни парак има 400 оруђа (пола 24 фун. топова, а друга половина од пољских топова и мерзера). Русија ће имати два така парка, и један кавкаски од 100 оруђа. Наш би парак требало да има

*) Trennungsfrage bei der Artillerie und die Schäden der Organisation der preussischen Artillerie. 1371.

бар до 130 оруђа. (О калибрима проговорићемо доцније, кад станемо говорити о наоружању у опште).

Величина *инжинирских трупа* у јевропским војскама колеба се у широким пределима између 20—40 војника на 1000 пешака. Величина овог рода оружја уопште зависи од величине војске и од веће или мање изучености осталих родова оружја: да с. у рату сами помажу у подизању и рушењу заклона и препрека. У неким војскама видели смо, да се у свакој пешачкој чети по неколико људи вежбају пионирској служби; у најновије време уопште се свуда опажа тежња, да се пешадији дад што више од шанчевог алата, како би у бсју била што независнија, особито при садашњем наоружању, кад стрељачки родови находе велику употребу. Све ово води к ограничењу броја пионира. Остале шпецијалности инжинирских трупа, као: понтонири, сапери, минери, и телеграф, зависе још од војног театра (предела ратовања) и од могуће величине војевања око градова, што се приближно оцењује по искуству прећашњих војна и по непријатељској организацији.

Величина инжинирских трупа у нашој војсци односно већа је но у јевропским војскама; она износи преко 45 људи на 1000 пешака.

Бројна величина осталих струка у војсци зависи поглавито од величине ове, јер је њихов задатак: нега, издржавање, уопште администровање војске. Што пак није у свима војскама њихова односна јачина једнака, томе су други узроци.

Тако н. пр. величина *возарије* при даном терету много зависи од путова у земљи (комуникације) и од средстава за транспорт. Због ових узрока величина возарије и административних одељења у јевропским војскама колеба се у широким пределима између 40 и 80 људи на хиљаду пешака. Међутим број кола за транспорте много је одређенији и он износи 25—30 кола са запрегом од 2 и 4 коња. — Према овим бројевима

комора у нашој војсци несразмерно је велика, јер она одузима 187 људи на хиљаду пешака, дакле више но два пут највеће мере у Јевропи. Али ова се несразмерност даје одмах разумети, кад узмемо, да наша возарија (комора) преноси терете на коњима (на самару), а не на колима, као што је усвојено у јевропској војсци.

Да се дакле знатан број људи у комори, који сад прелази 14 хиљада, смањи на јевропску меру, и да се тиме увећају бојеви родови оружја, потребно би било, да се место коморџија (осем једног дела за брђанске пределе) усвоји возарија с колима. Тада би према пруском пропису*) потребно било за сваку чету, ескадрон и батерију по 1 багажна и 1 за хр.ну (маркетанска) кола с два коња. (Поред овог потребна су за сваки баталион по једна муниционa кола и лекарска кара; на сваки полк коњички по једна ковачница пољска (за поткиваче) и једна лекарска кара; за сваку батерију осим муниционих сандука по двоја кола за разни прибор и једна пољска ковачница; на сваку пионирску чету по 1 кола за копачки алат и једна кола с барутом; муниционе профијантске колоне, понтонски трен и т. д., с одговарајућим бројем кола према организацији тих делова).

Уређење *војно-санитетске* (лекарске) струке од великог је замашаја за успех ратног предузећа. Довољна нега лекарска не само што много олакшава распоредима главног заповедника за даље операције, него још више уздиже пожртвовање бораца, кад су ови напред уверени, да ће у случају болести и страдања од рана бити неговани и лечени као кад би били код куће, — ако не и боље. Зато војно лекарска струка заслужује особиту пажњу у општој организацији војске и она је у јевропским војскама више мање дошла до задовољавајућег уређења, — особито у земљама, које су у сопственим ратовима црпле искуство.

*) Heeres. Organisation v. Kummer.

Ми ћемо овде да изложимо основе организације ове струке усвојене за руску војску. Ти основи заслужују нашу пажњу, јер су они потекли из крвавог искуства, које је Русија изнела из кримске војне, кад је руска војска два пут више страдала с рђавог уређења санитета, него од непријатељских куршума.

По закону од 1870. год. на случај мобилизације војске рачуна се на свака 4 војника дејствујуће војске по једно шпиталско место (постеља). Ова су места подељена на *сталне* (војно-времене) и *покретне* болнице (шпиталье), и на дивизијске и полкове полу-болнице (лазарете).

Русија има 84 „војено-времених" болница; свака је болница намештена за 30 официра и 600 војника; дакле у свима овим непокретним болницама има 2.520 официрских и 50.400 војничких постеља, што чини свега 52.920 постеља. Покретних болница има 12; свака је болница за 12 официра и 320 војника; у свима дакле има места за 144 официра и 3.840 војника.

Број лекара за ове болнице прорачуњен је тако, да на сваки 60 војника долази 1. Према томе 1870. год. за сталне и покретне болнице било је свега 936 редовних и сврх тога 282 (дакле скоро $^1/_3$ од редовних) резервних лекара.

Дивизијске покретне болнице имају 6 официрских и 160 војничких постеља.

Рачунајући дакле и трупне лекаре код војске, при полу-болницама дивизија и полкова, Русија је поменуте године имала свега 2307 војних лекара, и још два пут толико лекарских и апотекарских помоћника („фелдшера"), 251 апотекара и 158 марвених лекара.

Дакле општи број војних лекара у Русији, — као и у другим већим јевропским војскама, као што смо у II. одељку видели, — износи 2 лекара на хиљаду војника дејствујуће војске.

По истом пропису од 1870. г. на сваког војника у дејствујућој војсци рачуна се по 2 *нормална завоја*. (На сваки завој иду: 4 аршина

широке повеске („бинта“), један и по аршин уске пантлике, $^1/_4$ аршина платна лаженог, $^1/_{10}$ фунте шарпије и 2 чиоде) По један завој на војника налази се непосредно код војске и у дивизионим лазаретима, а друга половина конплекта у непокретним болницама.*)

Како би се сад према оваким или овима сличним основима уредила наша војно-санитетска струка, то је ствар веће шпецијалности, у коју ми пресудно не намеравамо да се упуштамо. Без сумње је само то: да је и за нашу активну војску (I кл.) потребно, да има бар по 2 лекара на сваку хиљаду људи; — да се потребни материјал за завоје, лечење и постеље има бар по прорачуну израђен и да се благовремено постара за уређење непокретних и покретних болница, које би се имале уредити по захтевима хигијене и војне администрације.**)

Уређење *артилеријског парка* такође је од замашног значаја за војску, јер — без сумње — успех њеног дејства и напредовања стоји у врло тесној свези с нужном спремом бојеве муниције и благовременим поднашањем исте оперирајућој војсци. Основи уређења ове струке могу се у главном свести на ове тачке:

Артилеријски парак треба да има толико и такве муниције, колико је и какве је управо потребно оном делу војске, за који је парак одређен.

Паркови се уопште деле на непокретне, који се налазе на основи (базису) оперирајуће војске, и на покретне, који носе муницију за војску.

Обична је јединица артилеријског покретног

---

*) Војени зборник за 1871. год.

**) Стручно мњење о овој ствари може читалац сазнати из „војно-лекарских писама“ др. Владача Ђорђевића од 1872. год. Нама се само чини да је број павиљонских болница — који се тамо препоручује — велики, јер се без сумње бар пола болесника (лако рањених и лако болесних) лечи при трупи у покретним болницама, а укупан број мртвих и рањених, који је тамо одређен, вреди за све време рата, а не сваки дан у болници.

парка та, која је одређена за једну дивизију. Таква јединица (дивизиони парак) дели се још на одељења од 5—6 кола, која би по потреби могла ићи одвојено за којим мањим одредом из дивизије, који би добио какав самосталан задатак. Кад неколико дивизија заједно дејствују, онда се образује општи корпусни парак — паркова бригада — и дивизијски су паркови онда његови органски делови.

Величина дивизијског парка зависи од броја муниције прописаног на сваку пушку и топ, од величине кола, у којима се муниција (цебана) превози, као и од величине запреге.

Из искуства многих ратовања дознало се, да се на један топ дејствујуће војске утроши највише 250 метака. За то се и узимље овај број за потпуну спрему; (*Хартман* одређује 240 метака за тешке и 300 метака за лаке пољске топове); пола од тога броја возе батерије уза се у својим сандуцима (карама), а друга половина подељена је тако да $^1/_4$ долази у дивизионе (односно корпусне) а друга $^1/_4$ вози се у главном парку целе војске. Тако је исто подељена пешачка муниција, која се такође по ратном искуству рачуна као потпун парковски конплект у 120 фишека на пешачку и 40 фишека на коњичку пушку (поред фишека у пантруташу и у оним једним муниционим колима, што за сваким баталионом иду).

За оволику количину топовске и пешачке муниције треба да се у сталним магацинима налази бар спремљеног материјала за брзу израду муниције, којом би се попуњавао трошак из парка. У Русији је правило: да се за сваки топ има свега три пут толико муниције, колико може уза се да вози, а у Швајцарској је пропис: 400 метака свега на топ.

Даље сваки парак има особита кола за резервни прибор, пољску ковачницу, кола за прћаг, по 1 резервни лафет за сваку батерију и 10% резервних возара и коња за батерије.

У руској артилерији не додаје се парку резер-

ва у 10% коња и људи, почем за време рата тамо свака батерија добија пети вод као резервни за попуњавање пропалих људи и коња дејствујуће батерије.

Даље за одредбу броја кола у парку потребно је знати, да на једног коња из запреге може доћи: при запреги од 4 коња 325 ока, при запреги од 2 коња до 400 ока терета заједно у товару с колима. Почем се зна број муниције и њена тежина, која долази на једну војску, то се према свим овим податцима може лако да одреди величина целог парка. При том треба знати, да је запрега од 4 коња свагда боља у бојевом а од 2 коња у економном смислу.

У Пруској парак је одвојен за пешачку и за артилеријску муницију; први под именом пешачке муниц. колоне има 27, а други 24 кола.

ГЛАВА VI.

ВЕЛИЧИНА ПРОСТИХ И СЛОЖЕНИХ ОДЕЉЕЊА ВОЈСКЕ.

Родови оружја деле се на већа или мања одељења, а ова опет састављају се у сложена тела у некој извесној сразмери, која се одређује на основу ратног искуства, савремених захтева тактике и по неким местним условима саме земље.

Тактичне јединице.

Прво значајније одељење неког рода оружја, које у бој може самостално да изврши који тактични задатак, зове се *тактична јединица* тог рода оружја. Тактична се јединица још за време мира администрује, изучава и управља тако, како би у време рата што самосталније могла да дејствује.

Као основна тактична јединица у пешадије у последње време при савременом наоружању постала је *чета*. У првој бојници чета отпочиње борбу расипајући се поступно у стрељачки низ;

чета ојачава тај низ с ожесточењем борбе; чета у четничкој колони из друге бојнице (или потпоре) приступа с обореним бајонетом на јуриш и по успешном судару завлађује непријатељском позицијом. Таква је улога у боју тактичној јединици и зато ми чету сматрамо за такову. Има неких, који доказују, да при садањем начину развијања борбе чета не може да буде тактична јединица, јер је сувише слаба и да то код пешадије може бити само батаљон. Тако н. пр. доказује мајор *Шерф* у својој књизи: „тактика пешадије“;*) но његови докази нама се чине сувише измајсторисана, и нису нас могли да убеде, да чета у садашњем ратовању не врши тактичну улогу Он на прилику вели, да је борба солиднија, кад се једна чета цела напред развије, а друга чета иде за њом као потпора. Ми пак држимо, да је борба одсуднија, кад је пола чете у првој бојници расуто, а да друга половина за њом иде, једно зато, што четни командир *сам* управља и својом потпором и може је по својој увиђавности привући у прву линију, а друго што је по оваком распореду при једнаком броју чета *два пут* више четних командира у првој бојници, јер су они сва напред код прве расуте половине. Ми држимо да је успех више осигуран, што више четника непосредно рукују самом борбом, а после држимо, да је лакше и управљање самом четом, што је на краћем простору распростртa (колико испрва захвати пола чете) и што се у последњем моменту чете не измешају, јер свака у својим деловима добија потпору, а не у другој чети. По пређашњем линијским борењу пешадије да богме да није уопште тешко било управљати једним батаљионом, али кад је борба расута и кад се ватра стрељачка нема тако у власти, као што је плотунска, онда је изван сваке могућности, да се батаљион друкчије бори, него у четама под руковањем својих командира.

*) Тактика пешадије мајора Шерфа, превод генералштабног капетана Павла Ђорђевића 1873. год.

Отуда оно тврђење неких писаца, да седање борбе решавају — четни командири.*)

На ова наша разлагања можда ће читалац рећи: па зар није то најпосле свеједно: рачунали ми и даље баталион као основну тактичну јединицу или да усвојимо чету за такову, јер какав има *практичан* значај решење тако суптилног питања? На ово ми одговарамо, да је решење овог питања од немале важности, јер се тиме *јачина* чете знатно условљава. Док се на прилику баталион сматра као основна тактична јединица и док је чета била само административна јединица, дотле је деоба баталиона више зависила од уобичајености и економних узрока. Ту је било одступања у широким пределима од 4 до 8 чета на баталион, а свака чета од 100—250 људи. У данашње пак време, кад чета игра тако важну улогу у самом бою, и кад се она јавља не само као административа већ и као тактична јединица, свуда, где је она била бројно слаба, осећа се потреба да се ојача и да се брзо доведе на величину од 200—250 људи. И тако се онда баталион не ће моћи по вољи да *дели* на веће или мање чете, већ се може *састављати* из више или мање чета, које већ имају одређену јачину. Дакле на тај начин баталион постаје *сложена* тактична јединица.

У нас је јачина чете у народној војсци од 200 људи, заједно с нижим чиновима. То је тамам згодна величина, како у погледу на командовање тако и према нашем земљишту.

Величина баталиона, као сложене тактичне јединице, треба да је толика да се пре сукоба с њиме, лако може на бојишту маневровати, и да је при том у власти једног човека. Та је величина такође практиком одмерена и она се према месним приликама колеба између 600 и 1000 људи, а најбоља је од 7—800 људи; дакле тело саста-

*) Значај чете као тактичне јединице признаје и Драгомиров у својој „тактики“ и Богославски у својим: „Taktische Folgerungen“ итд.

вљено из 3—4 чете. Величина нашег батаљона заузима средину између ових граница и он је састављен из 4 чете. *) Така величина и састав одговарају захтевима ратног искуства.

Даље, неколико батаљона, састављени под једну команду, чине тактичну јединицу вишег реда као *полк* или *бригаду*. У већем делу јевроп-ских војска постоје обе ове више јединице, има-јући тада бригаду састављену из 2—3 полка, а негде опет бригаде су непосредно састављене из батаљона, као н. пр. у Швајцарској и у нај-ле народне војске. Међу тим у тактичном смислу није толико важно, хоће ли се батаљони саста-вљати најпре у полкове или непосредно у бри-гаде, него је важно, у којем броју да се саставе у већа тела, којима непосредно може управљати један виши официр. Ако дакле с гледишта *непо-средног* командовања узмемо састав више батаљи-она, онда ћемо у свију војска без разлике видети, да та виша сложена јединица не износи више од 3—4 батаљона, па био то полк (цели или само активни) или полубригада. Према томе садашњи састав наших бригада од 4—5 батаљона сувише је велики; такав је састав велики за непосредну команду у јевропским војскама, а камо ли за нас, који немамо тог ратног искуства, нити такве мирне војне практике, као што је имају на страни. Зато смо тога мњења, да се за нашу војску усвоји као сложена виша јединица *полк* од 3 ба-таљона; за време рата сваки би полк добио још 4-ти батаљон као допуну. Данашња бригадна дeоба, која одговара административној деоби зе-мље, има такође војно административни и наста-

*) Под упливом савременог наоружања измењена је и тактика самога боја. Батаљонске јуришне колоне сад су изашле из употребе; чета у својој колони иде на јуриш. Због тога дакле што више нису од потребе јуришне колоне, за које је била потребна дeоба батаљона на полубатаљионе, неки разложно докажују, да батаљион буде из три чете. („Schweizer. Militär-Zeitung, 1872. бр. 1.)

вни значај, и зато се може ради ове цељи задржати, докле горња деоба постоји; али за састав већих сложених тела били би мњења, да важи само полк и од полка да не буде веће пешачке јединице. Још ближе узроке овоме навешћемо ниже, кад будемо говорили о саставу дивизије.

За тактичну јединицу артилерије призната је *батерија* од 6—8 топова. Ова је величина одмерена на основу ратног искуства, које је посведочило, да у таком броју на једну тачку наперени топови могу имати одсудног значаја на решење битке, а међу тим администровање, обучавање и командовање батеријом од 6, највише 8 топова, још може савлађивати један човек, који њоме управља.

Услед тога, што у неким земљама, као у Русији и Аустрији, још постоје батерије од 8 топова, а у већем делу осталих држава овај је број сведен на 6 оруђа, често се водио спор о преимућству једног или другог састава. Тако се доказивало, да батерија од 8 топова има ту превагу, што је јача у борби против 6-то топовне батерије; што се при деоби на полу-батерије водови не цепају; што је свака полу-батерија још доста снажна, да се аташира (изашиље) за важнија предузећа, где би се иначе морала батерија употребити, и најпосле што је односно јевтиније издржавање, јер пада на више топова. Батерија пак од 6 топова лакша је за управљање, лакше маневрује на бојном пољу и удобнија је као саставни део дивизијске артилерије, јер ова имајући 18—24 топа лако се дели у 3 или 4 батерије, док у првом случају могуће је — у целом броју — тек формација од 3 батерије.

У нас је усвојен састав батерије од 6 топова, који је нарочито за наше прилике бољи од састава од 8 топова, јер скупоћа администрације при народној војсци није од уплива, а лакше управљање за наше људе и лакше маневровање

по нашем пределу још више захтевају да батерија не буде гломозна.

Друго веће артилеријско тело, то је виша тактична јединица, која улази у састав једне дивизије. Таква је виша јединица: артилеријски полк, одељење или бригада, и састоји се из 3—4 батерије. У Русији арт. бригада састоји се из 3 батерије од 8 топова и 1 батерије митраљеза; у Пруској артил. одељење има 4 батерије. У опште величина ове јединице зависи од броја топова, што на једну дивизију долазе. До сада у нас не постоји већа артилер. јединица од батерије, а каква и колика би требала да буде, казаћемо доцније.

У неким великим земљама постоје још већа артил. тела од полка, и она представљају највећу арт. јединицу и артилерију једног војног кора под именом артил. регименте, бригаде или дивизије. За нас ова формација у мирно доба нема значаја, а у рату дивизијска и резервна артилерија могу се комбиновати како потреба буде захтевала.

Као код састава артилеријских тела постоји и код коњице иста поступност. Овде је тактична јединица *ескадрон,* коме је величина по искуству ратном оцењена од 120—170 простих војника. Управљање и маневровање с једним ескадроном у толико је теже од прва два рода оружја, што је дејство коњице једино у *брзом покрету,* — јер коњица стојећи на месту не може да произведе јуриш, — а њено дејство главно се у томе и састоји. С тога је бројна јачина ескадрона мања, него што је то код тактичних јединица осталих родова оружја. Она даље много зависи и од месности, јер у равним земљама — као у Русији и у Пруској — ескадрони износе 170 односно 150 људи, а у Швајцарској они нису већи од 100 коњаника.

У нас је јачина ескадрона од 126 простих коњаника, — дакле средина између крајњих предела, и то одговара нашим приликама и нашем земљишту. У осталом за нас ескадрон и од 120

људи (без нижих старешина) још не би био сувише мален.

Веће тактично тело код коњице јесте полк од 4—6 ескадрона. То је обично сразмера коњице, што на једну дивизију долази. За нас је пробитачнији састав од 4 ескадрона, јер ми имамо сразмерно мање коњице, и за командовање је удеснији полк од ове јачине.

Осем полка у вел. јевропским војскама постоје коњичке дивизије, састављене од неколико коњаничких полкова, који представљају корпусну или резервну коњицу. Такав састав у миру за нас нема вредности, а у рату се могу из полкова према потреби састављати и већа одељења.

Стратегијске јединице.

Као што су тактичне јединице појединих родова оружја таква војна тела, која су способна да у самом *боју* извршују нарочите *тактичне* задатке, тако за постигнуће разних *ратних* цељи служе стратегијска тела, која су састављена из разних родова оружја у некој извесној размери, која се оцењује према разним приликама данога момента. — Но почем су те ратне прилике тако разноврсне, да се под једну општу формулу не могу да подведу, то и не би могуће било још у мирном времену имати нека стратегијска тела комбинована (састављена) у *извесној* непроменљивој сразмери. Ми смо истина напред навели неке основе, по којима се удешава одношај разних родова оружја, али ти основи важе уопште у организацији целе војске, а не за разне ратне прилике Међу тим да би се још у миру разни родова оружја научили на узајмну радњу, и да би се више старешине упознали с управом и командовањем такве сложене радње, усвојена су готово свуда већа стратегијска тела с одређеним саставом, који се у рату може и променити. Такво је тело *војна дивизија*.

Дивизија је у више ратних прилика права вој-

сна, која је способна за самостално решење стратегијских задатака, јер има на расположењу разних родова оружја. Величина њена, као и састав, зависи прво од општих основа војне организације, а после од начина ратовања, од земљишта и способности у ратовању. Јевропске дивизије у опште износе 9—12.000 људи. Овако велике дивизије, још с додатком коњице и артилерије, Бријалмон сматра за сувише тешке, а нарочито за мање земље. За потврђење свога мњења он наводи, како су се свагда с коришћу употребљавале мале дивизије. У Фридриха великог биле су бригаде по 3.200 људи. Наполеон је имао дивизије од 3500—7000 љ., врло ретко 8—10.000. Радецког дивизије биле су од 7—8 баталиона са 6—7 хиљада људи. У кримском рату франц. дивизије биле су око 6065 људи, а енглеске око 3600 људи. 1859. год. француске дивизије беху 6.400—8.700 људи.*) На основу ових (историјских) података Бријалмон предлаже, да се белгијске дивизије од 12 баталиона сведу на 10 и да у сваком баталиону буде по 864 човека.

Ми смо у првом делу видели, како римске легије као основна стратегијска тела, нису биле веће од 3—5 хиљада људи, а у нашим ратовима с Турцима војводе су обично предводиле војску мању од легије.

На основу свега овог за нашу војску ми не би препоручили дивизије никако веће од 8—9 баталиона.

Како је у нас војска подељена по окрузима, то би у сваком округу била бригада, и ако не као стратегијско већ ако административно састављено тело, у коме би се сложено учење могло вршити. Због тога дивизије би се морале ређе сазивати у миру ради те цељи.

У неким јевропским војскама постоји од дивизије још веће стратегијско тело, а то је *војни кор.*

---

*) Etudes sur l' organisation des armè es par Brialmond стр. 167.

Кор се обично састоји из 2 – 3 војне дивизије, с нарочитом својом (пређе „резервном“) артилеријом и коњицом. Састав једног војног кора одговара општим основима организације целе војске, јер то тело у рату дејствује више самостално, као каква војска (армија). У многим пак земљама ова највиша стратегијска јединица у мирно време и не постоји, већ се склапа за време мобилизације на случај рата, — или се војске (армије) састављају непосредно из дивизија с резервама. Овај последњи начин држимо да је нарочито за мале земље пробитачан, па га зато и за нас препоручујемо.

ОСНОВИ ДЕОБЕ У ВОЈСЦИ НА СТАРИЈЕ И МЛАЂЕ.

Да се постигне извесна циљ у рату потребна је највећа сагласност у покретима и радњи како појединих војника тако и читавих одељења. Да се дође до ове сагласности, војска се управља по извесној *тактици*, о чему се старају нарочита лица, која за то имају потребне спреме и способности.

Дакле у потреби што веће сагласности и хармоније у свакој војној радњи лежи основа деобе: на *потчињене*, који непосредно извршују радње, и на *старешине*, који управљају и дају такт самој радњи.

У патријархалном начину војевања, кад је тактика била још у повоју, довољна је била лична одважност појединаца, па да се постигне сагласност при сукобу с непријатељем; јер је маса људи у опасности вазда ишла за онима који су се као најодважнији пред њу истицали. Зато се у стара времена и није могло старешинство друкчије да заслужи, већ личном храброшћу. Што се временом више усавршавала војна тактика и наоружање, тим се више осећала потреба, да се војска за бој мора још у мирно доба спремити и изучити. Отуда је постала потреба за старешинама, не само да воде и управљају војском у бою, већ да је тактично образују, спремају и администрују. Уопште у *бојевом* смислу задатак

је старешина: образовање војске и управљање ове по извесним правилима, која су поцрпљена из ратног искуства.

Старешине као наставници и командири.

Према овом двогубом задатку старешине су у војсци или као наставници или као управљачи (командири). По системи стајаће војске, где су и војници и старешине непрестано под оружјем, настава и управа војске нераздвојно је у рукама једних људи. Они, који су позвани да војску воде и да њом управљају, кад се на бој крене, дужни су да се у миру и о њеној настави и својој спреми старају т. ј. да је „екзерцирају". Напротив по системи свеопште народне одбране, кад се војска у мирно време не држи непрестано под оружјем, настава и управа војске — као два одвојена предмета — често се и врше одвојено; са наставом и спремом војске ваља се непрекидно бавити, а командовање с војском траје само кратко време, на учевним зборовима и у ратном походу. Зато су у првом случају старешине као наставници и администратори непрестано у војничкој служби, а у другом јављају се на такову кад и остала војска.

Ступњи старешинства

Ступњи старешинства одговарају наставној, административној и тактичној деоби војске. Узимајући десетину (секцију, одељење) као најмањи војни део, а дивизију као највеће тело, биле би ове поступности у командовању: *1. одељење; 2. полувод; 3. вод; 4. чета; 5. батаљон; 6. полк* и *7. дивизија*. Овој деоби војске одговарајући ступни код војних старешина ишли би овако: 1. каплар (десетар), 2. поднаредник (двaесник, двaестар), 3. наредник (барјактар), 4. поручик (водник), 5. капетан (чегник), 6. мајор (командир) 7. полковник (команданат) и 8. војвода. Друге ступње (чинове) и класе, као неодговарајуће деоби војске, требало би изоставити, јер би се онда војна јерархија упростила, а што је главно старешине би се одвикавале, да у честом ванднрању гледе *цељ* своје службе, као што је јако случај по дојакошњој многоступној јерархији. Ступњи до на-

редника зову се обично *нижи чинови* (*подофицирски*), а већи *виши чинови* (*официрски*).

Односаји старешина.

Јерархични односаји старешина иду у оној потчињеној поступности, као што се односе више побројани делови војске међу собом. У томе је основ целе војне дисциплине; (јер регулисати односај старешински у војсци и зовемо војном дисциплином).

Ми смо више казали, да по системи народне војске старешине бивају на служби стално и привремено; али односај старешински у војсци остаје сталан за све, јер је основ дисциплине постојан. Зато с овог гледишта, војне старешине, чим су на скупу при својим деловима војске, имају одговарајуће своме чину равне односе (другим речма: дисциплинарну власт и дужност), били они иначе од сталне или привремене службе. Према томе ми држимо, да је противно основима дисциплине оно наређење од прошле године, којим је дато право сваком (дакле и најмлађем) окружном официру, као наставнику, да може по команди и више од себе старешине у народној војсци да казни. Старешине од сталне службе, који се искључно посвећавају војничкој науци и вештини, имају преимућства у специјалним службама, производству, већем командовању, али у дисциплинарном односу све старешине морају према чину да су равни. Државна плата и друга чиновничка преимућства *сталних* старешина само је награда за њихову сталну службу, јер се они другим чим не могу занимати, — у свему другом старешине сталне и привремене (т. ј. официри и старешине народне војске) треба према војсци да имају једнака права. Наравно да ће се већим образовањем старешина народне војске та једнакост још боље осетити.

Бројни односај старешина.

Број старешина у опште стоји у тесној свези с величином војске и с деобом њеном на потчињене и веће команде. Величина опет ових делова зависи, као што смо рекли, и од могућности лаког учења и управе. Ово се пак оцењује путем

практике и дугог војничког искуства. Уопште у европским војскама може се узети: да на хиљаду дејствујуће војске долази 24—30 старешина виших (официра), а на једног вишег старешину долази око 3 нижа (подофицирска) чина. Број старешина у нашој народној војсци одговара потпуно овим размерама. Имамо само додати, да за млађе војске, које се у опште мање екзерцирају, треба тежити већој размери старешина, јер су управ они душа војсци. Број сталних старешина (официра) у нас зависи од величине постојаног кадра за наставу војника и будућих старешина, од дневне потребе за администрацију и друге војн. заводе. (О томе ћемо говорити доцније).

Спрема војничка и војних старешина.

а. Основна војничка школа.

Напред смо казали, да рок стајаће војне службе у нас треба свести на 4 месеца тако како би се за то време могао војнички изучити и спремити цео способан нараштај 20-то годишњака и својевољаца (који би били у годинама између 17.—20., јер старији су већ војници). Ми смо потпуно убеђени, да је то још довољан рок, да се од новајлије не само рекрут него и војник може спремити у довољној мери, нарочито што ће се и доцније такови скупљати сваке године на повторна вежбања. Али наравно онда би требало одиста касарне у в. школе претворити; даље војничка правила и план наставе и екзерцира тако израдити, да се за тако кратко време може постићи жељени резултат.

б., Школа подофицирска (аспирантска.)

Како који нараштај прође основу школу, онда се према његовој величини одаберу по извесним својствима понајбољи, (дајући првенство писменим и својевољцима), који се затим даље уче практично и теоријско још читаву годину дана. Почем су дужности старешина много веће од простог војника, то је за старешине потребна и већа спрема, тим пре што од њихова знања или незнања зависи често судба стотинама других. Последња 4 месеца нарочито би се вежбали при обучавању новог нараштаја, који би после њих ступио — рекрутован — био, вршећи при том ду-

жности нижих и виших чинова према свом рангу. По свршетку течаја добио би се потпун комплект старешина за онај нараштај, који је једновршњак с њима. Ово велимо само ради рачуна; иначе нараштаји могу доцније измешани бити. Они би из школе изашли са ступњима (чиновима) према успеху од десетара до водника.

И тако не ће бити потребно, да се држи заради учења сталан кадар подофицира, јер ће ове дужности да врше они који свршавају подофицирску школу, за једно лето једни, до године други и т. д.

в., Виша војн. (официрска) школа.

Најбољи од нижих чинова, који су горњу школу свршили, превели би се у потребном броју у вишу војничку школу, из које би излазили људи с темељним и стручним војничким знањем, као сталне старешине (официри) за војску. Почем се у ту школу рекрутују момци, који су најбоље свршили војно-основну и подофицирску школу, и у које највише рачунамо ђаке који су у војску као својевољци ступили, свршивши пре тога бар гимназију или реалку, онда је за ту школу рок од 3 године потпуно довољан. Та ће школа годишње давати толико официра, колико је потребно за стални кадар војске, о ком ћемо говорити ниже. Ако би број својевољаца био већи, него што је потребно да се у вишу школу прими, онда ће се остали после избора (по рангу успеха) отпустити по свршетку подофицирске школе као старешине (официри) народне војске.

г., Повторне и шпецијалне школе за старешине.

За вишу војну школу рекли смо да је рок од 3 године довољан; за то што држимо, да се у школи војничке науке треба да предају у општим начелима, и што ни једна школа не даје такво коначно знање, да човеку после не треба ништа да учи. Тек после школе треба сваки своје знање непрестано да допуњује и да га шпецијалише. То може постићи нешто сам пратећи војничку књижевност, а нешто нарочитим курзовима и војничким беседама, који се тога ради у извесно време године на неколико недеља или месеци сазивају. Војничка предавања (conference

militaire) нарочито су јако распрострањена у Швајцарској и Белгији, и она знатно не само допуњују школско знање, него у опште и одржавају ово знање на савременој висини ратне вештине. Зато смо ми са свим тог мњења, да се таке периодичне шпецијалне школе и војн. предавања и у нас стално заведу.

Ми би могли да изложимо подробан план екзерцирања војника и учења у свима споменутим школама, али за сад излажемо пут обучавања војника и старешина у начелу, а кад би ово нашло практичног одзива, онда не би изостале и потребне појединости.

Произвођење за војн. стално старешине (наставнике).

Из преднаведеног може се видети, да нико не може бити сталан војни старешина (официр), који најпре није прошао све три војничке школе, узимајући првенствено ђаке — својевољце. На овај начин ми би имали војнички наставнички персонал (официрски кадар) једнако васпитан и једнако изучен, а главно је што би се временом изгладила сада постојећа диференција између официра школованих и „касараца", која је диференција увек била убитачна по дух и војничку дужност у официрском кору. По нашем је уверењу велики недостатак у нашој дојакошњој организацији, што се официрски кор једновремено рекрутовао на два разна начина: из касарне наредницима и из војне академије. Људи, који су разним путовима дошли до исте цељи, морају и у даљем раду и животу да имају више или мање разне погледе на разне задатке своје службе. У интересу дакле једнакости и велике узајмности, која је међу војн. старешинама нарочито потребна, треба да се усвоји само један начин спремања за официре. Војничка наука и војн. потребе тако су сад развијене, да их сама касарна није у стању да подмирује. Сама пак војн. школа, без просте војничке службе и практике, дајући високопарна знања, удаљује се често од праве потребе и што је најгоре развија „јункерство", противно српском демократском духу. Зато горња система

школовања, коју ми предлажемо, има у свему преимућство над дојакошњим разностручним рекрутовањем официра. Најпосле *једнако* васпитање и учење за *једнака* опредељења (службе) увиђавна су и за све друге грађанске гране, па се тако и практикују. Сад се законом тражи за учитеље, свештенике, судије, адвокате, инџинире, лекаре и т. д. да морају бити: свршени педагози, богослови, правници, техничари и т. д. Време је дакле да се и за војне наставнике тражи, да спрашавају своју стручну школу.

Даље напредовање у више чинове.

Војне старешине производе се у више чинове само по потреби службе и по избору. Периодична официрска предавања с решавањем разних задатака могла би заменити садање официрске испите, јер би се из ових предавања и практичне службе боље могла оценити способност официра. Ограничење година службе у једном чину треба сасвим да изостане, из два важна узрока: прво што би се омладини, у које је и већа енергија, дало више полета и уплива на важним местима*), а друго што би се избегле садашње штетне претензије на ванцирања оних лица, која неку годину више послуже у ком чину, него што би то према пропису морало да буде. Такав старешина истина и даље *служи*, — шта више можда и „поштено свој тајин заслужује“, — али за то готово ништа *не ради*; „не вреди у овој земљи, да се више ради, него што заповеде, јер је рок одслужен, а ванцирања нема“ — тако многи после јадикују,

*) Бријалмон такође препоручује, да се отвара каријера младости, енергији и интелигенцији, јер, вели, свагда ће надмоћнија бити она војска, где су такове старешине. За пример наводи победоносне ђенерале прве франц. републике: *Дезе* од 28 год. био је дивиз. ђенерал, такође *Жуберт* од 29 г., *Шампионет* од 27 г., *Лекурб* од 35 г., *Масена* од 37 г., *Клебер* 39 г., *Пишегри* у 32 г. командовао је рајнском војском; *Марсо* у 22 г. командовао је запад. војском, *Хош* у 25 г. војском мозелском; *Наполеон* у 27 г. бејаше врхов. заповедник италијанске војске и т. д. (Organisation des armées).

а служба се врши тек као под морање. Зато ми предлажемо, да се законом не прописује рок службе у једном чину. Године службе узимале би се у обзир само при осталим једнаким условима за произвођење.

Истина изборна система произвођења, без обзира на године службе, даје могућности великим злоупотребама, унапређујући љубимце и креатуре, као што се то доказало у Шпанији, и због чега је та система тамо напуштена; али да овога не буде (или бар да је тога у врло ограниченом броју) треба производити: *1*, само на упражњена места, и 2, по испитима повторних курсева и кондујити службе, које треба да је јавно за све официре. Кад има могућности, да се злоупотреба изнесе на јавност и да се докаже, онда је мања вероватност, да се такова може десити.

ГЛАВА VII.

НАОРУЖАЊЕ ВОЈСКЕ.

а., Пешадија.

Озадне пушке већ су свуда усвојене. Начин пуњења с металним фишецима тако је прост и удобан, да је руковање с пушком постало много лакше, и брзина се пуцања знатно увећала. Али последњи ратови показали су, да за успех боја није толико значајна брзина пуцања, колико тачност погађања; у општем резултату показало се, да се из једне озадне пушке у једном боју средње не избаци више метака, но што је пређе било код глатких пушака. Добитак је опет велики у брзини пуњења, јер се пушка у сваком тренутку може имати приправна.

Но почем је тачност погађања главно код пушке, то су гледали, како ће то код озадних пушака што више уздигнути. Ово се тек у главном могло да постигне код цеви с мањим ка-

либром, него што је до тада постојао, јер су се код ових цеви с коришћу могли применити извесни балистични захтеви (да се на јединицу површине попречног пресека куршума узме што више олова). Зато је потребно било не само мењати систему (оне које се с пред пуне на озадне), већ су се морале правити са свим нове пушке с тесним цевима (од 10—11 м. м). Преправљене пушке ширег калибра признате су свуда за прелазно наоружање; и пре увођења озадњаче извесно је било преимућство тесних пушака, јер је то Швајцарска доказала; али свака је држава после пораза Аустрије г. 1866. хтела што пре да има озадне пушке, а ово је најбрже и најјевтиније било остварити претварањем старих пушака. Упоредно оружајући се овако преправљеним пушкама чињени су свуда велики опити с пушкама сасвим новим; појавило се сијасет разних система, које су се опет све у томе слагале, што су имале цеви малог калибра. Такав је калибар дакле свуда готово усвојен за *нормално* наоружање и у многим се земљама то већ и остварило.

Наше садање озадне пушке спадају дакле у ред прелазног наоружања; за *нормално* наоружање мора се усвојити нова озадна система с малим калибром. У садање време избор учинити није никако тешко, јер има више образаца, који су осведочени као добри. Новим пушкама имала би се наоружати што скорије активна прве класе, коју рачунамо на 60 хиљада пешака; остатак од прве класе као допуна активе остала би с Шибодовим остругушама, а Гринове би се предале резерви. Питање о новом наоружању ми сматрамо за врло журно, јер је оно одавно у Јевроии решено, а у нас још није решено ни питање о новој системи, коју би имали усвојити. За мање војске особито је важно да имају на време добро и савремено оружје. Швајцарска и Белгија у томе се одликују, јер прва има за сву војску малокалибарне пушке, — за активу још магазин-карабиљ; белгијска пак народна гарда (војска) наору-

жана је новим врло добрим пушкама Конблена. Србија до 1870. год. такође није у томе изостајала, али последњих година у том погледу учинила је непојмљиву паузу. Да је још пре 4 год. с питањем о претварању старих пушака решено питање о новом мало-калибарном обрасцу, до сад би без великог напрезања могли да имамо бар пола активе наоружане савременим најбољим пушкама.

Наоружање коњице.

У смотрењу наоружања коњица се досад у већем делу држава делила на: *драгуне*, у којих је дуга пушка главно оружје, на *улане* с копљима и на *хусаре* само са сабљама. С већим усавршавањем пешачког ватреног оружја, важност драгуна све већма расте, јер и коњица има у неколико на расположењу преимућства ватрене борбе, а нарочито што савршено пешачко наоружање све већма отежава борбу коњице у маси и упућује је такође на чаркацијску, извидничку и патролску службу, као што је специјално био задатак драгуна и Козака. За нашу коњицу морамо признати, да јој је такође ово главни ратни задатак, и зато морамо желети, да поред сабље буде наоружана још кратким магазинским шишанама, које морају бити малог калибра, а привремено могле би се за ову цељ употребити кратке белгијске пушке, што се у арсеналу находе.

Наоружање артилерије, а., пољске.

Пређе, док су у пољској војни били у употреби само глатки топови, пољска је артилерија имала два калибра: 6фунт. и 12фунтовски, јер само калибар шесто-фунташа у више ратних прилика није имао довољно рушеће дејство, нарочито против тврд х заклона. Кад је доцније уведена олучна артилерија, опет се задржала по старом обичају за пољску артилерију два калибра, и ако у томе више није било никакве нужде, почем су олучни 4фунт. топови даљином терања и разрушавајућом силом надмашавали и 12фунт. глатке топове. Очевидно је било, да је 4фунт. калибар (или мало јачи од овога) могао да буде јединствен за пољску артилерију, а што се тако

није десило, то је само узрок конкуренција између разних држава. Француска је прва увела олучну артилерију задржав поред 4фунт. и 12 фун. калибар; — Пруска је затим одмах усвојила 6фун. озадни топ, а доцније за коничку и дивизиону артилерију (да би добила што већу подвижност) усвоји 4фунт. калибар. Аустрија желећи да има јачи калибар и од Пруске усвоји поред 4фунт. још 8фунт. топ, а Русија опет, да би свима артилеријама пркосила, уведе поред 4фунт. још 9фунт. топ. Дакле и јачина калибра једнако бејаше удешавана према могућем непријатељском наоружању.

У нас су такође задржата у пољској артилерији, и ако не два калибра, а оно два оруђа, која пуцају, с *разном* муницијом. То је већ толико као да су и два калибра. Ова двојственост оруђа у нашој артилерији није последица конкуренције са суседним артилеријама, јер је лаки 4 фун. слабији од свију пољских топова у другим артилеријама, већ је последица једно са стране финанцијске наше слабости, а друго са стране присиљавајућих политичких околности, које су нам налагале да у што скоријем времену нашу артилерију наоружамо. Ово журно ма односно и слабије наоружање оправдали су доцнији успеси наше спољне политике, јер се тада с одважношћу могло потргнути питање о градовима т. ј. да се градови добију, имајући за леђима, макар и привидно, добро наоружану војску.

Али као што је задатак нашег наоружања озбиљна борба, а не само демонштрација, то не треба да изгубимо из вида, у каквом се стању исто налази у нашег познатог непријатеља. У последње време Турска је за своју пољску артилерију усвојила озадне челичне топове пруске системе; још 1872. год. она је из једне немачке фабрике кренула наручбину у 150 четворофунтова и 50 комада 6фун. топова. То су дакле калибри с којима би се наши имали мерити. Имајући то на уму морамо желети, да се у нашој артилерији

повиси број тежих пољских топова на толико, да се бар из активне војске (I. класе) лаки 4фун. изведу из употребе. Садашњи наши 4фунтови тешки спадају у врло добре пољске топове. Кад би таквих имали у нужној сразмери према јачини наше војске, онда — бар за дуго — не би имали потребе да мењамо систему артилерије; али почем ћемо ових топова имати још односно у врло малом броју, то остатак треба да комплектирамо новим топовима озадне системе, задржавајући бронзу као топовски метал. — Какав треба да буде овај топ? Каквог калибра? Какав треба да му је најјачи метак, да се добије што већа почетна брзина (положност ватре)? Каква да је смеша метала, да без квара може топ да издржава велико пуњење? и т. д. То су питања на дневном реду, која је техничка артилерија негде сасвим, а негде у неколико расправила. Док се та питања у нас не реше, ми остајемо при постојећем материјалу; на њега ми морамо да рачунамо; само више старања да обратимо на практична вежбања, нарочито на гађање у нишан, па можемо без зебње бити уверени, да је наше наоружање још тако, да војну због тога не морамо избегавати, кад би нас ова којим случајем снашла.

6., брдска артилерија.

При увођењу олучне артилерије у нас покојни ђенерал *Благнавац* — који беспорно бејаше један од најделатељнијих наших артилериста — придржавао се у главном ових правила: *јединство калибра, простота и лакоћа материјала*. Прво и друго правило важно је зарад мобилизације војске и брзог снабдевања артилерија с муницијом, а треће је ради веће подвижности на маршу и при маневровању на бојном пољу. Питање је сад, да ли и у колико наша артилерија одговара овим захтевима?

Узевши за себе пољску артилерију, ми видимо, као што мало пре приметисмо, да јединство калибра би у колико не олакшава снабдевање батерија с муницијом; лаки и тешки топ поред

једнакости у калибру имају разну муницију, којом се не могу мењати нити позајмљивати. (У крајњем случају могло би се и ово донекле допустити, почем су топови једнако наолучени, али онда би нуждно било, да се још направе по једне таблице пуцања за лаку односно тешку артилерију, чим би се пуцање још сложенијим учинило). Дакле јединство калибра без јединства муниције нема значаја.

Простота материјала такође има свој практичан значај, кад се односи на један особити род артилерије, који има засебне задатке у рату, а не толико на артилерију у опште. Простота нашег материјала у томе што имамо један 4фун. топ за брђанске и пољске лаке батерије не доноси никакве важне користи, а има ту велику незгоду, што је тим топом наша брђанска артилерија уопште јако оптерећена, не узимајући још у рачун, што никако није подешена према издржљивости наших домаћих коња. Много би дакле корисније било, да се ту одступило од простоте материјала и да је за брђанску артилерију усвојен лакши ма и другог калибра топ, као што је на прилику аустријски 3фун. брдски. Брђанска артилерија, дејствујући са свим на одвојеном театру ратном, не може да рачуна на конплектовање своје муниције из пољских батерија; зато такове мора имати при себи, а тада ова може бити различна од пољске артилерије.

С тога при будућем преображају наше артилерије треба да да имамо у виду ту слабу страну наших брдских топова. Остављајући ове лаким резервним батеријама могло би се одмах приступити к поступном увођењу нових брдских топова, било по системи аустријских, или 3фун. оздних руских, или да се пројектује сасвим ново оруђе. Док се та реформа не изврши, потребно би било, да се с постојећим брдским материјалом чине практична вежбања по бреговитим пределима у што већој мери, и да им се придаду 4фун. горски мерзери или као трећи водови у батерији или у засебним батеријама. Ови мерзери, пројектовани управо за

четничку војну, у таком случају могли би да дејствују и с муницијом брдских топова, јер су и за те гранате таблице израђене, а на диоптру поправка се даје брзо уочити. Тим би се начином доста допринело подвижности брдске артилерије, јер су мерзери од ових много лакши, а и даљина пуцања за брђанске пределе код њих сасвим је задовољавајућа.

в., опсадна артилерија.

Наоружање опсадне артилерије зависи од јачине наоружања непријатељских градова, а такође и од путног саобраћаја тог предела, у коме се утврђена места налазе. У својим операцијама према Турској наша би војска имала да опсађује градове, који нису јачи већ пре слабији од оних које је Русија 1828. и 1829. опсађивала. (У тадашњим својим ратовима Руси су највише употребили топова под Силистријом, т. ј. 96). Осем градова имали би сигурно да опсађујемо ушанчене кланце, планинске тврђаве и „блокхаузе“ (дрвене куле,-брвнаре-,карауле).

Зато би наш парак морао имати и довољне силе и веће лакоће за транспортовање по врлетнијим местима. Руски опсадни парак на Кавказу састављен је само из 9фун. и 4фун. топова и ½ пудовних глатких мерзера. Остали њихов парак има половину 24фун. озадн. топова, а друга су половина пољски топови и опсадни мерзери.

Наш опсадни парак, за који смо рекли да буде од 130 оруђа, требало би поделити на *тешки* и *лаки*, како би се сваки за се, а и заједно употребити могли. Последњи би нарочито био за брђанске пределе.

Тешки парак могао би имати 80 оруђа овог калибра:

Топова:	24фун. свадних градских од бронзе нових	18	комада.
„	12фун. олучних — — — — — — — — —	10	„
„	16 с. м. глатких хаубица — — — — — —	8	„
Мерзера:	24фун. свадних — — — — — — — — —	12	„
„	12фун. олучних спред пунећих се с бомбама	18	„
„	25фун. глатких. — — — — — — — — —	6	„
„	4фун. горских — — — — — — — — —	8	„
		80	комада.

Лаки би парак имао 50 оруђа овог калибра:

Топова:	12фун. олучних — — — — — — —	12 комада
„	4фун. пољских тешких — — —	12 (из опсад. војске)
Мерзера:	12фун. олучних гор. хаубица — —	18 комада
„	4фун. горских — — — — — — —	8 „
		50 комада.

Осем овог уређеног парка имали би још *резервни* парак, који се по потреби држи припрaван у материјалу за ојачање горњих; он би се састојао из:

24фунт. озадних дугих преправљених од старих, који су уједно градски	14 комада
24фунт. мерзера озадних	14 „
12фунт. мерзера — — — — — — —	колико буде и
16 с. м. глатких хаубица — — —	колико буде.

Такво наоружање опсадног парка држимо да би било довољно. Осем 24фун. кратког озадног топа и равног калибра мерзера, које треба одмах у израду узети, остала се оруђа налазе у нас у готовности. Лаки парак имао би и то преимућство, да за 4 разна оруђа служе само 2 разне муниције, а то је за пренос и снабдевање врло удобно, јер за 12фун. и 4фун. гранате постоје мунициони сандуци за ношење на коњима.

При опсади Силистрије Руси су доста страдали од ручних мерзера, из којих су Турци бацали гранате у оближње траншеје. Побуђени тим искуством Руси су доцније и за свој опсадни парак усвојили 3фунт. глатке мерзере, које је лако било по траншејама преносити. Зато смо и минашем пројектираном парку додали нешто 4фун. горских мерзера, који на близу могу да убацују и да се лако по траншејама преносе. Пруси за ову цељ још и сад лију нове глатке 6фунт. мерзере.

У нормалан састав руског и пруског опсадног парка улази 24фун. тот као главно оруђе. И ако смо уверени, да наоружање с овако великим калибром знатно кошта и јако увећава транспортна средства (до 20 муниц. кола на топ), опет ми овај калибар предлажемо као нормалан

и за нас, само с кратком цеви. Због економије могли би се најпосле задовољити и с 12 оваких топова у место 18., а да се остали број замени с 12фун. озадним новим, почем и онако старих много нема.

На сваки опсадни топ треба рачунати 6—700 метака, а на сваки опсадни мерзер 4—500.

На сваку опсадну батерију, од 4—8 оруђа, треба да буде један командир од сталних старешина (официр), а на свака 2 топа по 1 старешина од војске (из народа); на сваки топ бар 3 артилеристе, — остала послуга може бити из пешадије.

Даље појединости о спреми опсадног парка стоје у тесној свези са значајем и положајем опсађујућег града; и то се такође при мобилизацији мора имати све у приправности. Но о томе постоје већ из искуства поцрпљена правила, па зато више овде о томе не ћемо да говоримо.

Примећавамо још, да се тешки и лаки парак ради администрације и обучавања дели на батерије и одељења (полкове) и размешта се по градовима, служећи у једно као градска артилерија, али при самој опсади та деоба не ће имати свагда значаја, јер распоред. величина и састав батерија тада ће се једино управљати према тврдињи у опсади, њеном наоружању и начину вођења саме опсаде.

Наоружање градова.

Као што се ваља спремити за нападање непријатељских градова, тако је исто потребно побринути се за потпуно и савршено наоружање својих градова и утврђених места, јер колико год ми желимо да предузмемо иницијативу у рату, те да сами изађемо као нападачи, толико ће исто и непријатељ имати таке тежње и може се десити да ћемо бити принуђени на обранбену војну. Било би издајство и варварство у таким приликама отворити непријатељу земљу широм, па се повлачити у збегове и шуме (ове смо већ знатно проредили), а оставити куће и питома поља да непријатељ по њима жари и пали. Ако је тако

морало да буде, док смо још били оголела турска раја, кад је догорело до ноката, и кад се Србин није бојао „ни међа ни вука, јер су Турци гори од међа“, те је бегао у планине и гудуре, то слободна Србија не може тако равнодушна да буде према знојем и муком стеченом унутрашњем благостању, и зато треба за одбрану да се још више постара, него што је то досада чињено; јер ко је готов за одбрану, тај тек са слободним срцем може и да напада.

Нама је жао, што овај део не можемо да обрадимо онако опширно као што смо то желели и као што смо обећали (приликом штампања огласа за ову књигу) под насловом: *Одбрана земаљска помоћу утврђења* Измењене околности у нашем положају спречиле, да прибавимо за ово најнужнији материјал. Зато се овде ограничавамо само на неке примедбе.

Наши градови лежећи дуж северне водене границе немају готово никаквог значаја за операције према Турској; они су важили за Турску као утврђене тачке и депови на операционој бази спрам Аустрије.

У војни с Турском ти би нам градови служили највише против могуће диверзије уз Дунаво за упад у Србију са северне границе. Ту би диверзију Турска заштићавала са својом дунавском флотилом, која пре 2 године није имала више од 3 оклопне шајке и неколико мањих лађица. Против овако јаке флотиле, где су шајке обложене гвозденим оклопом од 3 палца дебљине, довољно би било имати на обалске батерији у Кладову или Сипу озадне 24 фунт. топове као највеће калибре; јер овим топом по чињеним опширним опитима у Енглеској може се да пробија оклопница, на којој гвоздени оклоп не би био дебљи од 4”. Оклопнице с дебљим гвожђем јамачно Турска не би на наше обале изашиљала, јер такве мучно да би могле, због своје тежине Бердап прегазити, почем и ове шајке, с оклопом од 3”, газе у воду већ за 5 стопа дубоко. Ако би случајно Мађарска своју флотилу

ставила Турској на расположење, то би на обалама горњег Дунава, нарочито на београдском граду, морали имати и од 8" озадни топ, јер су мађарске шајке обложене оклопом од 4½", а такав се рахат прогањује тек с овако моћним калибром. Зато би нужно било на бедемима доњег града у Београду имати не више од два овака топа израђена по француској системи, и четири 24фун. бронзана озадњака; први су од ливеног гвожђа, па зато и ако уступају у трајашности Круповим челичњацима, они су 5 пута јевтинији од челичних (т. ј. један такав франц. топ стаје до 9.000 франака, а Круповски 52.000 франака).*) На батерији у Сипу и Кладову пак довољно би било по толико исто имати 24фун. озадних топова од бронзе, који се у нас могу у свему да израде.

Осем ових највећих калибара олучних топова у наоружање градова улазе још сви други калибри нове и старе системе, јер је одбрана на разним фронтовима и разним батеријама врло различна тако, да ту корисне употребе налази и мали ручни мерзер и највећи Пексановски гвоздењак. Ту је потребна само вештина, да се целисходно сваки топ и свака система размести и употреби при одбрани. Неки наши артилеристе држе, да при општем увођењу олучних топова треба сасвим прелити глатке топове и њихову муницију. На сваки начин овакав је строги суд бар сувише рано изречен и био би за сад преступ послушати такав савет.

За наоружање руских градова постојало је ово правило: од свега броја оруђа 52% да буду олучни топови (24фун. = 8%; 12фун. = 34%; 4фун. = 10%); 28% глатки топови (12фунт. 13%; 24фун. кубуса = 7% и бомбини топови, (кумбаре?) = 8%); мерзери 20% (2 пуда и ½ пуда).

У најновије време ова је размера у нечем измењена у толико, што је знатно увећан број мерзера на рачун глатких топова; по томе ће

*) Über Moderne Artillerie von Eschenbacher 1872. г.

нормално наоружање руских градова бити: 50% олучн. топова, 20% глатких топова и 30% мерзера, куда се још не рачунају ручни 3фун. мерзери, јер се они дају у неодређеној сразмери.

Узевши у рачун, да нас не ће описаћивати такав непријатељ какав може Русију, могло би поднети за нормално наоружање наших утврђења да од целог броја топова буде пола олучних а пола глатких, (т. је по 35%,) с 30% мерзера. У корист глатких топова ми говоримо само у колико их имало буде у готовности, а никако да се *нови* лију (осем глатких 25фун. мерзера.)

Број оруђа уопште на каквој тврђави треба да је толики, да на сваки 12 – 20 метара ватрене линије (с траверзом на 2 или 1 топ) дође по 1 комад. Даље на сваки топ треба рачунати по 3 топџије; (наравно топови који дођу у употребу добијају осталу послугу с других фронтова, који су изван напада.) На свако оруђе треба рачунати толико муниције колико је речено за опсадни парк.

Посаду по градовима, кад се ови објаве на војну ногу, обдржаваће III. класа војске, т. ј. она најстарија од 45.—55. год. У Белгији за посаду 8 градова (међу којима је Анвер I-га реда) рачуна се 40.000 војника. Наша посадна војска износи 36.000.

Знајући нацрт градова и утврђених позиција може се лако определити величина укупног градског наоружања. Ми смо желели, да тај предмет подробније изложимо, али као што напоменусмо, недостаје нам главнији материјал помоћу ког би могли извести сталне закључке. Овде ћемо само још нешто приметити.

Одбрана земље помоћу утврђења може да буде на два начина: или да се уласци у земљу вештачким начином затворе и бране, па да се тако продирање у земљу спречи, — или да се у унутрашњости земље на најважнијим местима подигну утврђени логори и тврђаве, којима би се војска бранила, док јој споља не би каква помоћ придошла, те да сама предузме наступне операције. Првим се начином осигурава земља, која држи да је у стању свагда пренети војну на неприја-

тељево земљиште, а другим се осигуравају оне земље, које се у главном ограничавају на одбрану своје независности. Истина да ћемо ми ваздa тежити да у војни с нашим непријатељем сами ugрабимо иницијативу, и да с главном силом продремо у његову област, пре него што би нам он то могао спречити; али тај план може и не испасти за руком; може непријатељ где год продрети и у наше крајеве; — па чим ћемо да му спречимо, да се по земљи лако не рашири? На саму војску у отвореном пољу не можемо да рачунамо, јер непријатељ може лако да има и повише војске; дакле морамо и у земљи да имамо таквих вештачких грађевина, под закриљем којих би се војска могла дуже да држи и да спречи непријатељу продирање у земљу, докле не би каква нова унутарња или спољна помоћ притекла. У колико се досад у нас на одбрани земље радило, могло би се закључити, да се у нас само замишљало на операцију ван граница и да су ове главно осигуране. Зато се радило само на неким привременим утврђењима, која би заграђивала уласке у земљу. Не дајући искључно преимућство ни оној другој системи, која је у Белгији усвојена, ми опет држимо, да је у исто време с пограничним ушанчавањем требало у унутрашности обележити и трасирати бар најважније тачке за утврђивање; тако би се за толико година до сад бар нешто од самих утврђења привело у дело, почем су се и иначе чешће подизали разни шанчеви ради вежбања, али који немају никакве свезе са земаљском одбраном.

Ми рекосмо, какво треба да је главно наоружање прибрежних батерија у 3 наше дунавске тврђаве (од којих на Сипу још не постоји). Остала оруђа која се тамо находе, као и из других градова, треба скинути и наместити на утврђења, која се тек имају провизорно подићи. Положај ових нових утврђења зависи од положаја наше могуће операционе основице (базе), а правац ове опет од правца главних операционих линија. Непосредна циљ наших операција била је и биће што

скорији савез с Црном Гором; до те се цељи долази најкраћим путем, који везује срце Србије с њеном сестром, а тај иде преко Сенице. Томе правцу природна је основица дуж Мораве ослањајући се источно на Делиград, а западно на Пожегу. Друга је наша непосредна цељ окупација Босне, а тој цељи води најкраћи пут од Крагујевца у Сарајево; *привремена* основа за ову операцију, дакле ослањајући се левим крилом о Пожегу, ишла би преко Ваљева на Шабац к природном ослонцу Сави. Овим положајем основице обележен је значај крилних позиција на Делиграду и Шапцу (Мишару) и централне (савезне) у Пожези. Даље због топографског положаја на тој бази врло су важне тачке за утврђења: Крушевац, Карановац, и Ваљево; тачке за авангардне тврђаве: у Алексинцу, Ивањици и Лешници, — затим главне резерве у Крагујевцу и за одбрану долине и прелаза Мораве Варварин и Ћуприја. Београд, као престоница и последње склониште војске, треба да је утврђени логор првог реда. С источне стране улазак у Србију браниће се на самом Тимоку, и према томе би се дуж те реке утврђења подигла да упадање у земљу до крајности бране. У другој линији на случај пада Крајине затварају продирање у Србију утврђени кланци и теснаци омољских планина.

ГЛАВА VIII.

БУДУЋЕ ВОЈНИЧКО ВАСПИТАЊЕ МЛАДЕЖИ.

Досадања система војничке обвезе, која је у већини земаља владала, није захтевала од сваког грађанина да је бранилац отачаства, па зато се ни где није држава ни старала, да *сваког* спреми за такав позив. За њене цељи сматрало се довољно, ако се односно незнатан број грађана привуче у војничку службу, па зато се о том односно незнатном броју, који је коцком или слободним уписом у војску дошао, бринуло, да се брзо накнадним обучавањем дотера за војника. Али од како је војничка обвеза по-

стала општа безузетна грађанска дужност, од тада ее све више и више увиђа потреба, да овој општој обвези треба да одговара и *опште војничко васпитање;* другим речма увиђа се нецељисходност, ако се војничко образовање буде одвајало од грађанског, с којим оно треба да хармонише. По општој војничкој обвези јасна је ствар: да је сваки новорођени грађанин уједно и будући бранилац отачаства, а то по старој конскрипционој системи није морало да буде. Зато кад се држава путем грађанског образовања стара — (или бар треба да се на првом месту стара) — да сваком младом свом грађанину (на основу опште обвезе школовања) прибави што већу суму знања, да га што више успособи да буде од користи себи и ближњима (друштву), указав му на главне резултате савремене науке, — онда је без сумње дужност државе, да се тако исто постара и за телесни развитак и ратну вештину њених будућих бранилаца. Тако радећи држава би н. пр. у 20.годишњим момцима имала дорасле и спремне грађане не само за вршење права и дужности мирног но и ратног времена. По дојакошњој војничкој организацији и начину васпитања човек од својих 20 год. тек ће почети да се учи — и то обично више година — како ће да брани она права и оне слободе које је већ почео да ужива; он мора тек да се учи тако простим стварима као што су: војна стајања, маршираља (ходања), постројавања итд., а ово је све за младићску памет много схватљивије и удесније, него за одраслог човека

О васпитању омладине ево шта вели полковник *Рустов*, један од највреднијих војничких писаца:*) Васпитавање младежи треба да се хармонично развија у ова три правца: *знањственом* (научном), *моралном и телесном.*

Одвојено војничко васпитавање од грађан-

*) Die Militairschule von Rûstow.

ског свагда је било људима од штете, и упрек многим замршајима у друштву. Зато се та двојственост мора напустити у интересу општег напретка. Само за стручне војн. старешине, којима је потребно и шпецијално знање, постојаће шпецијална предавања (курсови).

Свакој грађанској школи врло је лако додати војничку наставу, која би прву управо доцуњавала и пријатном је чинила. Ово се нарочито препоручује за земље, које имају народну војску, јер таким земљама ни мало није од потребе, да војнике спремају по школама као какве семинаристе.

Телесно вежбање и војничка гимнастика треба да је за децу обвезна, чим у школу ступе, проводећи у овој од 6. или 7. до 12. године. Деца се у последњем узрасту могу да вежбају и с примерним оружјем. Почем већи део с 12. год. свршава своје школовање, то је од потребе, да се доцније младићи до 15. и 16. године у повторним (недељним) школама утврђују у знању, које су из школе изнели и да се даље вежбају војничком зекциру, руковању с правим оружјем и гађању у нишан. Средње и више школе могле би дати узгред и сва потребна знања за старешине у војсци.

То су у главном основи за будуће војничко васпитање омладине. Као што смо раније једном напоменули, овако *ошште* војничко васпитање претпоставља и општу грађанску наставу деце. Такво што још нигде потпуно не постоји у свету, и ми смо нарочито далеко од тога. Али за тим треба да се тежи, јер највиша цељ друштвена и не може да буде друга но да сваком свом члану, — кога само природа није наказала, — даде могућности, да себи осигура благостање, а то се даје постићи јавном наставом, која је у стању да човека уздигне до свесног сазнавања својих правих потреба и најцељисходнијег начина како да их подмирује.

То је лепо, рећиће ко, али има ли могућно-

ети држана, да при садањим својим изворима остварн васпитање целог једног нараштаја? На то одговарамо: да при садашњој системи школовања нацело није могуће не само имати материјалних средстава за остварење свеопштег образовања, већ — што је најгоре — садање образовање не би довело до жељене цели, као што је то данас познато свакоме у Србији.

Да се дође до остварења општег образовања омладине мора се у основи утврдити: даје *настава по самој себи продуктивна, т. ј. да је непремено у свези с каквим корисним радом.* Даље да је настава подељена тако, да се о њој брине фамилија до 7. год.; од 7. до 12. општина у основним школама; од 12. до 16. срез или округ у повторним (недељним) земљеделским и занатлијским школама, и од 16. до 20. да се брине држава, у колико је њој од потребе за разне њене гране, ради саме науке и за наставнике више речених школа. Свезивањем наставе с корисном радњом, која бар од 10-те године може да буде у толико производна, колико је за школско издржавање потребно, даље поделом терета око васпитања према узрасту и цељи, даје се остварити опште грађанско васпитање, а с овим без икаквог особитог труда лако је сложити и војничко.

У нас се већ од више година говори, да се преустрој садања система народног образовања т. ј. просветна струка. Желети је, да нова система верно обухвати све потребе и дужности будућег српског грађанина, не изузимајући и војничке; тако васпитана једна генерација не би доцније имала нужде, да се искључиво и за дуго време спрема само за ратну службу; сваки би момак по достижењу грађанског пунолетства био већ спреманне само да се користи правима и слободом грађанском, већ и да је брани и од сваке опасности осигурава.

Док не дорасте така генерација, — а до тог времена можда ће се сигурно по задуго чекати, — ми препоручујемо организацију војске, за коју смо главне основе изложили у овој књизи

ДЕО IV.

—

ГЛАВА IX.

ПРИМЕНА ОСНОВНИХ НАЧЕЛА ОРГАНИЗАЦИЈЕ.

У предидућем одељку ми смо изложили главне основе војне организације за Србију. Сад ћемо у овом последњем одељку да видимо унутарњи склоп и распоред наше војске према тим основима и да изложимо, колико ће издржавање такве војске стати државу. Финанцијска страна овог питања од великог је замашаја; војна организација мора да стоји у свези с богатством земље, иначе ма како она изгледала дивно, не би имала никаквог практичног значаја, почем се не би могла да оствари. Напред изложена начела ми ћемо примењивати на класу између 20. и 35. г., која ће, као што смо видели, износити на 102.910 љ. Како овај број близу подилази величини садање наше стајаће и народне војске у I-вој класи, то се лако може учинити и бројно упоређење између обе организације.

А. УНУТАРЊА ДЕОБА И САСТАВ ВОЈСКЕ.

Редовна војска.

Цела наша редовна војска у округлој цифри од 100.000 љ. дели се на 9 војних дивизија. Према томе за мобилизацију, администровање и учење Србија би била подељена на 9 војних округа. Војничка администрација у окрузима миого ће бити олакшана, ако се доведе у сагласност с опште-административном деобом наше земље; а

то би најлакше било кад би се место садањих округа земља поделила на 9 војводства, која би дообa одговарала војним и грађанским потребама.

Састав једне дивизије био би овај:

3	пука пешадије с 9 баталиона по 760 људи чини	6840	бораца.
1	пук коњице од 4 ескадрона „ 146 „ „	584	„
1	„ артилерије од 4 батерије „ 150 људи и једне градске чете од 126 људи чини	726	„
2	чете инжинерије — — — — — по 128 људи „	256	„
2	чете болничара — — — — — „ 117 „ „	234	„
1	чета радничка — — — — — — — — — — —	150	„
1	чета професјантска — — — — — — — — — —	150	„
1	ескадрон возарије од 6 водова — — — — — —	180	„
	Свега:	9.120	глава
	с — —	24	топа.

Свака дивизија има још за попуњавање губитка у рату ове попуњавајуће трупе:

9	чета пешадије (на сваки дејствујући баталион 1 чета)	1710 људи
1	ескадрон коњице (за сваки дејствујући ескадрон 1 вод)	144 чов.
1	батерија без топова	150 људи
1	вод инжинерије	26 „
	Свега:	2030 људи.

Дакле укупна дивизија има:

Активне трупе:	9.120 војника,
Попуњујуће трупе:	2.030 „
Свега:	11.150 војника.

Према овом саставу дивизије сваки би в. округ (војводство) требало поделити на 9 срезова тако да сваки срез даје:

1 баталион активне пешадије,
1 батерију или ескадрон,
1 чету осталих трупа,
1 чету попуњујуће војске.

У свих 9 дивизија редовне војске биће дакле свега оволико и оваквих делова:

а. Активна војска.

27	пукова пешадије с 81 баталионом чини	61.560	бораца
9	„ коњице с 36 ескадрона . . .	5.256	„
9	„ артилер. с 36 батер. и 9 град чета	6.534	„
18	чета инжиниерије	2.304	„
18	„ болничарских	2.106	људи
9	„ радничких	1.350	„
9	„ професјантских	1.350	„
9	ескадрона возарије	1 610	„
	корпусни трен, — телеграф и пошта. .	1.000	„
	Свега: — —	83.000	глава и
		216	топова.

6. Попуњујућа Војска.

81	попуњујућа	чета	15.390 војника
9	попуњујућих	ескадрона . . .	1.296 „
9	„	батерија	1.350 „
9	„	водова инжинерије	234 „
		Свега:	18.270 војника

Редовне војске свега: 101.350.

Као што смо у последњем делу видели, број 20.годишњака способних за војничку службу износи 8800; узмимо округлу цифру од 8000 момака, које треба пропустити кроз касарну т. ј. кроз војничку службу, у којој би се имали у течају од 4 мес. да науче екзерциру и војничкој служби.

Учевна дивизија.

Овај број 20-годишњака, рачунећи ту и својевољце (младиће испод 20 год.), у целости својој износи величину једне дивизије, коју ћемо назвати *учевном дивизијом*; та дивизија састављена би била из ових војничких делова и родова оружја:

9 батал. пешака по 656 војника (у 3 пука)	5.904	војника
4 ескадрона коњице по 136 војника (1 пук)	544	„
4 батерије и једна градска чета од 124 в. (1 пук)	620	„
2 чете инжинер. (1 чета пионира, 1 чета понтон.)	256	„
2 чете болничара — — — — — — — —	202	„
1 чета лабораториста — — — — — — —	102	„
1 чета занатлијска — — — — — — — —	120	„
1 „ професијантска — — — — — — — —	132	„
1 ескадрон возарије (дивиз. парк) — — —	120	„
Свега:	8.000 пр. вој.	

Сваки војни округ рекрутује по 1 батализон пешадије, а сви округи сразмерно рекрутују остале родове оружја. Коњанике ваља рекрутовати заједно с коњима као код Козака, а држава даје коњску опрему.

У сваком војн. округу постоји штаб с потпуним кадром једног батализона за обучавање пешака рекрута. Осем тога у оним војн. округима, где се обучавају остали родови, постоје потпуни официрски кадри који њиховој величини одгова-

рају; а у месту централне управе постоји још штаб учевне дивизије с полковим штабовима пешадије, коњице и артилерије.

Старешинski и наставнички personal.

Величина старешинског кадра у свима овим штабовима и командама оволика је:

а,. *о ф и ц и р а:*

1.	За дивизиски штаб — — — — — —	3	официра
2.	„ пет полкових штабова — — — —	10	„
3.	„ 9 баталионих штабова (уједно штабови војн. округа с кадром (по 18 оф.)	162	„
4	„ 4 ескадрона по 5 — — — — — —	20	„
5.	„ 4 батерије по 4 и град. чету 3 —	19	„
6.	„ 2 чете инжинерије са штабом —	12	„
7.	„ болничаре (ту су и болнич. комесари)	10	„
8.	„ лабораторце — — — — — — —	3	„
9.	„ санатлије (ту су и магационари) —	4	„
10.	„ профијант. чету (ту су и проф. комес.)	4	„
11.	„ возарију (парк) — — — — — —	3	„
	Свега:	250	„
	За војно министарство, артилер. и градску управу — — — — — — — — —	30	„
	Свега:	280	официра.

Дакле број официра би од прилике толики, као што је сада.

Примедба. Ађутанти владаоца долазе у састав штабова и војног министарства.

б., *Лекара војних* и марвених (18+12)... 30

в., *Наредника-кадета* („портопе-фенрих“)*) по четама место наредника и заступају официре... 100.

г., *Цивилних чиновника* (у које спадају и војни писари) узима се према потреби на дуже или краће време (за време зборова.)

д., Коња за 4 батерије и возарију..... 300.

У течају прва 3 месеца сви се делови учевне дивизије уче одвојено по војним окрузима; само последњег четвртог месеца искупља се цела дивизија на место, које одреди виша власт и ту се млада војска вежба полковом екзерциру, —

*) То су кандидати за официре, који по свршетку више в. школе од 3 год. у фронту чекају даље унапређење.

сложеној радњи сва 3 рода оружја, логорној и патролској служби, гађању у нишан, маневрима и т. д., (све с користовањем месности.)

Подофицирска школа.

Кад истече рок службе од 4 месеца (течај војн. учења), тада се војници отпуштају својим кућама бројећи се сваки свом војном округу у одговарајућу дивизију. Од целог броја ових изучених двасто-годишњака задржава се само онолики број од најбољих (рачунећи најпре својевољце), колико је потребно за попуњење подофицирских места у деловима учевне дивизије. Ти кандидати за војничке старешине уче се даље 8 месеци пролазећи курс подофицирске школе, — а кад се изврши нова рекрутација 20. год. новака, онда се отправљају у разне своје војне округе, те тамо при батаљионим и другим школама врше поднаредничке дужности, а такође и официрске у чети под надзором официра наставника.

Према величини учевне дивизије и њеном горњем саставу подофицирска би школа имала овај број нижих чинова:

600 пешачких нижих чинова — 1 баталион,
80 артилериста („фајерверкера“) — 1 бат. (ту су и возарски),
60 коњаничких нижих чинова — $^1/_2$ ескадрон (дивизион),
30 инжинирских чинова — 1 вод.
20 болничара („фелдшера“) — 1 вод.
20 административне трупе — 1 вод.

Свега: 800 нижих чинова т. ј. $^1/_{10}$ од целог броја војника у учевној дивизији.

Ова подофицирска школа налази се у месту централне управе. Осем теоријског учења она се непрестано екзерцира практично; зато је и подељена на означене тактичне јединице и водове. У одсуству учевне дивизије та школа даје почасну дворску стражу и уједно је гарда владаочева. Све остале службе по стражама и гарнизонима треба да се сведу на минимум и да се нешто отправљају најмљеним послужитељима и инвалидима.

Наставнички кадар за подофицирску школу узимље се из општег кадра учевне дивизије; што преко овог претекне, то при штабовима војних округа (дивизијским) врши дужности наставничке

и административне. Дакле преко овог броја оптег кадра, што напред определисмо, нема потребе за новим чиновима; јер из овог истог кадра официри су предавачи и у вишој (официрској) војничкој школи и поновним курсовима.

У одсуству учевне дивизије официрски кадар био би тако подељен, да на сваки војни округ дође:

3 за дивизијски штаб,
12 за три пешачка полк. штаба с наставницима,
2 „ коњички штаб,
2 „ артилеријски штаб,
1 инжињерски официр,
1 профијант комесар (администратор),
3 за штаб резервне војске.

Свега: 24 официра.

Дакле на 9 војничких округа долази свега 216, а при војном министарству и подофицирској школи остаје 64 официра.

Трајање војничке наставе (службе).

Из овога распореда времена учења излази, да би сваки војник — новајлија — учио се непрекидно 120 дана, а сваки десети т. ј. подофицири (који су управ душа војске) уче се непрекидно практично у школи 16 месеци, (последња 4 месеца при дивизионим штабовима вршећи дужности старешина код новог збора новајлија). И ово је врло значајно за нову организацију.

Средње годишње време учења за нову организацију лако је определити из овог што је досад речено.

83,080	редовне војске с годишњим понављањем од 8 дана чини	664.640 дана
8,000	редовне војске учи се 120 дана у учев. дивизији	960.000 „
800	нижих чинова учи се 300 дана у години	240.000 „
Свега: 89.800 људи		Свега дана учења: 1,864.640.

Дакле годишње на једног војника долази средње да се учи 20 дана.

Узмимо сад, да се садашња наша стајаћа војска од 4.000 војника годишње учи највише 300 дана, и да се цела прва класа народне војске годишње сазивље у окружне зборове на учења такође 8 дана (што досад о *државном* трошку није никад чињено); то би имали овакав рачун:

99.000	људи I. класе по 8 дана годишње	792.000
4,000	„ стајаће војске по 300 годиш.	1,200.000
Свега: 103.000 војника		Свега: 1,992.000 учев. дана

Дакле у средњу руку годишње један се војник при садашњој организацији учи највише 19 $^{1}/_{3}$ дана.

И тако у средњем времену учења једне и друге системе постоји врло мала разлика.

Али није само величина средњег годишњег времена учења главно мерило за оцену неке организације, већ је важније *каквоћа* учења, а то се баш и жели да се у изложеној организацији постигне.

Још најважније од свега код нове организација јест то: што би она за 15 година спремила целу редовну војску од 100.000 састављену из старо-уписника т. ј. војника који су већ кроз касарну прошли; а све дојакошње системе у течају два пут толиког времена нису у стању била да за I. и II. позив даду више од 6.570 старо-уписних војника!

в. Деоба резервне војске.

Као што смо казали, нараштај између 35. и 45. год., способан за војничку службу, сачињава резервну војску. Ова војска служи за ојачање дејствујућих дивизија и зато траба да је способна за спољне операције. Узмимо, да ова војска буде пола тако јака као што је редовна, онда ће она да износи око 50.000 људи, кад се горња класа нараштаја допуни из I. и III. класе.

Резервна војска такође би подељена била тако, да на сваки војни округ дође по једна резервна дивизија, која би била овако састављена:

6 Пешачких батаљона	по	720	људи	— 4.320	људи
2 Ескадрона коњице	„	144	„	— 288	„
2 Батерије	по	150	„	— 300	„
1 Чета инжинерије	„	—	„	— 132	„
Административне војске	—	—	—	— 460	„
				5.500	„

Девет резервних дивизија дакле имају 49.500 људи и 96 топова.

Свака резервна дивизија има свој штаб од 3 официра, који се брину о администрацији и настави резервне војске.

г. Дееба посадне (гарнизоне) војске.

Посадну војску сачињава класа између 45. и 55. год. Она служи само по градовима и утврђеним позицијама у *сопственој* земљи; а држи гарнизоне и у местима, која су у непријатељској земљи већ нашом активном војском заузета.

Та војска, као што смо напред видели, износи у округлом броју 36.000 људи. Она је такође подељена на исте војне округе тако, да на сваки долази по 4.000 људи. Ова последња или гарнизонска војска подељена је само на баталионе, тако да сваки в. округ има таковых 5 по 800 људи.

У административном смислу ова војска стоји под окружним дивизионим штабом.

Б. ИЗДРЖАВАЊЕ ВОЈСКЕ.

Од свију државних установа војска на своје издржавање захтева највеће материјалне жртве. Кад погледамo на буџете јевропских држава видећемо готово код свију да се на војску троши око $^1/_3$ и преко тога од свију државних прихода. Упоређујући овај расход с оним, што иде на просвету и унапређење народног газдинства и индустрије рекао би човек, да цељ друштвена није опште благостање, већ непрестано гложење, сеча и отимица. Данас не само појединi људи у држави, већ читави народи стоје наоружани до зуба, из године у годину трошећи грдне материјалне жртве прикупљене о зноју и труду мирног времена; борба се непрестано води, и ако се тако често крв не пролева.

Ми немамо потребе да доказујемо, да ли је у Јевропи тако стање *нормално* (правилно), да ли је другим народима војска с тако огромним издатцима одиста све једнако „*нужно* зло," или би се то „зло" могло свести на много мању меру.

Ми смо наједном месту напред споменули, какви политични односи у нас захтевају велику војску; па смо више пута повторавали, да се Србија све једнако налази у таком положају, који се може рашчистити и утврдити тек наоружаном силом. Докле њена будућност зависи од коначног ослобођења и уједињења свију Срба на балканском полуострову и докле се искрено к тој највишој цељи тежи, дотле и несразмерно велики издатци на издржавање војске у Србији налазиће свог умесног оправдавања.

Само наравно ваља непрестано имати у виду, да је такво стање непрекидног наоружавања разоравајуће за народ, и да због тога треба тежити, да се Србија што пре ослободи таквог нередовног положаја.

Од неколико година на овамо буџет војни у Србији достигао је размеру, коју напоменусмо да постоји готово у целој Јевропи; тај буџет од $^1/_3$ свију државних прихода по нашој финанцијској практики има се сматрати као највећа граница, преко које се тек у особитој нужди прећи може. Ми смо нарочито имали на уму, кад смо приступали к излагању основа за нову војну организацију, да се ова задовољи с издатцима, ако не мањим, а оно никако већим од дојакошњих.

Сад да изложимо по партијама годишње расходе на издржавање редовне војске са школама и администрацијом у оном обиму, као што смо напред бројно одредили.

I. Трошак на храну.

Трошак на изхрану војника у последњим годинама дневно се рачуна по $2^1/_2$ гр. чар; величина тога трошка при утврђеној порцији хране зависи једино од пијаце и од већег или мањег броја људи, који се заједнички хране. У опште тај трошак последњих година колеба се између $2—2^1/_2$ гр. чарш. Прву цифру увећемо као цену порције у дивизијским зборовима по вој-

ним окрузима.*) а другу за ученну дивизију и школе.

Уопште се храна војницима даје од држиве чим су на скупу дуже од 3 дана: првог и последњег дан скупа кад долазе и одлазе из логора, храна се из казана не даје.

2. Трошак на одела.

Трошак ове партије зависи од каквоће материјала, начина набавке и од веће или мање простоте униформе. На упрошћавању војничког одела у нас доста је урађено, али опет није толико у томе дотерано, да бар у изради не зависимо од туђе лиферације и туђег укуса. На одело војске досад је у нас толико трошено, да би се од шале некојна фабрика чоје у Топчидеру могла толико да одржи и развије да бар за тако грубу чоју као што је чоја за одело народне војске не издајемо новац из земље. Зато и у интересу развића домаће наше индустрије треба у будуће решити, да се на војску колико је год више могуће троше земаљски производи. На тај би се начин што већи део новаца — од иначе сразмерно врло великог издатка на војску — вратио опет у народ.

Садања форма одела народне војске тешко да се многима допада; наш сељак у надувеној блузи с металним дугметима, и панталонама — које нити су чакшире нити пеленгаће, — заогрнут „цесарокраљевским“ солдачким шињелом, изгледа прилично накарађен; нама се много више допада одело нашег кроја и сукна, што је прописано за питомце занатлијске школе, па зато

*) За крагујевачки логорни збор 1872. год. у течају од 8 дана утрошено је 59.481 гр. пор., што је на цео округ разрезано. Како је у логору било до 7500 људи, то је дневно на једног долазило око $2\frac{1}{2}$ гр. чар, — а то зато тако много, што је лицитација хране чињена за 2—3 дана у очи самог логора.

га и препоручујемо, као практичније и јевтиније за нашу војску.

Цео прибор одела за једног војника кад се упише у војску, имао би се саставити из ових предмета:

1 Велики гуњ (копоран), — за коњицу јапунче, — сукно ужичко	90	гроша*)
1 мали гуњ (с прекрштеним скутовима на грудима), сукно сељачко	60	гроша
1 чакшире с малим туром — угасите	60	„
1 бела блуза од цвилика — — —	15	„
1 панталоне „ „ — — —	14	„
1 цокуле — — — — — — — — —	47	„
3 пара опанака — — — — — — — —	18	„
2 „ преобуке од кудеље — — —	45	„
1 капа граничарска — — — — —	8	„
Свега:	357	гроша.

Војници подофицирске школе, који за тим при војсци врше ниже и више старешинске дужности, добијају сврх горњег одела још:

1 мундир с 1 редом дугмета — —	72	гр.
1 панталоне — — — — — — — —	60	„
1 цокуле — — — — — — — — —	47	„
4 пара опанака — — — — — —	24	„
1 пар преобуке — — — — — —	22	„ 20 п.
1 оковратник — — — — — — — —	3	„
1 капа са сунцобраном (качкет) —	17	„
Свега:	245	гр. и 20 п

Цео изложени прибор одела задржава војник при себи и кад одслужи прописни рок службе у месту; али те ствари не сме иначе употребљавати осем кад се на учење, смотру или иначе под оружје позове. Све што у будуће војник од тога прибора утроши или иначе упропасти дужан је сам набављати, докле се у редовној војсци налазио буде.

На обнову постељних ствари војника потребно је на сваког годишње по 15 гр., а на сваког аспиранта по 45 гр. чар. Ове су цифре одређене према садањим ценама и роковима службе.

*) Цене су удешене према постојећој тарифи.

3. Издатци на плату.

У данашње време при *општој* војничкој служби плаћање војске у опште нема свог оправдавања. Војска под платом датира се још из најамничке системе, када заштита отачаства још није рачуната била као општа грађанска дужност; за тај посао тражени су слободни бећари и најамници, под уговор и плату, који су се због тога и прозвали *солдати* (служећи под платом, „најамници.“) Како је у нас војничка служба увек била општа за све, то је солдатија у нас уведена из простог подражавања туђим установама. Зато смо мњења, да плату у војсци треба у начелу укинути, почем у Србији сваки *мора* да буде војник, а солдатија (најамништво) је *добровољна* служба. Плату морају имати само она лица при војсци, којима је војничка служба искључиви посао.

Одбацујући плату за војничку службу, која се врши на основу опште обвезе, ми не можемо опет да избегнемо сасвим неки новчани издатак, који се војницима на руке даје, ради подмирења ситних потреба; администрација би много отежана била кад би на себе узела старање и о најмањој ситници, као што је то у пансионима. Зато је целисходније према оцени ситних потреба (конци, игле, четке, и т. д.) одсеком давати војницима на руке новац, да се сами за такве ствари старају, почем их морају имати.

Величину повременог издатка за таке предмете (плату) ми одређујемо у 8 гр. чар. за просте војнике учевне дивизије, — и 16 гр. чар. за аспиранте у подофицирској школи.

Војник руски у 4 месеца не добија више плате од 120 копјејака (24 гр.) т. ј. 6 гр. месечно, па знамо да така мршава плата ни најмање није на штету јунаштву и оданости према цару и отачаству руске војске. Срби јамачно не ће бити мање патриотични од своје браће Москова.

Плата официрског кадра, који се стално на в. служби рачуна, зависи од броја лица у разним

чиновима, а тај за мирно време при утврђеној величини војске и броју команада такође треба да је сталан. Такав утврђен број „(штат)“ чиновног персонала постоји у свима јевропским војскама; померање из чина у чин бива само кад се место у команди отвори, а број тих места свагда је устојством војске утврђен.

Према напред изложеном распореду и деоби војске, нарочито службе при учевној дивизији, официрски кадар имао би бити у мирно време састављен овако:

Војвода — — —	2	с платом	од	—	1.800	талира годишње.
Полковника —	12	„ „	„	—	1.200	„ „
Мајора — — —	15	„ „	„	—	800	„ „
Капетана — —	66	„ „	„	—	550	„ „
Поручика — —	185	„ „	„	—	400	„ „
Свега:	280	официра				
и	100	наредника	с платом		250	„ „

У мирно време чин војводе даје се само као *звање* команданту учевне дивизије и војн. министру, а не као чин; иначе та се титула даје војсковођама само у време рата. Војним окрузима командују полковници; мајори рукују одељењима војних надлежателстава и полковим штабовима учев. дивизије. Број осталих чинова удешава се по броју чета и осталих команада ове дивизије.

Прим. Титулу војводе место „генерала“ треба да задржимо не само из уважења према оним јунацима, који у том звању извојеваше нам садању слободу, и што управо ми сад имамо да извршимо онај задатак који су нам они показали, већ то треба да учинимо и из економних обзира, почем туђинска титула „генерал“ има јаке претензије на велике плате, у оној мери као што се „генерали“ плаћају у краљевинама и царевинама.

Старешинама код војске, који нису стално на служби, даје се по дојакошњем у виде фуража на коња по 60 тал. год.

Надатак на плату осталог персонала, што стално код војске служи, одредили смо од прилике управљајући се према дојакошњој практици; тако смо исто поступали при оцени трошкова по администрацији и в. заводима.

При склапању партије на *издржавање коња* рачунали смо коње само за оне официре, којима су по *вршећој* служби такови потребни и то

само за командире и више официре више од 1 коња.

За службу при инспекцијама и учењу по в. округима штабови ће имати на расположењу по 20 кадрових коња, јер по свршетку учења у учевној дивизији осем 120 коња што остају при подофицирској школи, остали се шаљу на службу у в. округе и поште.

При срачуњавању трошка на војн. фабрику узето је у обзир да ће се годишње трошити на сваку пушку учевне дивизије по 60, а на сваку пушку осталих војн. дивизија по 30 фишека. Такође је претпостављено преустројство фабрике, које би је учинило самосталнијом о трошку приватне индустрије.

При одређивању суме на војно-инжинирске грађевине имали смо у виду, да ће се понтонски трен у обично време више издржавати скеларином, а главни део ове партије да ће се утрошавати на подизање нових привремених утврђења размештених по захтеву најбоље земаљске одбране и напада. — —

Годишњи буџет.

Према свему овом, што рекосмо о трошковима на војску, буџет за нову организацију био би овакав:

Означење партија.

		гр. пореских.
а., Храна:	1. на 8.000 људи за 120 дана — —	1,200.000
	2. „ 800 аспиранта за 365 дана	365.000
	3. „ 82.000 љ. за 6 дана — — — —	492.000
б., Одело:	1. за 8.000 војника — — — — —	1,428.000
	2. „ 800 аспиранта, *сврх горњег.*	98.200
	3. на обновку постељних ствари за све	80.000
в., Плата:	1. на новчано продоволь. за 8.000 војн.	128.000
	2. „ „ „ 800 нижих чинова	76.000
	3. старешинама код војске за време збора дијурне (баталионим по 6, четницима по 4) — — — — — —	19.000
	4. плата наставничком (офиц.) кадру	1,983.600
	5. „ цивилним званичницима —	200.000
Буџет:	плата лекарима и на болнице — —	350.000

		гр. порских.
д., Издржавање коња: 1.	300 кадрових коња —	300.000
— — — — — —	*2.* 100 официрских коња —	100.000
	3. 544 кавалеријских за 4 месеца —	180.000
	4. 10.000 коња за 6 дана у зборовима	120.000
	5. Старешинама код војске на фураж	110.160
е., војне фабрике трошак с набавком — — — —		1,350.000
ж., војно-инџинирске грађевине — — — — — —		500.000
з., виша војна и повторне офиц. школе — — —		100.000
и., војна музика — — — — — — — — — — —		72.000
ј., огрев и канцеларијски трошкови — — — — —		200.000
к., случајни расходи — — — — — — — — — —		300.000
	Свега:	9,751.960.

Из сумарног прегледа овог буџета види се, да величина његова још стоји испод војн. буџета последњих година, поред тога што смо додали неке нове партије расхода, — што је број војника од 6000 на 8000 а број аспираната од 700 на 800 момака повећан, према оном објављеном пројекту, који се оснивао на броју људства од 1866. год.

Ванредним додатком расхода у 2,000.000 гр. пор. на поступно преоружање новим оружјем овај буџет још не би прешао досадање издатке на војску, а да ли би нова организација много више уздигла нашу убојну спрему, — то нек читалац сам пресуди. За нас је то несумњива истина.

ЗАКЉУЧАК.

Предлогом у овој књизи изложених основа за нову војну организацију ми нисмо никако имали намеру да доказујемо, како постојећа наша убојна спрема не ваља, као што су то нека господа извела из самога огласа књиге. Сваки који нас изближе познаје без сумње знаће и то, да смо ми увек припадали оној класи људи, који су тврдо подржавали то убеђење, да је Србија по одавно већ довољно спремна, да може зарад извршења свог позива слободно да рачуна на своју војну снагу. Од дванаест година на овамо ми не само што смо тако мислили, него смо у приватним својим одно-

најима вазда према својим слабим силама изјављивали готовност садејствовати да се у више згодних прилика развије српска застава за ослобођење. Љубав према отачбини не би нам никад дозволила да такву радњу саветујемо, кад би били уверени, да постојећа наша спрема није зато довољна, а најмање да је она рђава. Као војник вазда веран својој заклетви и задатку ми смо само желели, да о једној за Србију најважнијој установи искажемо своје мишљење основано на дужој научној штудији, не би ли тим бар изазвали живљу делателност на том важном питању код осталих својих другова. Кад би се у нас радило на томе више путем књижевности, можда не би било толико лутања око уређивања наше војске, — можда не би тако застранили од основе, коју устројством 1860. и 61. године кнез Мијаило положи. Можда би раније умели да правилно остваримо основ опште војничке обвезе без тумарања по страним требницима долазећи чак до трговине с том обвезом, те би сад имали већи део народне војске, који би прошао кроз редовну војничку школу.

Свуда у свету војничка је књижевност знатно олакшавала решење многих војничких питања. — Нарочито у последње време, после великих успеха пруског оружја, предмет војне реорганизације постао је интересантна тема понајважнијих јевропских војних радника*). Сваки је по својим силама покушавао и пером да расветли разна питања, која је време на решење изнело. Таква услуга за меродавне кругове могла је само од користи да буде.

Није могуће, да је сличан књижеван појав само у Србији од штете.

---

*) Нарочито у питању војне реорганизације види дело полковника Бријалмона о *организацији војске*; такође друго дело *о војној организацији* од једног виш. белгијског официра; генерала Фадјеева: *Вооруженнија сили Росии*; Ристова о *војничкој школи*, енглеског капетана Вијата (Wyat) *о организ. војске* и т. д.

ВАЖНИЈЕ ИСПРАВКЕ.

19.	та страна,	4-та	врста	одозго:	— треба leud место lerd.
28.	—	—	6 —	одоздо:	треба *обвеза* место *служба.*
49.	—	—	5 —	одозго:	треба *коњаничка* место *коњаничке гарде.*
45.	—	—	19 —	одоздо:	треба *64%* место *94%.*
46.	—	—	21 —	одозго:	треба *9* место *19.*
49.	—	—	8 —	одоздо:	треба *Вердера* место *Верда.*
59.	—	—	16 —	„	после „из“ треба да дође *2* (бригаде).
72.	—	—	15 —	одозго:	треба *коњаника* место *пешака.*
74.	—	—	9 —	„	треба *25 окт.* место *25 ошит.*
79.	—	—	17 —	одозго:	треба *ерубе* место *груше.*
89.	—	—	4 —	„	треба *60.000* место *10 000.*
104.	—	—	11 —	одозго:	после „у својој“ треба да дође *врло ваљаној.*
124.	—	—	7 —	одоздо:	треба *кратких* место *градских.*
136.	—	—	18 —	одозго:	после речи „батерија“ да се изостави „*без топова*“.

Даље заборављено је да се на свом месту напомену још ови изворни списи:

к стр. 31.—51. Heeres-Organisation v. Kummer 1870.
„ 51.—54. Военно-статистически зборник генерала Обручева 1868.
„ 54. Entwurf einer Millitair-Organisation für den Schweizerischen Bund 1868.
„ 91. Државна штатистика В. Јакшића (из „Гласника“).
„ 102. Gebrauch der Artillerie v. Hartmann 1868.